

TEORIJA I PRAKSA

2/1999

DRUŽBOSLOVNA REVIJA

TEORIJA IN PRAKSA

Družboslovna revija

Let. XXXVI št. 2
Marec - april 1999,
UDK 3, ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN
IZDAJATELJ/Publisher
Fakulteta za družbene vede v
Ljubljani

GLAVNI UREDNIK/Editor
Igor Lukšič

SEKRETARKA/Secretary
Irma Vidmar-Vozelj

OBLIKOVALEC
NASLOVNICE/Designer
Ismar Mujezinović

IZVEDBA
Epromak

TISK
Tiskarna Jože Moškrič, d.d.

UREDNIKI/Associate Editors
Ivan Bernik, Anton Grizold,
Marko Lah, Igor Lukšič,
Breda Luthar, Vlado Miheljak

UREDNIŠKI SVET/Editorial
Advisory Board
Milan Balažič, Marjan Brezovšek,
Ljubica Jelušič, Maca Jogan,
Stane Južnič, Andrej Kirn,
Zdravko Mlinar (predsednik),
Ivan Ribnikar, Marjan Svetličič,
Niko Toš, France Vreg

MEDNARODNI UREDNIŠKI
SOSVET/International Advisory
Board
Luigi Graziano
(University of Torino, Italija),
Michael T. Greven
(University of Hamburg, Nemčija),
Stein Kuhnle
(University of Bergen, Norveška),
Arend Lijphart
(University of California, USA),
Philippe Manigart
(Bruxelles, Belgija)
Helmut Willke
(University of Bielefeld, Nemčija),
Peter Dahlgren
(University of Lund, Švedska),
Henry Teune
(University of Pennsylvania, USA)

Članki se referirajo v:

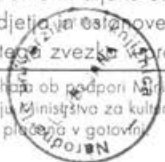
Political Science Abstracts, Sociological Abstracts, Cobiss, IBZ-International
Bibliography of Periodical Literature, IBZ-DC-ROM, IBZ-International Bibliography
of Books Reviews of Scholarly Literature, IBR-CD-ROM

Uredništvo/Editorial board
1000 LJUBLJANA, Kardeljeva pl. 5, tel. 341-589

Teorija in praksa je dostopna na internetu
[HTTP://WWW.UNI-LJ.SI/~FD_TIP/INDEX.HTML](http://WWW.UNI-LJ.SI/~FD_TIP/INDEX.HTML)

Naročnina za 1. polletje 1999
za študente in dijake 3.000,00 SIT, za druge individualne naročnike 4.000,00 SIT,
za podjetja in ustanove 8.000,00 SIT, za tujino 9.000,00 SIT
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 2.000,00 SIT

Revija izhaja ob podpori Ministrstva za znanost in tehnologijo in Ministrstva za kultura Republike Slovenije.
Po mnenju Ministrstva za kultura RS šteje revija med prouzroke, za katere se plačuje 5% davek od prometa prouzvodov.
Poština plačljiva v gotovini.

TEORIJA IN PRAKSA

družboslovna revija

Letnik XXXVI, št. 2, str. 177-344

Ljubljana, marec - april 1999

ČLANKI

Marjan SVETLIČIČ, Andreja TRTNIK: Širitev Evropske unije: ali navdušenje hlapi?	181
Marjan MALEŠIČ: Politične stranke in javno mnenje: zaznava NATA	203
Miro HAČEK: Lokalne volitve v Sloveniji – primerjava 1994–1998	218
Peter STANKOVIČ: Praksa, habitus in polje	230
Tomaž KRPIČ: Personalistična sociologija	243
Bogomil FERFILA: Japonske reforme	260
Marina LUKŠIČ-HACIN: Procesi resocializacije in etnična identiteta: primer Slovencev na Švedskem	274
Ladislav CABADA: Razvoj strankarskega sistema na Češkem	290
Katarina ŽAGAR: Vloga policy analitika in etične dileme	304

PREVOD

Ferdinand KARLHOFER: Nacionalni korporativizem in socialni dialog v EU	312
--	-----

STROKOVNA SREČANJA

Duška KNEŽEVIČ: Poročilo z mednarodne konference Kriza ali stabilnost na Balkanu	327
--	-----

PRIKAZI, RECENZIJE

Todor Kuljić: Tito – sociološko istorijska studija (Sergej Flere)	332
Humberto R. Maturana in Francisco J. Varela: Drevo spoznanja (Eva Vergles)	334

AUTHOR'S SYNOPSES

336

ARTICLES

- Marjan SVETLIČIČ, Andreja TRTNIK: Extending European Union:
Is Enthusiasm Vanishing? 181
- Marjan MALEŠIČ: Political Parties and Public Opinion: Perception of NATO 203
- Miro HAČEK: Local Elections in Slovenia - A Comparison 1994-1998 218
- Peter STANKOVIČ: Praxis, Habitus and Field 230
- Tomaž KRPIČ: Personalistic Sociology 243
- Bogomil FERFILA: Japanese Reforms 260
- Marina LUKŠIČ-HACIN: Processes of Re-socialisation and Ethnic Identity:
The Case of Slovenians in Sweden 274
- Ladislav CABADA: Developing Party System in Czech Republic 290
- Katarina ŽAGAR: The Role of Policy Analyst and Ethical Dilemmas 304

TRANSLATION

- Ferdinand KARLHOFER: National Corporatism and the Social Dialog in
European Union 312

EXPERT MEETINGS

- Duška KNEŽEVIČ: Report from the International Conference The Crises or
Stability in the Balkan 327

PRESENTATION, REVIEWS

- Todor Kuljić: Tito - Sociological Historical Study (Sergej Flere) 332
- Humberto R. Maturana and Francisco J. Varela: The Tree of Knowledge
(Eva Vergles) 334

AUTHORS' SYNOPSES

336

ŠIRITEV EVROPSKE UNIJE:
ALI NAVDUŠENJE HLAPI?¹

Povzetek. Zdi se, da nadvišenje za širitev EU usiha tako v članicah kot državah kandidatkah. Vzroki so različni; v EU zaradi (proračunskih) stroškov, medtem ko pri kandidatkah kot posledica težav v procesih pogajanj in razočaranj, ker se ne uresničujejo prvotne iluzije. To zaskrbljuje, čeravno je položaj danes podoben kot je bil v času ustanavljanja Evropske skupnosti za premog in jeklo, ko so prevladovali politični in varnostni razlogi. Zato bi tudi danes kazalo izdelati študijo posledic neširitve, ker so ti stroški lahko višji kot stroški širitve. Širitev EU je namreč koristna za obe strani, njeni stroški so majhni v primerjavi z dividendami miru ali stroški kmetijske politike in v primerjavi z dolgoročnimi koristmi. Širitev ni darilo, kot menijo nekateri, pač pa sredstvo politične in varnostne stabilizacije Evrope, povrnitve Evrope na svetovni zemljevid kot "velesile" in sredstvo krepitev konkurenčnosti Evrope. Legitimnostni problem sedanje širitve je, da zaobsega najmanj razvite kandidatke, medtem ko so pogoji vstopa najtrši. Širitev pa bi morala biti instrument razvoja ne pa njegova posledica. Neproduktivno je, da se med kandidatkami vrši "lepotno tekmovanje", katera bo prva vstopila v EU. Zaželeno bi bila krepitev medsebojnega sodelovanja.

Ključni pojmi: Evropska unija, širitev, prednosti in stroški članstva, zaposlovanje, institucionalne reforme, varnost, finančne posledice, datumi včlanitve.

Uvod

V Evropi se dogaja zgodovina. Uvedba evra to prepričljivo dokazuje. Zdaj že vsakdo, tudi skrajni pesimisti v oddaljenih delih zemeljske oble, verjamejo, da se v Evropi nekaj dogaja. Ne gre le za širitev in poglobljanje Evropske unije (EU),

* Dr. Marjan Svetličič, redni profesor na Fakulteti za družbene vede, Andreja Trtnik, asistentka na FDV.

¹ Sestavek je prevod referata, predstavljenega na konferenci EACES, marca 1999 v Parizu. Je tudi sestavni del projekta Majhne države v mednarodni skupnosti, ki ga izvaja Center za mednarodne odnose, FDV, financira pa MZT. Avtorja se zahvaljujeta M. Rojcu in I. Brinar za koristne predloge na prvo različico tega članka.

ustanovitev Evropske monetarne unije in uvedbo evra. Prav tako pomembna, če ne še bolj, je zgodovinska širitev Evropske unije preko njenih tradicionalnih zahodnih meja. Pojavlja se kot "normalna" posledica padca berlinskega zidu in tranzicije bivših socialističnih držav od socializma/komunizma v kapitalistična tržna gospodarstva. Nekdanja vnema in navdušeni aplavzi, grajeni na optimističnih gospodarskih in varnostnih napovedih sedaj bledijo. Pozornost se preusmerja na stroške širitve. Zdi se, da je zgodovinska dimenzija potisnjena na stranski tir ali celo pozabljena. Širitev se vse bolj obravnava z vidika proračunskih stroškov. Javno mnenje in politiki ocenjujejo, koliko bo EU širitev stala, posebej na področju skupne kmetijske politike ter kohezijskih in strukturnih skladov. Sicer znani stavek Willyja Brandta: "Mir ni vse, toda brez miru je vse nič," je pozabljen. Kratkoročni ekonomski izračuni zasenčijo varnostne ali širše zgodovinske dimenzije širitvenega procesa. Vzporedno s pričakovano upočasnitvijo rasti globalne ekonomije, naraščajočo brezposelnostjo, povečanjem cenejšega izvoza iz Azije ter vzhodno in srednjeevropskih držav, se v EU krepi protekcionistično vzdušje in izginja navdušenje za širitev. Širitev obravnavajo celo kot darilo državam kandidatkam za članstvo v EU.

Paralelno z usihanjem navdušenja za širitev EU v sedanjih članicah, plahni navdušenje tudi v nekaterih kandidatkah. To je pogojeno s težavami, s katerimi se le-te srečujejo v pogajanjih o polnopravnem članstvu in s kopnenjem začetnih iluzij, ki so bile tako močne (ali pa so še) glede tega, kaj vse lahko prinesejo pridružitveni sporazumi oziroma polnopravno članstvo v EU. Preveliki navdušenci postajajo po prvih ovirah, ki jih srečujejo na poti v EU, razočarani. Razočarani tudi zato, ker se jim razblinjajo iluzije, ki so temeljile tudi na začetnih evforičnih obljubah vodilnih politikov EU.

Nevarnost, da Evropa zamudi priložnost, da se ponovno vrše na zemljevid glavnih igralcev na svetu, je vse večja. Zato je skrajni čas, da se vrnemo v začetek devetdesetih let, k prepričanju, da je širitev zgodovinska priložnost za Evropo ne le z gospodarskega, ampak in predvsem tudi s politično varnostnega vidika, kar bo dalo procesu novo spodbudo. Dolgoročno vizijo moramo postaviti pred kratkoročne izračune. Pravi čas je, da ponovno zberemo pogum in na ta zgodovinski izziv pogledamo s širše perspektive.

Možnosti, da bi v državah v tranziciji prišlo do zastoja reform oziroma preobrazbe gotovo ne moremo jemati kot nemogoče. Prebivalstvo teh držav je v obdobju tranzicije precej prestalo. Če temu ne bo sledila "nagrada", bo razočaranje zelo veliko in razvoj lahko postane manj predvidljiv. Vrnitev v komunizem se ne zdi več mogoča, vendar so možne politične nestabilnosti in velika spremenljivost, če bodo gospodarski rezultati preveč zaostali za pričakovanji in če mednarodna skupnost ne bo zmoгла uspešno pomagati pospeševati tega težkega procesa mnogovrstne tranzicije. Zdi se, kot da se svet ne zaveda dejstva, da sta za ples potrebna dva, da se morata prilagajati oba, ne le države v prehodu, tudi razvite države se morajo prilagajati.

Širitev je tako v interesu držav kandidatk kot tudi v interesu držav članic EU

Širitev EU je zagotovo v interesu držav kandidatk, sicer le-te ne bi zaprosile za članstvo. Teorija carinske unije in teorija integracij v splošnem ponujata temeljni odgovor na vprašanje, kakšni so ekonomski razlogi za integracijo. Če pogledamo z ekonomske plati, integracija prinaša ekonomije obsega, statične učinke ustvarjanja trgovine (seveda tudi učinke preusmerjanja trgovine) in danes vse bolj pomembne dinamične dolgoročne učinke. Za te države integriranje pomeni način zmanjševanja in zapiranja razvojne vrzeli ter instrument za doseganje tehnološkega razvoja industrijskih držav. Hkrati pa ima članstvo v EU za večino od njih pomembno politično in varnostno razsežnost. Za večino teh držav članstvo v EU med drugim predstavlja dokončen odhod iz socialistične/komunistične preteklosti ter jamstvo za politično stabilnost demokratičnega sistema in institucij. Nekdanje članice varšavskega pakta želijo kar najhitreje dobiti "zeleno karto" kot državljani Zahoda. Slovenija želi odtrgati svojo preteklost od balkanskega "soda smodnika" prav tako močno, kot se želijo druge države otresti ruske dominacije. Politična in simbolična razsežnost integracije se zato za vse te države zdi enaka, četudi so vzroki različni. Članstvo v EU je postalo merilo uspeha političnih voditeljev, odličen primer simbolične uporabe politike (Svetličič 1989, 49).

Morda ni tako ključno vprašanje, zakaj se države kandidatke potegujejo za članstvo, kot je ključno vprašanje, zakaj jih obstoječe članice želijo (ali naj bi jih želele). Če se na širitev ne gleda z vidika "vsi dobimo" ("zmagam-zmagaš"), potem so seveda obeti, da se bo dejansko izpolnila zelo šibki. Zakaj je širitev tudi v interesu obstoječih držav članic? Najpreprostejši odgovor je, da je za dolgoročen mir in stabilnost v Evropi najboljše jamstvo ravno razširjena Evropa. Nikakor ne smemo pozabiti na motiv za ustanovitev Evropske skupnosti za premog in jeklo (ECSC) in kasneje za Skupno evropsko tržišče (SET).² Ena od glavnih gonilnih sil je bila želja po oblikovanju institucionalnega okvira, ki bi varoval pred novimi vojnami v Evropi, varoval pred novo vojno med Nemčijo in Francijo in posledično med drugimi evropskimi državami. Ustanovitev Evropske skupnosti za premog in jeklo in Skupnega evropskega trga sta bila zgodovinska koraka, motivirana predvsem z varnostnimi dejavniki, vendar uresničena z ekonomskimi sredstvi.

Današnji položaj je zelo podoben. Na začetku 90. je bil v ospredju zelo vizionarski, dolgoročen pogled na prihodnost, medtem ko se danes zdi, da ta vizionarski pogled izginja in da kratkoročni stroškovni vidiki postajajo dominantni. Pogled na širitev na strani držav članic preveč "obremenjuje" proračunski oziroma stroškovni vidik, koliko jih bo širitev stala. Potencialne članice pa se skoraj izključno ukvarjajo z gospodarskimi koristmi (več v poglavju 3), medtem ko so politično varnostne razsežnosti potisnjene v ozadje. Pri procesu poglobljanja EU in ustanovitvi Evropske monetarne unije (EMU) je prevladala bolj uravnotežena

² Preambula Pogodbe o ustanovitvi Evropske skupnosti za premog in jeklo pravi: "... z namenom, da dolgoletno rivalstvo zamenja združevanje njihovih ključnih interesov; z ustanovitvijo gospodarske skupnosti ustvariti osnovo za širšo in globljo skupnost med ljudmi, ki jih delijo kravi konflikti, postaviti temelje za institucije..." (več o tem: Rudden B., Wyatt D. 1995. *Basic Community Laws*: Oxford: Clarendon Press).

analiza koristi in stroškov. Tako koristi kot stroški so bili javnosti jasno predstavljeni in tak pristop bi veljalo obdržati tudi v procesu širitve.

Politično varnostna dimenzija širitvenega procesa je podcenjena na obeh straneh, tako na strani članic EU kot na strani pridruženih članic. Zakaj? Težko je namreč sprejeti Moravcsikovo mnenje, da bo Zahodna Evropa verjetno stabilna ne glede na to, kaj se dogaja na Vzhodu, da "za nas (Zahod, opomba avtorja) ni preveč pomembno, kaj smo tam storili", da bo "Zahod verjetno le malo pridobil, če se odpre tem deželam" (1996, 18, 19, 20). Zelo velika razlika je, ali je na mejah Evropske unije mir in stabilna demokracija ali pa so tam begunci, če so stroški vzpostavljanja in/ali vzdrževanja miru v Evropi velikanski ali pa bi bila ta sredstva namenjena za zmanjševanje brezposelnosti. Preprečevanje požara se je vedno izkazalo za cenejše kot njegovo gašenje (Svetličič 1998, 52).

Vojna v Bosni se je končala, vendar smo še daleč od trajnega miru v tem delu sveta, če najprej pogledamo le z ožje opredeljenega koncepta varnosti. Toda na stroške, ki jih je v tej vojni imela Evropa, že pozabljamo. Račun je zelo visok ne le za ljudi, ki tam živijo, ampak za vse Evropejce. "Ni preveč apokaliptično zaključiti, da se mora Evropa zavedati alternativnih scenarijev širitve Unije, kar pomeni več socialnih, političnih in ekonomskih problemov, več politične nestabilnosti in negotovosti in manj varnosti vključno z vsemi posledicami, ki iz tega izvirajo" (Svetličič 1998, 51).

Danes je seveda potrebno varnost opredeliti mnogo širše, kot pa se jo tradicionalno opredeljuje v njeni vojaški razsežnosti. Danes poteka izbira ne toliko med vojno in mirom, kot pa med socialno in politično stabilnostjo in kohezijo ter med socialno in politično nestabilnostjo, odsotnostjo družbene kohezije, nezaposlenostjo in podobnimi znaki ekonomske in družbene nestabilnosti. Po koncu hladne vojne glavna nevarnost miru in stabilnosti prihaja z ekonomskega področja. Strukturna nezaposlenost in z njo povezane razsežnosti ekonomske varnosti⁴ postajajo poglobljena sestavina varnosti nasploh.

Pri tem izhajamo iz zgoraj opredeljene širše definicije koncepta varnosti. Ko govorimo o politično-varnostni razsežnosti širitvenega procesa, mislimo na vpliv na notranji družbenopolitični položaj oziroma življenje v državah kandidatkah ter na politiko članic EU. Tako kot je bil to primer v poprejšnjih širitvah, zlasti s stabilizacijo razmer v Portugalski po padcu Salazarjevega režima leta 1974 in Frankovega režima v Španiji leto kasneje. Širitev EU na ti dve državi leta 1986, torej 11 oziroma 12 let po spremembi režima v teh državah, je bila v precejšnji meri motivirana s ciljem ohranjanja demokracije v novih članicah.⁴ Tudi sedanja širitev EU

⁴ Takšna definicija bi lahko izhajala tudi iz opredelitve varnosti, po kateri se varnost nanaša na katerikoli vitalni interes, ki je odvisen tako od realnosti kot percepcije. Če se koncept varnosti nanaša na zagotavljanje varnosti, na občutek neogroženosti, zaskrbljenosti, občutek varnosti, potem so danes politične in ekonomske razsežnosti ravno tako pomembne. To pomeni, da so vsi dejavniki, ki pospešujejo ekonomski razvoj ter politično in družbeno stabilnost, tudi dejavniki, ki krepijo varnost. Skratka, vse kar pospešuje rast in konkurenčno sposobnost nacionalnega gospodarstva, krepi tudi občutek neodvisnosti in zmanjšuje občutek ogrožanja od zunaj in od znotraj.

⁴ Če bi prve članice vstopile v EU kot polnopravne članice leta 2004, potem bi od padca berlinskega zidu in polnopravnega članstva v EU preteklo 16 let, torej več časa kot pa je bilo to v primeru padca Salazarja in Franka na Portugalskem in v Španiji.

pomeni stabilizacijo demokracij v novih članicah. Članstvo gotovo pomembno prispeva k stabilizaciji razmer v teh državah tako zaradi pospeševanja ekonomske rasti in blaginje, kot tudi z uvajanjem modernih demokratičnih načinov urejanja družbenih zadev. Takšna stabilizacijska vloga širitve je danes še bolj pomembna kot v preteklih širitvah. Prvič zato, ker gre za popolnoma nove demokracije, ki so gotovo bolj krhke. Drugič zato, ker v vseh kandidatkah poteka proces preobrazbe z vsemi težavami, stroški in socialnimi pretresi. Tranzicija je namreč boleč proces za mnoge. Proces, ki terja pomoč tistim, ki nosijo največje breme preobrazbe. Če želimo podporo vsega prebivalstva za nujne reforme tudi v času preobrazbenih krčev in če želimo preprečiti razočaranja, ko pričakovani rezultati preobrazbe ne sledijo tako hitro kot so mnogi pričakovali, je potrebna znatna pomoč pri blažitvi teh procesov.

Pomembni pa so tudi posredni demonstracijski ali pedagoški učinki. Uspešna širitev EU in vključevanje prve skupine kandidatke med članice nazorno kaže drugim potencialnim članicam, da je moč postati član te skupine uspešnih zahodnih demokracij z uspešnimi notranjimi reformami, s pomočjo preobrazbe in ob ustrezni pomoči razvitejših članic EU. To ima lahko dolgoročno stabilizacijske učinke tudi na tiste, sedaj še zelo oddaljene države od članstva v EU, države, ki so šele na začetku preobrazbenih procesov tako v ekonomskem kot političnem smislu ali pa države, kjer je orožje šele potihnilo oziroma kjer dejansko divja vojna. Proračunski stroški sedaj dosegljive širitve EU so gotovo bistveno nižji kot pa so stroški za preprečevanje vojne in vzdrževanja miru v Bosni ali pa še bolj v primerjavi s stroški sedanjih vojaških operacij NATA za ureditev kosovskega vprašanja.

To seveda ne pomeni, da bi moral proces širitve EU zaobseči vse države v Evropi, torej tudi tiste, v katerih je danes največ nestabilnosti, najmanj demokracije oziroma v katerih so še vedno vojne operacije. Pomeni pa, da lahko širitev EU pokaže tem državam pot, kako se izviti iz krize in kreniti na pot napredka.

Zato je napačno le ozko preračunavanje stroškov in koristi širitvenega procesa, potrebno je izračunati tudi stroške ne-širjenja. Ta koncept izhaja iz dobro znane knjige o pogajanjih "Getting to Yes", ki so jo napisali Fisher, Ury in Paton. V njej so jasno poudarili, da mora biti vsak izid pogajanj ocenjen v primerjavi s tako imenovano najboljšo alternativo izida pogajanj (BATNA, Best Alternative to a Negotiated Agreement). Kaj to pomeni? Zelo preprosto: pogajalski izid je lahko dober, tudi če so stroški širitve večji kot pričakovane koristi, kajti stroški neširitve so lahko celo večji.

Ravno zato se zdi ključno ugotoviti, kakšni so stroški neširitve ali zapoznele širitve. Že samo ugibanje in izhajanje iz zgodovinskih izkušenj, ne da bi se pri tem spuščali v natančne izračune, potrди, da je osnovni strošek neširitve politična nestabilnost, ogrožena varnost in večji konflikti. Zavedati se moramo namreč, da politični vzponi in padci v državah v tranziciji nikakor niso nenavadni. Nestabilnosti so za nove demokracije običajne, vendar pogosto bolj izrazite kot v drugih državah prav zaradi tranzicijskih stisk. Ljudje v teh državah gledajo na specifične tranzicijske žrtve kot na investicije v boljšo prihodnost, ki vključuje prihod-

nost v EU.⁵ Pričakujejo obljubljeni podporo po padcu komunističnih režimov. V primeru, da take podpore ali "obljubljene" dežele ne bo, se lahko soočimo s političnimi problemi v teh državah, vključno z vsemi varnostnimi in drugimi stroški. Ni zagotovila, da bo ta komaj dosežena stabilnost večno trajala. Možni so tudi protiidarci in s tem povezane nestabilnosti. Brez širitve lahko postanejo gospodarske težave resna grožnja varnosti, kajti širitev je tudi način pospeševanja razvoja tranzicijskih držav.

Širitev je tudi skladna z evropsko socialno filozofijo, ki skuša najti ustrezno ravnotežje med tržno učinkovitostjo in socialnim mirom. Na to lahko gledamo kot na vrsto mednarodnega korporativističnega pristopa k razvojnim problemom Evrope. Lahko pa imamo to za "normalen" način ponovnega opiranja na načelo proste trgovine ali s tem povezane globalizacije, vzporedno z uvajanjem kompenzacijskih ukrepov, s pomočjo katerih se blaži negativne učinke globalizacije na posamezne družbene sloje. Globalizacija/regionalizacija predstavlja rešitev, pri kateri vsi pridobijo s splošnim dvigom blaginje le, dokler tisti, ki zaradi tega načela izgubljajo, dobivajo nadomestilo.

Taka regionalizacija bi maksimirala blaginjo vseh udeleženih v procesu širitve Evrope in ne bi prispevala k socialni dezintegraciji v Evropi in vsem nevarnostim, ki jih le-ta vključuje. Zagotavljala bi, da bi bile negativne posledice širitve omiljene pri obojih: znotraj (z nadomestili tistim članicam, ki bi s širitvijo izgubile) kot tudi navzven tako, da državam kandidatkam zagotovijo dovolj časa, da se prilagodijo liberalizaciji.

Preden se je projekt Evropa 1992 zares začel, je bilo pripravljeno Cecchinijevo poročilo (1988), kjer so bili izračunani stroški Ne-Evrope. Prav tako se zdaj zdi pomembno pripraviti podobno študijo Stroškov neširitve Evrope ali pa zapoznele širitve EU.⁶ Glede na to, da je širitev EU gotovo zgodovinska priložnost, je to celo večjega pomena.

Stroški in koristi širitve, zaznave in realnost

Izidi Evrobarometra so pokazali, da začetno navdušenje za širitev kopni. Na širitev včasih gledajo celo kot na katastrofo. Prevladuje stroškovni pristop. Ljudje v članicah EU postavljajo vprašanja kot na primer, koliko sredstev iz strukturnih skladov bo porabljenih za nove članice in koliko bodo zaradi tega sami izgubili. Nekateri politiki z velikim zadovoljstvom uporabljajo take slogane za doseganje lastnih interesov v političnih bojih. Kmetje trepetajo pred ogromnim uvozom kmetijskih pridelkov iz držav kandidat. Kljub trdnemu prepričanju, da bo kmetijski izvoz kandidat pomenil "smrt" za kmetijstvo držav članic, so študije pokazale, da ni tako in da so strahovi pretirani. Kmetijski sektor v državah kandidatkah je

⁵ Raziskave kažejo, da približno 45% anketiranih, vključenih v raziskave Evrobarometra o pridruženih članicah EU, vidi svojo prihodnost v EU. Taka pričakovanja so od leta 1993 do leta 1997 narasla, kar povečuje nevarnost velikih razočaranj, če se takšna pričakovanja ne udejanijo.

⁶ Zakaj zapoznela širitev? Zdi se, da bo do širitve prišlo, vprašanje je bolj, kdaj bo do nje prišlo in ne, ali bo do nje prišlo.

tako nerazvit, da ne predstavlja tako resne grožnje kmetijstvu Evropske unije, kot so prepričani evropski kmetje.

T. Boeri zaključuje, da je strah, da bo naraščajoča konkurenca iz držav z nizkimi stroški delovne sile lahko povečala brezposelnost med neusposobljenimi, neutemeljen. Raziskovanja ekonomskih posledic širitve EU niso pokazala znatnih učinkov na agregatno zaposlenost in plače v zahodnoevropskih državah. Prav tako te študije ne podpirajo vznemirljivih scenarijev o "vdoru kohort" vzhodnoevropskih iskalcev zaposlitve, ki tekmujejo z zahodnjaki za "njihova" delovna mesta in nižajo njihove plače.⁷ Tudi pogost strah pred preselitvijo proizvodnje v države z nizkimi stroški delovne sile ni (ali še ni) utemeljena; upad zaposlenih zaradi neposrednih tujih investicij je še vedno zelo majhen, proces selitve proizvodnje v smeri srednjeevropskih držav pa, kljub precejšnjim razlikam v stroških dela, ki pa se bodo po pridružitvi najverjetneje zmanjšali, še vedno skromen (Boeri 1998).

Pogosto tudi pozabljamo, da je po podpisu evropskih sporazumov povečan protekcionizem vzhodno in srednjeevropskih držav za uvoz iz držav nečlanic EU še povečal podporo posamezne vzhodno ali srednjeevropske države proizvajalcem EU. Zaradi tega lahko že opazimo transferje k neučinkovitim evropskim proizvajalcem (Messerlin 1998, 1).

Stroški širitve so navadno precenjeni, medtem ko so koristi podcenjene. Veliko več je študij, ki preučujejo stroške, kot pa študij, ki bi preučevale koristi širitve. Značilen primer tega je Agenda 2000 (1997), ki ne vključuje nobene kvantitativne analize o koristih širitve (Breuss 1998, 8). Na začetku ni bilo tako. Bolj ko segajo analize o širitvi v preteklost, višje so ocene stroškov. Glede na zadnje ocene (glej Baldwin-Francois-Portes 1997) so stroški širitve relativno nizki (Breuss 1998, 5). Na začetku je bila širitev zamišljena kot vizionarska ideja oblikovanja evropskega doma, združene Evrope, Evrope brez meja. Navdušenje po kolapsu komunizma je oblikovalo plodne temelje za take dolgoročne vizionarske pristope. Postopoma pa so te vizije začele izginjati in stroškovni pristop je postal prevladujoč, kljub temu, da tudi stroškovne kalkulacije niso tako visoke. Breuss je leta 1996 izjavil, "da so z ekonomskega vidika največja ovira širitvi visoki pričakovani stroški" (p. 32). Kasnejše študije so pokazale, da ti stroški niso tako visoki, kot so jih predvidevali na začetku.⁸

V Agendi 2000 je Komisija podala le nejasno oceno razdelitve teh globalnih stroškov za 5 držav vzhodne in srednje Evrope. Če vzamemo povprečje teh vred-

⁷ Bolj podrobne ekonometrične študije o teh učinkih dosedaj še niso bile izdelane. "Modeli do sedaj še niso zajeli tega vidika širitve" (Breuss 1998, 1).

⁸ Različni avtorji so izračunali različne proračunske stroške širitve:

- Anderson in Tyess: 58 milijard ECU za 4 višjegrajske države,

- Begg: 12,9 milijard ECU za 6 pridruženih držav,

- Baldwin: 21 milijard ECU za 6 pridruženih držav.

Stroški za posamezno državo se precej razlikujejo: od 0,2 milijard ECU za Slovenijo do 2 milijard ECU za Češko, 6,5 milijard ECU za Poljsko, 9,3 milijard ECU za Romunijo (Bart 1995, 8).

nosti, celotni proračunski stroški širitve znašajo 16 milijard evrov⁹ kumulativno do leta 2002.

Istočasno tudi pričakovane koristi niso prav visoke. Nasprotno, neto ekonomski učinki vzhode širitve EU so za države članice zanemarljivi, kar pomeni, da je vprašanje širitve precej bolj politično kot pa ekonomsko vprašanje. Baldwin, Francois in Portes so ocenili, da bi širitev lahko povečala letni BDP sedanjih članic EU le za skromnih 0,2%. Skupna rast BDP predlaganih sedmih vstopnih kandidatki bi bila nekoliko višja, vendar še vedno skromna: 1,5% (Economist 1997, 84).

Pozabljamo tudi, da so mnoge koristi, ki izhajajo iz procesa širitve, že nastale. Srednja in vzhodna Evropa je bila nekdaj za EU precej nepomemben gospodarski partner. Zdaj (relativno) ni več tako nepomembna. Odkar so se vzhodne in srednjeevropske države in druga tranzicijska gospodarstva odprli, je trgovina EU s to regijo precej narasla. Enako velja za tuje neposredne investicije. Deleži so še vedno skromni, vendar so stopnje rasti visoke in glede na obetajočo rast per capita BDP v teh državah, bodo vzhodni trgi v naslednjih letih postali precej bolj pomembni. Trditi, da so ti trgi marginalnega pomena je, dinamično rečeno, ravno tako, kot če bi pred nekaj leti govorili, da so Kitajska in novo industrializirane države prve ali druge generacije marginalne. To še posebej drži, če pogledamo nizke stopnje rasti v Evropi in v drugih industrijskih državah¹⁰ na splošno ter velik trgovinski presežek EU z državami Srednje in Vzhodne Evrope (DSVE).

V letu 1991 je v EU celotni trgovinski primankljaj znašal 70.2 milijard ECU. Leto kasneje se je zmanjšal in nato postopoma prerasel v presežek, ki je bil leta 1996 v vrednosti 43.4 milijard ECU.

⁹ Razdelitev po državah za skupno kmetijsko politiko, strukturno politiko in druge izdatke je naslednja:

- Češka 3 milijarde evrov,
- Estonija 0.4 milijarde evrov,
- Madžarska 3 milijarde evrov,
- Poljska 8 milijard evrov,
- Slovenija 1 milijardo evrov (Breuss 1998, 8).

"Stroški" za države vzhodne in srednje Evrope, ki bi se vključile v drugem krogu širitve EU, naj bi znašali skupno 5.5 milijard evrov. Romunija naj bi bila "najdražja" s približno 2 milijardama evrov. Bolgarija, Slovaška in Litva naj bi po eni strani skupaj prejele le približno 1 milijardo evrov, medtem ko naj bi Latvija pridobila 0.5 milijarde evrov Breuss 1998, 8).

¹⁰ V takih pogojih je vsako, še tako majhno povečanje izvoza, ki pospešuje rast, še kako pomembno.

Tabela 1: Trgovinska bilanca menjave evropske petnajsterice z nečlanicami (EXTRA - EU15)

v milijonih ECU

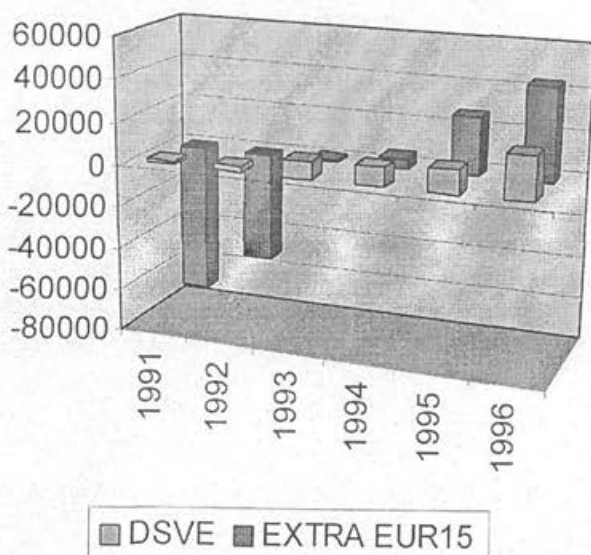
	1991	1992	1993	1994	1995	1996
EXTRA EU-15	-70191	-51429	1165	5141	27401	43405
EVROPA (brez EU-15)	413	1193	11014	5111	14302	27681
DSVE*	1653	2870	8331	9153	11512	20713
Afrika	-5947	-4056	1381	-5	4824	1193
Severna Amerika	-20337	-13599	1953	4439	-1720	941
Srednja Amerika in Antili	4230	5655	7744	7488	4568	5725
Južna Amerika	-9171	-6534	-1264	-1664	2217	4007
Bližnji in srednji Vzhod	9637	14681	14713	15430	15669	16433
Druge azijske države	-50711	-50247	-35533	-29953	-22016	-19154
Oceanija	2162	2467	4064	5020	6039	6607

* Srednje in vzhodnoevropske države, od leta 1992 vključno z Estonijo, Latvijo in Litvo.

Vir: External and Intra-European Union Trade. Statistical Yearbook 1985 - 1996, Eurostat, Luxembourg.

SLIKA 1: Celotna trgovinska bilanca evropske petnajsterice v primerjavi s trgovinsko bilanco petnajsterice z DSVE

v milijonih ECU

Vir: External and Intra-European Union Trade. Statistical Yearbook 1985-1996, Eurostat, Luxembourg.

Izvoz v države kandidatke prvega kroga se je v obdobju od leta 1992 do 1996 več kot podvojil oziroma potrojil v države kandidatke drugega kroga (glej prilogo 1). Velik del pozitivne trgovinske bilance EU je posledica velikega trgovinskega presežka z državami vzhodne in srednje Evrope.

Tabela 2: Trgovinska bilanca s posameznimi skupinami držav kot delež celotne trgovinske bilance evropske petnajsterice (EXTRA - EU15)

v %

	1992	1993	1994	1995	1996
EXTRA EU15	100%	100%	100%	100%	100%
EVROPA (brez EU15)	-2%	945%	99%	52%	64%
Kandidatke 1. kroga	-8%	648%	165%	35%	37%
Kandidatke 2. kroga	..	76%	3%	2%	4%
Kandidatke 1. + 2. kroga	-8%	724%	168%	37%	41%

...ni podatka. Vir: *External and Intra-European Union Trade. Statistical Yearbook 1985-1996*, Eurostat, Luxembourg.

V letu 1996 je presežek trgovinske bilance z državami kandidatkami za vstop (posebej s kandidatkami prvega kroga) znašal 41% celotnega trgovinskega presežka petnajsterice, kar pomeni 39% povečanje glede na leto poprej. Tega ne gre zanemariti, še posebej če upoštevamo primankljaj EU z nekaterimi drugimi področji in visoko stopnjo nezaposlenosti, ki muči Evropo.

Visoki presežki pomenijo, ambiciozno rečeno, ustvarjanje delovnih mest, blago povedano pa vsaj njihovo ohranjanje v Evropski uniji. Ob predpostavki, da oblikovanje enega novega delovnega mesta "stane" 40.000 evrov¹¹, je bilo samo leta 1996 na račun trgovine z deseterico kandidatk članic ustvarjenih 0,44 milijona delovnih mest. Lahko ocenimo, da je bilo v celotnem obdobju od 1992 do 1996 skupaj ohranjenih ali ustvarjenih 1,2 milijonov delovnih mest. Zelo podobne rezultate dobimo, če za približek stroškov za novo delovno mesto uporabimo BDP na zaposlenega v EU. Če trgovinski presežek EU z državami kandidatkami delimo s 45.632 evri (kolikor znaša BDP na zaposlenega v EU v letu 1996), pokaže število 338.916 novih delovnih mest. Enak izračun za obdobje od 1992 - 1996 pa pokaže skupaj 1,14 milijona novih delovnih mest, kar je zelo podobno prejšnji oceni (glej prilogi 3 in 4). Posredno ustvarjanje novih delovnih mest relativno visoke zahtevnosti je tudi posledica PHARE in podobnih podpornih programov. Velik del teh

¹¹ Idejo za tak izračun je predlagal A. Inotai. Izračun služi le kot groba ilustracija, za oceno, v kakšni smeri deluje odpiranje srednje in vzhodnoevropskih držav na zaposlovanje v EU, saj mu manjka znanstvena rigoroznost.

sredstev se dejansko vrača v države članice, k njihovim svetovalcem in drugim organizacijam, kjer se ponovno ustvarjajo delovna mesta.¹²

Tabela 3: Število ohranjenih ali ustvarjenih delovnih mest (predpostavka 40.000 evrov za delovno mesto)

	1992	1993	1994	1995	1996	1992-96
EXTRA EU-15	-1285725	29125	128525	685025	1085125	642075
EVROPA (brez EU-15)	29825	275350	127775	357550	692025	1482525
Poljska	31075	66425	54725	76050	189550	417825
Češka	24600	36300	46150	66525	105300	278875
Madžarska	9250	39250	50150	27925	29450	156025
Slovenija	-5100	11025	13750	23300	27675	70650
Estonija	1800	4900	10900	11500	15150	44250
Ciper	38500	30825	36350	31875	32050	169600
Kandidatke 1. kroga	100125	188725	212025	237175	399175	1137225
Latvija	38500	30825	36350	31875	32050	169600
Litva	100125	188725	212025	237175	399175	1137225
Bolgarija	-5600	-3850	325	1150	9175	1200
Romunija	6950	11850	8325	5425	-125	32425
Slovaška	11975	17925	2500	10100	21250	63750
Kandidatke 2. kroga	6050	22275	4125	14550	44500	91500
Kandidatke 1. + 2. kroga	106175	211000	216150	251725	443675	1228725

Vir: Lasten izračun na temelju *External and Intra-European Union Trade. Statistical Yearbook 1985 - 1996*, Eurostat, Luxembourg.

Javnost in politiki v EU navadno spregledajo taka dejstva. Pozabijo, da jim je odpiranje srednje in vzhodnoevropskih držav že v preteklosti ponudilo poslovne priložnosti, da je spodbujalo njihov izvoz, ustvarjalo nova delovna mesta in pospeševalo rast. Še veliko ugodnejših učinkov pa je pričakovati kasneje, vzporedno z rastjo dohodkov po prebivalcu v teh državah, ko se bo posledično njihovo povpraševanje bistveno povečalo. Če je podpis pridružitvenega sporazuma predstavljal zaroko teh držav z EU, zaroko, ki je že prinesla obema stranema precej rezultatov, pa jih je še več pričakovati kasneje po "poroki". Šele takrat je pričakovati pravi "naraščaj". To pomeni, da je napačno stališče nekaterih, ki menijo, da širitev ni potrebna, saj je EU že s podpisom pridružitvenega sporazuma dosegla svoje strateške cilje, to je odprte tržišča teh držav in spremembo političnega sistema. Prav zato je tako napačno gledati na proces širitve le z vidika stroškov in z vidika proračunskih izdatkov EU, namenjenih pomoči državam srednje in vzhodne Evrope.

¹² PHARE sredstva so v letu 1999 planirana v višini 1,3 milijarde EUR. V obdobju 1990-1996 je PHARE program predvideval za vse kandidatke 6,6 milijarde ECU (Szemlér 1998, 6). S predpostavko, da se okoli 50% teh sredstev tako ali drugače porabi v EU, bi to pomenilo kumulativno, še dodatnih 165.000 delovnih mest. Izredni vrh EU je 26. 3. 1999 v obdobju 2000 - 2006 za PHARE namenil letno 1,560 milijard evrov ali kumulativno 10,9 milijarde evrov. To bi pomenilo še več obdržanih ali kreiranih delovnih mest skladno z gornjo metodologijo, in sicer kumulativno 272.500.

Razen tega pomoč sploh ni tako velika, če jo primerjamo s tisto v podobnih situacijah v preteklosti (Marshallov plan na primer) ali z "mirovnimi dividendami". S koncem hladne vojne in zaradi pritiskov na krčenje proračunov v razvitih državah, so se celotni izdatki za obrambo od leta 1987, ko so bili izdatki najvišji, do leta 1991 letno zniževali za 3,6%. Tako sproščene mirovne dividende v vrednosti 938 milijard dolarjev doslej še niso bile namenjene za financiranje programa svetovne socialne blaginje ali za zagotavljanje varnosti človeštva. Če bi se svetovni izdatki za obrambo v naslednjih petih letih še naprej zmanjševali po 3% letno, bi se sprostilo še dodatnih 460 milijard dolarjev mirovnih dividend (HDR 1994). Velik del teh prihrankov so uresničile države članice EU. Te države imajo namreč velike izdatke za obrambo. Nekatere med njimi so precej zmanjšale ta način trošenja, kar pomeni, da se iz tega sproščene mirovne dividende lahko potrošijo za druge namene, tudi za krepitev miru in varnosti v Evropi (glej prilogo 2). Sredstva, namenjena za podporo državam kandidatkam so očitno zelo skromna v primerjavi s prej omenjenimi prihranki. Pet držav srednje in vzhodne Evrope bi prejelo komaj eno sedmino transfersnih plačil, ki jih je Vzhodna Nemčija vsako leto prejela od Zahodne Nemčije (od 100 milijard DEM v letu 1991 do 140 milijard DEM v letu 1997; približno 70 milijard evrov). Ta vrednost ustreza 4% BDP Zahodne Nemčije. Ali povedano drugače, ta znesek predstavlja 52% vzhodnonemškega BDP v letu 1990 in 32% njenega BDP v letu 1997 (Breuss 1998, 6).

Agenda 2000 predvideva, po vrhu EU v Berlinu 26. marca 1999, da naj bi se od leta 2000 iz proračuna EU po ocenah iz leta 1997 za predpridružitveno pomoč desetim državam kandidatkam izdvajalo letno 3,120 milijarde evrov. Od tega bi bilo PHARE programu namenjenih 1,560 milijarde evrov, 520 milijonov za SAPARD program (financiranje na področji kmetijstva ter ruralni razvoj) ter 1.040 milijard evrov za ISPA, to je investicije na področju okolja ter transporta (vse po cenah 1999). Višja pa so seveda sredstva za nove članice, ki bi jih le-te dobile iz drugih naslovov, iz proračuna EU. Predvideva se, da bi v proračunu v obdobju 2000-2006 nove članice dobile skupno 45,4 milijard Evrov (cene 1999). To je skoraj zanamljivo v primerjavi s 45 milijardami dolarjev, ki so jih članice prejele v okviru skupne kmetijske politike samo v letu 1997. Celotna pomoč kmetijstvu za vse srednje in vzhodno evropske pridružitvene države v obdobju pred pridružitvijo je približno enaka pomoči, ki jo je Grčija v letu 1997 prejela v okviru skupne kmetijske politike (3.1 milijard dolarjev; Economist, 20. februar 1999,30).

Pristop, kjer prevladujejo stroški, je zelo nevaren, ker spodbuja vse vrste nacionalizmov in ekstremizmov, vključno z rasizmom. Širitev lahko postane vir razlik, povod za razdelitev znotraj družb, znotraj držav članic, ki se srečujejo z naraščajočo brezposelnostjo in drugimi konkurenčnimi pritiski. Gotovo je najpreprostejši, vendar tudi najnevarneši način, da za notranje težave in lokalno brezposelnost krivimo imigrante ali potencialne kandidatke. Visoke stopnje brezposelnosti so današnja situacijo naredile precej podobno tisti, s katero se je Evropa srečala pred drugo svetovno vojno. In vsakdo ve, kakšne so bile posledice take v osnovi rasistične politike, ki je bila takrat predlagana kot rešitev. Obstaja resna nevarnost, da plapolanje nacionalističnih zastav zaustavi proces širitve. Kriviti druge za svoje lastne težave je tako preprosta rešitev, da se ji mnogi ne morejo upreti.

Širitev ni darilo, je investicija v dolgoročni mir in blaginjo

Širitev ni darilo bodočim državam članicam, kot je bilo omenjeno s strani pomembnega predstavnika države članice¹³, je predvsem:

- Investicija v dolgoročni mir v Evropi,
- Priložnost združiti Evropo prvič v zgodovini na miren način,
- Investicija v blaginjo in investicija v to, da Evropa spet postane svetovna gospodarska in politična velesila,
- Način povečevanja konkurenčnosti Evrope.

Tisti, ki gledajo na širitev kot na darilo, pozabljajo lekcije zgodovine, da bi bili mnogi pripravljene plačati velike vsote denarja, da bi se lahko izognili zelo dragi oborožitveni tekmi v obdobju hladne vojne. Veliki deleži BDP so bili namenjeni za financiranje te tekme. Če bi takrat vprašali državo A, ali bi bila pripravljena del teh sredstev nameniti za razvoj manj razvitih držav, če bi se izognili hladni vojni, bi bil odgovor prav gotovo DA. Danes, devet let po padcu berlinskega zidu, je pozabljena tako hladna vojna kot tudi velike vsote denarja, ki so jih investirali v oboroževalno tekmo. Mirovne dividende je vse težje potrošiti za tisto, kar je danes najbolj pomembno, za varnost in politično stabilnost v Evropi. Širitev EU pomeni ponovno združiti nekdanje socialistične države v družino evropskih narodov, pospeševati njihov razvoj in na ta način zagotoviti dolgoročni mir in stabilnost v Evropi.

Spoznanje o tem, da je svet blaginje svet, v katerem vsi pridobijo in ne svet ničelne vsote, kjer nekdo zmaguje in drugi izgublja, moramo vedno znova oživljati. Že pred mnogo leti je David Ricardo zelo jasno predstavil svoj zakon primerjalnih prednosti, ki je potrdil, da z mednarodno trgovino vsi udeleženi pridobivajo. Prav tako je pri širitvi EU, vsi zmagujejo, vsi pridobivajo. Integrirana gospodarstva lahko dosežejo večji, bolj učinkovit in bolj homogen ekonomski prostor. Seveda je lahko razdelitev stroškov in koristi v različnih časovnih obdobjih različno razporejena, vendar konec koncev bo vsakdo zmagovalec.

Lester Thurow je dejal, da Evropa lahko v prihodnjem stoletju zmagava v bitki za deleže na svetovnem trgu, če bo uporabila prave politike. Evropa ima zelo dobre možnosti, da postane dominantna gospodarska sila 21. stoletja, ne glede na to, kaj sta storili Japonska in Združene države Amerike, če zagotovi prave premike, če lahko zares integrira srednje in vzhodnoevropske države v eno gospodarstvo in postopoma absorbira še preostanek Evrope v Hišo Evrope (Thurow 1992, 252 in 253). Širitev Evropske unije lahko vidimo kot način, kako lahko Evropa pridobi močnejši glas v svetovnem merilu, kot instrument, kako preprečiti, da bi ideološko bipolarnost nadomestila ekonomska bipolarnost (os sever - jug na svetu ali v Evropi).

Širitev lahko normativno obravnavamo kot temeljni kamen za krepitev vloge Evrope v svetovnem merilu in kot instrument zagotavljanja varnosti in stabilnosti v Evropi, a tudi kot način za reševanje problemov vse manj konkurenčne evropske industrije. Širitev je vizionarski korak, ki (če uporabimo Thurowo terminologijo)

¹³ Med TEPSA konferenco o nemškem predsedstvu EU, Bonn, 28. november 1998.

presega meje kratkoročne v stroške usmerjene orientacije kapitalizma in je oprta na bolj dolgoročno usmeritev, ki upošteva dolgoročne posledice, kot na primer doseganje socialnega miru in integracije. Zato se zdi, da so kljub pomanjkanju kratkoročnih ekonomskih interesov, politični in varnostni ter socialni argumenti za širitev Evrope tako močni, da ne bi bilo modro zamuditi take zgodovinske priložnosti.¹¹ Če ne bo širitve, pomeni to manjšo globalizacijo in manj blaginje in varnosti za vsakega Evropejca. Države kandidatke bi si morale prizadevati prepričati celotno Evropsko unijo, da so njihove lastne koristi širitve prav tako koristne za celotno Evropsko unijo (glej Drčar M. 1997, 36). Da je širitev tudi v interesu Evropske unije same, da je to Paretov optimum, ki koristi vsem, da dosežene koristi ne gredo na račun poslabšanja položaja drugih.

Kako širok naj bo širitveni proces?

Ključno vprašanje je, ali naj bo širitev postopen proces, ki bo najprej vključil le izbrano skupino bolj razvitih držav, ali naj od samega začetka vključuje širšo skupino tranzicijskih držav, po nekaterih predlogih celo izven tradicionalnih evropskih meja.

Darius Rosati zelo močno zagovarja širši širitveni proces, ki bi vključil tudi manj razvite srednje in vzhodnoevropske države, da bi okrepil kohezijo v Evropi in da bi se izognili potencialnim konfliktom zaradi nastajajočih novih delitev.

Emocionalno ima prav. Ni pametno, da razdelitev Evrope na Zahod - Vzhod, ki smo ji bili priča v času hladne vojne, nadomesti razdelitev Evrope na Sever - Jug, razdelitev na bolj in manj razvite države kandidatke. Njegov argument je, da je selektiven pristop k širitvi razvojno kontraproduktiven. Zakaj? Če na širitev gledamo kot na razvojni instrument, ki bo z odprtjem meja za carine prosto blago iz potencialnih držav članic in doseganjem učinkov ekonomij obsega pospeševal njihov razvoj, mora biti širitveni proces odprt tudi za manj razvite kandidatke, da ne bi poglobljajl disparitet in vodil v nove razdelitve Evrope. Take razdelitve bi se verjetno še okrepile, če bi se bolj razvite kandidatke pridružile EU. Tak scenarij ni dobrodošel, posledice pa ima lahko v naraščajoči nestabilnosti "kasnejših" kandidat, zaradi česar so možne negativne posledice tudi za preostalo Evropo (Rosati 1998).

Na drugi strani teorija carinske unije in teorija integracij jasno poudarita, da bodo bolj podobne razvojne stopnje držav članic integracije dale boljše integracijske učinke. Mnogi poskusi integracij so propadli ravno zaradi neenakomernega razvoja in prevelikih razlik med državami članicami.

Zato se zdi realističen pristop, da podpiramo širitev kot postopen proces, toda odprt za vsa evropska gospodarstva. Preden bi dosegle razvojno stopnjo, ki bi jim

---

¹¹ Javnomenjske raziskave v državah članicah EU kažejo varnostno dimenzijo kot precej pomembno. Večina vprašanih vidi varnost kot glavni vzrok za širitev; več kot 50 % na Švedskem, Finskem, v Veliki Britaniji, na Danskem, v Nemčiji in Grčiji. Manjši poudarek (40 do 50%) dajo temu argumentu v Italiji, Franciji, Belgiji, Nizozemski in Portugalski. V Španiji, na Irskem, v Avstriji in Luksemburgu so varnostni razlogi za širitev dobili manj kot 40% podpore (Standard Eurobarometer, Survey no 44.1, dec. 1995).

dovoljevala uveljavljati *Acquis Communautaire*, bi lahko uživale najrazličnejše oblike posebnih sporazumov, pridruženo članstvo z jasno perspektivo, da se bodo nekega dne lahko vključile. Taka vizija ima močan psihološki vpliv, še posebej če upoštevamo visoke stroške tranzicije in vse stiske, ki so jih morali prestati ljudje teh držav. Ti ljudje morajo imeti jasno vizijo o poti pred seboj, da bodo pripravljeni prestati take žrtve.

Zagovarjanje postopne širitve EU na osnovi dognanj teorije integracij ni v nasprotju s poprej razloženo tezo, da so političnovarnostni vidiki širitve danes vsaj tako pomembni kot so bili v času ustanavljanja Evropske skupnosti za premog in jeklo in kasneje Evropskega skupnega tržišča, kot bi to lahko nekateri trdili. Ti trdijo, da bi morali, če izpostavimo med argumente širitve predvsem varnostne vidike, širitveni proces razširiti tako zelo, da bi zaobsegal tudi tiste sedaj najbolj nestabilne države oziroma države v konfliktu ali celo v vojni. Takšen argument bi napeljeval na tezo, da bi npr. morali širitev EU odpreti tudi za države kot so Bosna, če ne celo za ZRJ. Na ta način, pravijo, bi stabilizirali te konfliktne države in s tem vzpostavljali trajnejše osnove za dolgoročni mir in stabilnost v Evropi. Vendar pa je tudi res, da lahko to dosežemo tudi s pomočjo demonstracijskih pedagoških učinkov širitve, s kazanjem možne poti tudi tistim državam, ki sedaj zaradi neizpolnjevanja pogojev še ne morejo stopiti v EU, lahko pa stopijo na ta vlak, čim bodo izpolnile te pogoje in bi tako pospeševale svoj gospodarski razvoj, blaginjo in demokratizirale politični sistem ter ga stabilizirale. Politični in ekonomski vidiki širitve se tako medsebojno dopolnjujejo. Relativna teža enih in drugih je pač različna glede na specifične pogoje, v katerih se posamezna skupina držav nahaja.

Izbrani problemi

Kljub mnogim razlikam med današnjo in preteklimi širitvami EU¹⁵ ne moremo mimo dejstva, da so pogoji za članstvo tokrat najostrejši, četudi ta krog širitve vključuje najmanj razvite kandidatke. Soočeni smo s problemom legitimnosti tega pristopa, čeprav pravno ta pristop prestaja preizkušnjo. Tak vtis podpira tudi dejstvo, da celo mnoge države članice ne uresničujejo mnogih delov *acquis communautaire*, medtem ko od novih držav kandidatk pričakujejo, da bodo to izpolnile še pred vključitvijo. Odgovor na to je: če članice ne bodo uresničevale *acquis communautaire*, se jim lahko zgodi, da bodo morale pred sodišče. Ali ne bi mogli enakega pristopa uporabiti (ko in če bi bilo potrebno) tudi za nove članice v tem krogu širitve, da bi naredili proces širitve bolj primerljiv s preteklimi petimi širit-

¹⁵ Naj omenimo le nekaj najpomembnejših. V poprejšnjih širitvah EU je šlo za integriranje držav na bolj podobnih ravneh gospodarskega razvoja, z razvitimi institucijami tržne ekonomije ter podobnimi demokratičnimi političnimi sistemi. Sedanja širitev pa pomeni širitev na države, ki znatneje zaostajajo po svoji stopnji gospodarskega razvoja, ki so šele nedavno zakorakale na pot razvoja demokratičnega političnega sistema in ki se šele prebijajo skozi preobrazbo poprej komandne ekonomije v tržno gospodarstvo. Zato tudi cel niz razkorakov, ki jih loči od sedanjih članic (na primer: dohodkovni, demokratični, institucionalni). Pomembna razlika pa je nenazadnje tudi dejstvo, da imamo danes v EU razvito integralno notranje tržišče ter Evropsko monetarno unijo in Euro.

vami, pa tudi bolj primeren in legitimen glede na nižjo razvojno stopnjo sedanjih držav kandidatke. Tudi zaradi tega je današnja širitev bolj zapletena. Prvič, vključuje integracijo relativno revnih držav v klub bogatih; drugič, srednje in vzhodnoevropske države so šele desetletje tržna gospodarstva; tretjič, velikanska vrzel med Vzhodom in Zahodom lahko sproži val imigracij v EU¹⁶; četrto, kandidatke, ki imajo relativno malo izkušenj s tržno ekonomijo, se morajo vključiti v EU na podlagi amsterdamske pogodbe v najvišjo integracijsko obliko, kar jih do sedaj obstaja (enotni trg, EMU); in petič, ko se skuša uravnovežiti koristi in stroške ni jasno, katere od sedanjih članic EU, bodo zmagovalke in katere poraženke (Breuss 1998, i).

Med mnogimi problemi štirje zaslužijo posebno pozornost:

- datumi pristopa,
- povezava med institucionalnimi reformami EU in širitvijo,
- sodelovanje oziroma tekmovanje med državami kandidatkami in
- način razdeljevanja pridružitvene pomoči (ali njeno postopno zmanjševanje ali pa povečevanje).

Prvi problem je, ali je sploh potrebno določiti datume pristopa. Vse države kandidatke so določile svoje datume, kdaj želijo pristopiti, kdaj mislijo, da bodo za pristop pripravljene. Stališče EU je, da je širitev zahteven in dolgotrajen proces, zato ni mogoče določiti natančnih datumov širitve niti kolektivno niti za posamezno državo. Razumljivo je, da harmonizacija z *acquis cummunitaire* ni lahka naloga. Vendar pa se zdi z vidika držav kandidatk določanje okvirnih datumov zelo pomembno za njihove notranje načrte, za njihove notranje politične boje za članstvo. Širitev je lahko katalizator za notranje institucionalne reforme. Reforme zaradi odpiranja trgov terjajo žrtve, tegobe in brezposelnost. Ljudje lažje prenesejo boleč proces, če na koncu tunela vidijo svetlo luč, jasen datum, ko bodo lahko postali člani. Brez jasnih datumov imajo lokalni zagovorniki lahko čedalje večje težave na poti k članstvu. Mnogi zagovorniki članstva se lahko sprevržejo v nasprotnike vzporedno s težavami, s katerimi se soočajo na poti k članstvu. Zagovorniki in drugi lahko postanejo zelo razočarani z vsemi destabilizirajočimi učinki. Določitev roka včlanjevanja ima mobilizatorsko vlogo. Takšno je imelo doslej vedno, tudi v primeru Evra, ki ga brez določitve roka uveljavljanja verjetno še dolgo ne bi imeli. Takšno določanje rokov pospešuje reforme in prilagajanja, ki bi se sicer odvijale bistveno počasneje.

Drugič, vse države kandidatke imajo na večini področij že pripravljene svoje pogajalske pozicije. Zavedajo se, da so se časi spremenili in da se morajo prilagoditi pravilom "kluba". Vendar pričakujejo vnaprej znana in jasna pravila, ki jih morajo enakovredno sprejeti tako stare kot nove članice. Države kandidatke so identificirale, na katerih področjih pričakujejo prehodna obdobja. Po drugi strani se Agenda 2000 le počasi premika. Pogajalska pozicija EU je v osnovi *acquis cummunitaire*, vendar obstaja strah, da EU še vedno ni oblikovala svoje pogajalske pozicije povsod, kjer je ta potrebna. Pogajalska literatura jasno govori, da morajo imeti vse stranke za pogajalsko mizo jasna pogajalska izhodišča, da bi pospešile pogajanja. Kandidatke se vse bolj bojijo, da bo EU zahtevala mnoge derogacije,

¹⁶ Dosedanji razvoj dogodkov je dokazal, da so ta pričakovanja močno pretirana.

posebej na področju kmetijstva, strukturnih in kohezijskih skladov, migracije zaposlenih, Schengenskega sporazuma (*acquis*), in mnogih drugih institucionalnih vprašanj. Izven *acquis cummmunitaire* seveda obstajajo zadeve, ki so zares stvar pogajanj, na primer koliko sredstev bodo države kandidatke dobile kot podpora za prilagajanje ali če bodo smele obdržati svoje preferencialne trgovinske sporazume z državami, katerih del so bile v preteklosti, in podobno. Evropska unija institucionalno še ni pripravljena, hkrati pa zahteva, da države kandidatke jasno določijo datume za vsako prehodno obdobje, ki ga želijo. Posledica tega je, da se države kandidatke bojijo priti v položaj, ko bi se jim prehodno prilagoditveno obdobje izteklo, preden bi postale polnopravne članice, kajti datumi članstva bodo lahko odloženi v nejasno prihodnost.

Izredni vrh EU v Berlinu je implicitno predvidel možnost sprejema prvih članic že začevši z letom 2002, saj je v ta namen predvidel ustrezna sredstva v svojem planiranem proračunu, čeprav se je določanje rokov doslej vedno zavračalo in pogojevalo s pripravljenostjo kandidatk. Ta argument ostaja glavni dejavnik tudi po Berlinu, s to razliko, da je, tako je vsaj razumeti, včlanitev mogoča že začevši z letom 2002, kolikor kandidatka izpolni ustrezne predpogoje.

Povezava med institucionalnimi reformami in širitvami je tesnejša, kot bi mnogi radi priznali. Čeprav so institucionalne reforme notranja zadeva držav članic, se zdi priporočljivo najti način dialoga tudi s potencialnimi kandidatkami, ki bodo sodelovale v tem procesu kot bodoče članice. To bi olajšalo njihovo razumevanje pravic in obveznosti ter delovanja Evropske unije na splošno.

Naslednja pomembna zadeva je tudi neracionalna tekma med državami kandidatkami, katera bo prva postala članica Evropske unije. Včasih se zdi kot neke vrste lepotno tekmovanje med njimi, še posebej med politiki, ki pogosto (iz)rabi-jo problematiko Evropske unije kot bojno polje za lokalne politične boje med političnimi strankami in uresničevanje interesov njihove lastne stranke na račun širših nacionalnih interesov. Potencialne članice so včasih preveč prenagljene, preveč nestrpne in preveč zaposlene s prestižno tekmo, katera bo prva članica kluba, ne glede na socialne stroške takega članstva. Lahko bo potrebno daljše obdobje blažitve tega procesa kot se zdi sedaj, če podpora širitvi s strani EU ne bo zagotovljena v podobnem obsegu kot je bila v predhodnih širitvah in glede na to, da je bila formula postopnega zmanjševanja pomoči nadomeščena s formulo postopnega stopnjevanja pomoči. Podpora je v tej pripravljalni fazi potrebna predvsem za pospeševanje procesa prilagajanja. Vse v tekmo vpletene države so se znašle v "zapornikovi dilemi". Postale so žrtve njihovih lastnih politik "skakanja v brezno, ne da bi prej preverili globino". "Duh" polnopravnega članstva v EU "je ušel iz steklenice" in ga ni moč več spraviti nazaj, tudi če bi (države) spoznale, da za to še niso pripravljene. Tu lahko uporabimo znano analogijo "zobne paste", ki je odlična prisposoba za inflacijo; ko jo stisnemo ven, je ni mogoče več dati nazaj.

Možnost za izboljšanje horizontalnega sodelovanja med vsemi državami kandidatkami še ni bila dovolj izrabljena. Tovrstno sodelovanje v vseh državah kandidatkah obravnavajo kot drugorazredno sodelovanje. Šele v zadnjem času spoznavajo, da je lahko horizontalno sodelovanje z izmenjavo informacij, s pripravo skupnih standardov na ključnih področjih, ki se dotikajo vseh, in pospeševanjem

pogajanj, instrument izboljšanja njihovih pogajalskih pozicij sprti EU. Tako sodelovanje bi jim omogočilo, da bi bile temeljiteje in v krajšem času pripravljene za polnopravno članstvo.

Takšno zelo koristno medsebojno sodelovanje se je v zadnjem času že začelo krepiti in je že pokazalo dobre rezultate. To pa ne pomeni, da lahko horizontalno ekonomsko sodelovanje med potencialnimi članicami nadomesti članstvo v EU, kar nekateri zagovarjajo, ali celo trdijo, da je pred članstvom v EU potrebno najprej okrepiti horizontalno sodelovanje med potencialnimi članicami, kakor se je pač to dogajalo v Evropi po 2. svetovni vojni. Dejstvo je, da so se razmere danes bistveno spremenile in da se daleč največji del ekonomskih odnosov s tujino držav kandidatki odvija s članicami EU in le majhen del z ostalimi kandidatkami¹⁷. To ne pomeni, da ni mogoče pospešiti tovrstnega horizontalnega sodelovanja, vendar to ostaja mnogo manj pomembno kot pa je "vertikalno" sodelovanje s članicami EU. Takšno sodelovanje je potrebno pospeševati tudi iz razvojnega vidika, z vidika nujnosti krepitve konkurenčnosti podjetij držav kandidatki. Njihovo medsebojno sodelovanje je lahko v pomoč, je lahko lovljenje sape v napornem teku k cilju evropske konkurenčnosti.

Časovna razporeditev in količina finančne podpore, ki jo kandidatke dobijo za pospeševanje njihovega članstva, je naslednji pereč problem. Do sedaj je bila v predhodnih širitvah za tako podporo vedno uporabljena formula "postopnega zmanjševanja" pomoči. Zdaj pa prevladuje formula "phasing in", to je vključevanja v redni sistem pomoči, kljub dejstvu, da so te kandidatke najmanj razvite v primerjavi z vsemi ostalimi državami, ki so želele postati članice v preteklih širitvah. Sedanje kandidatke so precej bolj potrebne finančne podpore, da bi postale članice EU in dohitele ostale. Če želijo zmanjšati razvojno vrzel med njimi in državami članicami, mora biti uporabljena formula "phasing out".

Sklep

Kljub vsem težavam je morda najbolj primerno, da zaključimo z optimističnim stavkom D. Haleja, da "liberalizacija komandnih ekonomskih sistemov, kjer preko 3 milijone ljudi živi precej pod njihovim potencialom produktivnosti že nekaj desetletij, lahko predstavlja priložnost za novo svetovno ureditev primerljivo le s svetovno industrializacijo in naselitvijo novih kontinentov v 19. stoletju, ki je vzbudil tak val razcveta kot še nikoli v zgodovini" (Malkin 1991, 10).

¹⁷ Delež izvoza kandidatki v EU so se gibali v letu 1996 od 52% v primeru Estonije, 58% v Republiki Češki, do 65% v primeru Slovenije in Madžarske in 66% v primeru Poljske. Še malo višji so odstotki v primeru uvoza. Na mesečno trgovino pa odpade bistveno manjši delež; in sicer, od celotnega slovenskega izvoza je na CEFTO odpadlo leta 1996 le 5,5%, v primeru Poljske 6,1%, Češke 8,3% in Madžarske 8,8%. Pri uvozu so deleži, ki odpadejo na CEFTO še malo manjši: Češka 4,5%, Slovenija 6,5% in Poljska 5,8% (Giac in M. Wyzan 1998, 47). Res pa je, da je potencial te menjave bistveno višji kot pa to odražajo stvarni tokovi. Tako sta Majcen in J. P. Damjan izračunala, da je Slovenija v obdobju 1992-1997 dosegla v stvarnosti le od 30-50% potencialnega izvoza v CEFTO, čeprav se je dejanska trgovina postopoma začela približevati potencialni, izračunani na temelju gravity modela (1998).

Zato je potrebno razumeti vse zgodovinske dimenzije širitve in javnosti razložiti celotno zgodbo o razprostiranju meja Evropske unije naprej proti Vzhodu, o stroških in koristih, ki tako na kratek kot na dolgi rok slonijo na ekonomskih in političnovarnostnih temeljih. In ne nazadnje, o priložnosti, ki jo širitev ponuja, da bo Evropa spet na zemljevidu svetovnih sil, s pomočjo evra in krepitvijo svoje konkurenčnosti.

Na koristi osredotočen pristop bi moral nadomestiti ali vsaj dopolniti do sedaj prevladujoči na stroške osredotočen pristop. Da bi lahko videli celotno sliko, moramo upoštevati tudi stroške neširitve. Zakaj ne bi pripravili študije o "stroških neširitve ali zapoznele širitve" podobno študiji "Stroški Ne-Evropske"? Pomembno je, da ne pozabimo upoštevati varnostnopolitičnih stroškov, ki so lahko v primeru scenarija neširitve lahko zelo visoki.

Pri širitvi na Vzhod ne gre le za transferje in ozko definirane ekonomske koristi. Širitev na Vzhod je ključni steber evropske povojne arhitekture. S te perspektive bo širitev sijajna kupčija, ki zavezuje evropsko petnajsterico, v svoji analizi zaključujejo Baldwin, Francois in Portes (1997, 168).

Javnosti je potrebno povedati, da širitev ni katastrofa, da pomeni več in ne manj delovnih mest, da so mnoge koristi že nastale in da je visoke stopnje rasti, ki jih Evropa dosega v zadnjih nekaj letih, moč pripisati tudi odpiranju srednje in vzhodnoevropskih držav. Širitev zato lahko močno prispeva h globalni konkurenčnosti in k krepitvi vloge Evropske unije v svetovni politiki na splošno.

Širitev moramo obravnavati kot instrument dohitevanja, ne pa kot rezultat dohitevanja, kot si preveč pogosto napačno predstavljajo države članice. Vzrok, da navdušenje za širitev pojenjuje, je iskati predvsem v neutemeljenem strahu, ki ga pogosto okrepijo nekateri kratkoročno usmerjeni politiki, ki plujejo na valovih nacionalizma in protekcionizma.

Naj zaključimo z znanim stavkom Jeana Moneta: "Zgraditi Evropo pomeni zgraditi mir," kar lahko tudi parafraziramo: razširiti Evropo pomeni zgraditi mir in blaginjo.

PRILOGE

Priloga 1: Zunanja trgovina EU (EXTRA EU) - izvoz v države kandidatke

	1992	1993	1994	1995	1996
EXTRA EU-15	411365	471405	523641	572213	623396
EVROPA (brez EU-15)	117486	128985	143704	166411	189318
Poljska	9219	11114	12317	15294	19827
Češka	7483	7087	9224	11653	13966
Madžarska	5284	6447	8066	8728	9989
Slovenija	1382	3618	4348	5178	5376
Estonija	334	492	1030	1348	1694
Ciper	2150	1965	2086	2013	1845
<i>Kandidatke 1. kroga</i>	<i>25852</i>	<i>30723</i>	<i>37071</i>	<i>44214</i>	<i>52697</i>
Latvija	251	415	719	940	1107
Litva	365	545	856	1016	1451
Bolgarija	1255	1488	1752	2052	1696
Romunija	1988	2513	2895	3794	4437
Slovaška		1583	2194	3192	3996
<i>Kandidatke 2. kroga</i>	<i>3859</i>	<i>6544</i>	<i>8416</i>	<i>10994</i>	<i>12687</i>
<i>Kandidatke 1. + 2. kroga</i>	<i>29711</i>	<i>37267</i>	<i>45487</i>	<i>55208</i>	<i>65384</i>

Vir: External and Intra - European Union Trade, Statistical Yearbook 1985-1996, Eurostat, Luxembourg.

Priloga 2: Izdatki za obrambo v izbranih državah članicah EU v obdobju 1985 - 1994

	US \$ millions (1993 prices)		As a % of GDP		per capita (US\$ 1993 prices)		% of education and health expenditure	
	1985	1994	1985	1994	1985	1994	1985	1994
Netherlands	7814	6901	3,1	2,1	540	450	67	22
France	42918	42724	4	3,3	778	739	131	29
Belgium	5409	3843	3	1,7	549	382	49	20
United Kingdom	41891	33861	5,2	3,4	741	583	96	40
Germany	46330	34848	3,2	2	610	428	67	29
Italy	22576	20632	2,3	2,1	395	357	39	21

Vir: Human Development Report 1996, Oxford, Oxford University Press, 1996, str. 201.

Priloga 3: BDP na zaposlenega (ECU)

	1992	1993	1994	1995	1996
BDP EU15 (1000 million ECU)	5884,5	5902,7	6192,1	6434,3	6764,9
Vsi zaposleni (v 1000)	151637	147129	146666	147695	148249
BDP na zaposlenega	38806,49	40119,2	42219,0	43564,7	45632,01

Vir: Eurostat Yearbook '97, Eurostat, Luxembourg 1997, Employment in Europe 1997, European Commission, Eurostat, Luxembourg 1997.

Priloga 4: Število novooblikovanih delovnih mest (predpostavka: BDP na zaposlenega v tekočem letu zadostuje za ustanovitev novega delovnega mesta)

	1992	1993	1994	1995	1996	1992-96
EXTRA EUR15	-1325268	29038	121770	628971	951196	405708
EUROPE (excluding EUR15)	30742	274532	121059	328293	606614	1361240
Poland	32031	66228	51849	69827	166155	386089
Czech Republic	25357	36192	43724	61081	92304	258658
Hungary	9534	39133	47514	25640	25815	147637
Slovenia	-5257	10992	13027	21393	24259	64415
Estonia	1855	4885	10327	10559	13280	40907
Cyprus	39684	30733	34439	29267	28094	162218
first round candidates	103204	188164	200881	217768	349908	1059925
Latvia	-7499	-7777	-5590	-4270	-197	-25332
Lithuania	-5772	-3839	308	1056	8043	-204
Bulgaria	7164	11815	7887	4981	-110	31737
Romania	12343	17872	2369	9274	18627	60484
Slovakia	0	4138	-1066	2318	12645	18035
second round candidates	6236	22209	3908	13359	39008	84720
1st + 2nd	109440	210373	204789	231127	388916	1144645

Vir: Lastni izračuni, ki temeljijo na podatkih iz: Eurostat Yearbook '97, Eurostat, Luxembourg 1997, Employment in Europe 1997, European Commission, Eurostat, Luxembourg 1997.

LITERATURA

- Baldwin R., Francois J.F. and Portes R. 1997. The Costs and benefits of eastern enlargement: the impact on the EU and central Europe. Economic policy, 24/April, pp. 127-176.
- Boeri T. 1998. Labour Markets and EU Enlargement. Paper prepared for WIIW 25 Years Anniversary Conference, Vienna, 11-13 November 1998.

- Breuss F. 1998. Economic Evaluation of EU Enlargement on EU Incumbents. Paper prepared for WIIW 25 Years Anniversary Conference, Vienna, 11-13 November 1998.
- Breuss, F. 1996. 'Austria's Approach towards the EU'. Paper presented at the experts meeting on "The Economic Aspects of Slovenia's Integration into the EU", Bled, 12-13 April 1996.
- Eurobarometer. 1996. Report Number 45. European Commission, December 1996.
- Eurobarometer. 1998. Report Number 49. European Commission, September 1998.
- European Parliament. 1998. Agenda 2000 and the Accession process to the European union, briefing No 36.
- European Parliament. 1999a. European Parliament. 1998. The Social Aspects of Enlargement of the European union, Briefing No 39.
- European Parliament. 1999b. The European Parliament and the Pre-accession AID, Topical Note No. 1.
- Grabbe H. and Hughes K. 1998. Enlarging the EU Eastwards. Royal Institute of International Affairs, London.
- Gacs J. And Wyzan M. 1998. The European Union and the Rest of the World: Complements or Substitutes for Central and Eastern Europe? Interim Report IR-98-020/April, IIASA, Laxenburg, Austria.
- Havrylyshyn O. 1998. EU Enlargement and Possible Echoes Beyond the New Frontiers. Paper prepared for WIIW 25 Years Anniversary Conference, Vienna, 11-13 November 1998.
- Human Development Report. 1994. UNDP, New York.
- Jenkins C. 1999. Paying for an Enlarged European Union, Federal Trust Report. London.
- Malkin. 1991. After Communism What World Order. International Herald Tribune, Aug.
- Majcen B. in Damijan J.P. 1998. Ocena učinkov sporazuma o svobodni trgovini s CEFTA državami na slovensko gospodarstvo. Inštitut za ekonomska raziskovanja, Ljubljana.
- Mencinger J. 1998. How Ready Are the CEE Economies for Accession? Paper prepared for WIIW 25 Years Anniversary Conference, Vienna, 11-13 November 1998.
- Messerlin P.A. 1998. Trade and Trade Policies in Europe. Paper prepared for WIIW 25 Years Anniversary Conference, Vienna, 11-13 November 1998.
- Moravcsik A. 1996. Studying Europe After the Cold War: A Perspective from International Relations, TKI Working Papers on European Integration and Regime Formation. South Jutland University Press.
- Richter S, Landesmann M. and Havlik P. 1998. Evaluation of the Consequences of Accession: Economic Effects on CEECs. Paper prepared for WIIW 25 Years Anniversary Conference, Vienna, 11-13 November 1998.
- Rodrik D. 1997. Has Globalization Gone Too far? Institute for International Economics, Washington, March.
- Rosati D. K. 1998. The Impact of EU Enlargement on Economic Disparities in Central and Eastern Europe. Paper prepared for WIIW 25 Years Anniversary Conference, Vienna, 11-13 November 1998.
- Svetličič M. 1998. Slovenian State Strategy in the new Europe. TKI Working Papers on European Integration and Regime Formation, South Jutland University Press, Esbjerg.
- Szemlér, T. 1998. The Economic Benefits for Hungary of EU Accession. Institute for world economics, Hungarian Academy of Sciences, no. 98, December.
- Thurow, L. 1992. Head To Head: The Coming Economic Battle Among Japan, Europe and America, W. Morrow and company, Inc. New York.
- Thurow, L. 1996. The Future of Capitalism; How Today's Economic Forces Shape Tomorrow World, William Morrow and Company, Inc., New York.

POLITIČNE STRANKE IN JAVNO MNENJE:
ZAZNAVA NATA

Povzetek: Slovenska država se poteguje za vstop v Severno-atlantsko vojaško zaveznitvo in na prvi pogled se zdi, da ta projekt, ki je med najpomembnejšimi nacionalnimi projekti po osamosvojitvi države, podpirajo tako parlamentarne politične stranke, kot tudi javnost. Analiza pokaže, da vse parlamentarne politične stranke ne podpirajo članstva Slovenije v Natu tako brezrezervno, kot bi sugeriral prvi vtis. Deklarativno se sicer za članstvo zavzemajo, vendar opazimo, da imajo stranke različno predstavo o tem, kakšna organizacija Nato je in kaj prinaša članstvo v njem. Stranke poudarjajo predvsem nevojaški in neobrambni značaj Nata in koristi, ki jih morebitno članstvo prinaša, manj pa je govora o obveznostih naše države do zaveznitva in posledično mednarodne skupnosti nasploh. Javnomenjski izsledki kažejo, da je podpora javnosti članstvu Slovenije v Natu relativno visoka in stabilna, hkrati pa sugerirajo, da bi občutno povečani obrambni izdatki kot posledica približevanja Slovenije Natu, utegnili to podporo omajati.

Ključni pojmi: NATO, Slovenija, parlament, parlamentarne politične stranke, javno mnenje.

Uvod

Slovenija je ena od držav na prehodu, ki se potegujejo za vstop v Severno-atlantsko vojaško zaveznitvo (NATO). V prvem krogu Natove širitve po koncu hladne vojne Slovenija ni bila povabljen v skupino držav, ki so se začele pogajati z Natom o pogojih njihove včlanitve. V tej skupini so bile samo tri od dvanajstih držav, ki so izrazile željo, da bi se priključile Natu, in sicer Poljska, Madžarska in Češka. K pogajanju so bile povabljene julija 1997 v Madridu na sestanku šefov držav ali vlad Severnoatlantskega sveta, v zaveznitvo pa sprejete spomladi 1999. Madridska deklaracija o evroatlantski varnosti in sodelovanju omenja Slovenijo kot eno od potencialnih kandidatov za drugi krog Natove širitve po koncu hladne vojne.¹ Washingtonska deklaracija, sprejeta aprila 1999 ob petdesetletnici Nata, poudarja zavezanost Nata 'politiki odprtih vrat', in sicer za vse evropske demo-

* Dr. Marjan Malešič, docent na Fakulteti za družbene vede.

¹ Glej 8. člen Madridske deklaracije o evroatlantski varnosti in sodelovanju, Madrid 8. in 9. VII. 1997.

kratične države, ki so pripravljene sprejeti odgovornost članstva, in katerih vključitev v Nato bi povečala varnost in stanovitnost Evrope, nobene od njih pa dokument ne navaja poimensko. Washingtonski vrh Nata je hkrati sprejel dokument 'Akcijski načrt za članstvo', program aktivnosti, ki naj bi pomagal aspirantkam za članstvo pri njihovih pripravah na vstop v zaveznitvo.² Čeprav skeptiki ne verjamejo, da bo do drugega kroga sploh prišlo, visoki politični predstavniki držav članic Nata in uradniki Nata poudarjajo, da je širitev zaveznitva proces, ki bo potekal v več fazah, v Nato pa bodo povabljeni tiste države, ki bodo v celoti izpolnjevale merila in pogoje za vstop.

Splošen vtis, ki ga opazovalec slovenske notranjepolitične scene dobi je, da vstop Slovenije v Nato podpirajo vse parlamentarne politične stranke oziroma mu vsaj odkrito ne nasprotujejo. To je razvidno tudi iz dejstva, da je parlament brez večjih težav sprejel dokumente in izjave, ki oznanjajo željo slovenske države, da se priključi Natu. V mislih imamo Resolucijo o izhodiščih zasnove nacionalne varnosti RS sprejeto konec leta 1993, sklep Državnega zbora iz aprila 1996, ki pravi, da želi RS zagotoviti svoj temeljni varnostni interes v okviru sistema kolektivne obrambe, ki ga omogoča članstvo v Natu, in Skupno izjavo parlamentarnih strank v podporo slovenskemu vključevanju v Nato, podpisano aprila 1997. Torej se ob tem splošnem vtisu postavlja vprašanje, ali so v izjavah in dejanjih predstavnikov parlamentarnih strank odenki, ki bi stranke razvrstili glede na intenzivnost njihovega zavzemanja za vstop Slovenije v Nato? Pri tem lahko uporabimo nekaj kazalnikov, ki si jih postavimo v obliki vprašanj. Kakšna organizacija je po mnenju slovenskih parlamentarnih strank Nato? Kako gledajo na njegovo širitev in kakšne učinke ji pripisujejo? Kakšen postopek sprejemanja odločitve o vstopu Slovenije v Nato zagovarjajo? Kje vidijo razloge za nesprejem Slovenije v Nato v prvem širitvenem krogu?

Stališča političnih strank bomo oblikovali na podlagi analize vsebine poročanja slovenskih tiskanih medijev (Dela, 7D, Dnevnika, Demokracije, Republike, Slovenca, Mladine in Družine), programov političnih strank in dokumentov Državnega zbora Republike Slovenije, ki zadevajo Nato, in sicer v obdobju januar 1993 - december 1998. Poleg strankarskih stališč, je za razumevanje diskurza o članstvu Slovenije v Natu pomembno tudi poznavanje javnega mnenja, kar pomeni, da ga naš prispevek ne more zaobiti. Oprli se bomo na javnomnenjske izsledke b obdobju 1994-97.

Na tem mestu bi radi poudarili realno predpostavko, da bodo tudi varnostni dogodki in letu 1999, še posebej Natova vojaška akcija v ZR Jugoslaviji, vplivali na stališča političnih strank in javnosti do Nata in članstva Slovenije v njem, kar pa bo predmet naših prihodnjih analiz. Analiza, predstavljena v tem prispevku, je namreč del obsežnejše raziskave 'Varnostna politika Slovenije in Nato', ki jo avtor izvaja v sodelovanju s Centrom za preučevanje evropske varnosti Univerze v Groningenu in bo zajela tudi druge akterje oblikovanja varnostne politike v državi.

² Glej 8. člen Washingtonske deklaracije, Washington, 23. in 24. IV. 1999.

Politične stranke o Natu

Poglejmo si najprej stališča o varnosti, obrambi in članstvu Slovenije v Natu pri posameznih političnih strankah razvrščenih glede na volilni rezultat, ki so ga dosegle na zadnjih volitvah v Državni zbor jeseni 1996.

Liberalna demokracija Slovenije (LDS). Program stranke sugerira, da je sodobna varnost postala nedeljiva na univerzalni ravni, medtem ko ima varnost na nacionalni ravni ekonomske, zunanje-politične, kulturne, socialne, psihološke, ekološke, vojaške in druge razsežnosti. Varnost in obramba Slovenije sta temeljni nacionalni interes.

Vključitev Slovenije v Evropsko unijo in Nato je za to politično stranko strateškega, nacionalnega pomena, saj bi, po mnenju predstavnikov stranke, članstvo Slovenije v Evropski uniji in Natu pospešilo gospodarski razvoj, nas uvrstilo v demokratični svet in povečalo naš vpliv v mednarodni skupnosti.

Slovenija izpolnjuje pet kriterijev za vstop, ki jih je Nato postavil kandidatkam v študiji o svoji širitvi, in sicer, politično demokracijo, tržno gospodarstvo, varovanje človekovih pravic, demokratičen civilni nadzor nad vojsko in urejenost med-sosedskih odnosov. Prednosti Slovenije so, da bi njeno članstvo dokazovalo, da gre pri širitvi Nata za vseevropski proces, ki ni v škodo ruskim interesom, saj Slovenija ni bila članica Varšavskega sporazuma in je najbolj oddaljena od ruskih meja. Članstvo Slovenije v Natu bi okrepilo demokratični blok držav na robu Balkana. Predstavnik stranke je v Državnem zboru zatrdil, da je bila Slovenija glede na merila, ki jih je postavil Nato, nesporno ena prvih držav, ki je lahko računala na polno-pravno članstvo v tej organizaciji. Slovenija si je zelo prizadevala za članstvo v Natu v prvem krogu in raje bi bila zadnja v prvem, kot pa prva v drugem krogu širitve. V stranki pa si niso bili povsem enotni, koliko, če sploh, lahko Slovenija vpliva na proces odločanja o listi povabljenih kandidatk za vstop v Nato.

Zanimivo je, da je stranka menila, da v državi za vstop Slovenije v Nato, kljub podpisanim deklaracijam, ni potrebnega političnega soglasja in da gre pri tem za prvovrstno notranjepolitično vprašanje. Še več, predstavnik stranke je menil, da nasprotovanje članstvu Slovenije v Natu obstaja tudi v Ministrstvu za obrambo in generalštabu Slovenske vojske. Predsednik stranke, ki je obenem predsednik vlade je zato izjavo o vstopanju Slovenije v Nato, ki jo je parlament sprejel 17. aprila 1997, ocenil kot pomembno, saj dokazuje, da lahko politične stranke presežejo razlike, ko gre za širše nacionalne interese.

Socialdemokratska stranka Slovenije (SDS). Strankin program podpira tak zunanje-politični koncept države, ki temelji na ustavi in ščiti slovenske nacionalne interese. Stranka podpira vključevanje Slovenije v evropske organizacije, vendar morajo biti hkrati zaščiteni temelji njene suverenosti.

Slovenija si je kot primarni cilj postavila vključevanje v evropske integracijske procese, tudi varnostne procese in s tem v Nato. Po prepričanju vodstva, je SDS prva politična stranka, ki se je že leta 1989 zavzemala za članstvo Slovenije v Natu. Stranka meni, da Nato ni v prvi vrsti vojaško zavezništvo in da morebitno članstvo

Sloveniji prinaša predvsem godpodarske koristi, saj bi s tem Slovenija postala zanimivejša za tuje naložbe, lažje in ceneje bi v tujini najemala kredite, obenem pa bi se okrepila njena zunanjepolitična pogajalska pozicija do Italije in Hrvaške.

Stranka vidi varnostno moč Nata v njegovi vrednotni usmerjenosti in enotnosti ciljev. Natu pripisuje veliko funkcionalnost, saj se je v Bosni in Hercegovini pokazalo, da do prihoda Nata, kljub poskusom Evropske unije, OVSE in OZN, nista bila možna ustavitev konflikta in podpis mirovnega sporazuma. Slovenija naj bi bila dobra kandidatka, saj izpolnjuje vse pogoje za vstop v Nato, poleg tega ni udeležena v nobenem konfliktu, ni nikoli pripadala Varšavskemu sporazumu, njeno polnopravno članstvo v Natu pa bi pozitivno vplivalo na reševanje krize v Bosni in Hercegovini.

Predstavniki te stranke je v začetku leta 1994 menil, da del političnih sil na Slovenskem (del liberalnih demokratov in stranka bivših komunistov), kljub sprejemu Resolucije o nacionalni varnosti, po kateri je cilj Slovenije polnopravno članstvo Slovenije v Natu, nasprotuje vstopu Slovenije v Nato. Javno sicer tega ne povedo, ker javnost takšnim stališčem ni naklonjena, zato pa s pomočjo različnih spletk in ponaredkov ustavljajo praktično sodelovanje z Natom. Maja 1997 je isti predstavnik stranke menil, da o vstopu v Nato obstaja popolno politično soglasje, da pa so razlike glede hitrosti našega približevanja in ocen glede izpolnjevanja pogojev za članstvo.

Slovenija se ne počuti ogroženo od nikogar in tudi nikogar ne ogroža, vendar si je nedvomno prizadevala postati članica Nata že v prvem krogu njegove širitve. Dokumenti, ki jih je Slovenija sprejela (Resolucija o nacionalni varnosti, Stališča in odnosi RS do Evropske unije, Italije in Nato, Doktrina vojaške obrambe, Skupna izjava parlamentarnih strank v podporo slovenskemu vključevanju v Nato, Zakon o zagotavljanju sredstev za realizacijo temeljnih razvojnih programov obrambnih sil RS v letih 1994-2003), opredeljujejo zavezanost, prizadevanje in pripravljenost Slovenije za vključevanje v Nato. Na primer, zadnji omenjeni dokument zavezuje, da bo vsa oborožitev in vojaška oprema, ki jo bo država nabavljala, skladna s standardi Nata. Stališče stranke je, da bi bilo treba v Sloveniji pred vstopom v Nato izvesti referendum.

Stališča zgoraj omenjenih političnih strank do Nata lahko razberemo tudi iz korespondence med predsednikom SDS Janezom Janšo in vodilnim članom LDS, slovenskim veleposlanikom v ZDA, Dimitrijem Ruplom. Rupel v svojem javno objavljenem pismu (Delo, Sobotna priloga, 18. julij 1998) Janšo spomni na razgovor, ki sta ga imela pred mesecem dni, in v katerem sta obžalovala pomanjkljivosti v vrhu Slovenske vojske, počasnost in spornost sprememb v njej in se spraševala ali ji ne bodo zaradi 'nesimetričnosti v slovenskem vojaškem vrhu' poveljevali tuji generali. To so vprašanja, ki se odpirajo zaradi sodelovanja Slovenije v mednarodnih vojaških operacijah in morebitnega članstva v Natu. Rupel Janši sporoča, da je obžaloval njegov odstop z mesta šefa delegacije slovenskega parlamenta pri Severnoatlantski skupščini (NAA, North Atlantic Assembly) in vsebino njegovega pisma predsedniku te skupščine ameriškega senatorju Rothu, v katerem Janša z zelo 'močnimi' besedami opisuje razmere v Sloveniji in še posebej v Slovenski vojski. Odstopil naj bi iz protesta do teh razmer. Rupel opozarja, da je to voda na mlin

tistim v ZDA, ki so proti članstvu Slovenije v Natu in poziva naj prekinemo z notranjimi razprtijami, ki slabijo pogajalsko moč. Rupel predlaga temeljito razpravo o strateških državnih interesih na področju 'mednarodnih odnosov in obrambe', opozori na potrebo po delovanju Sveta za nacionalno varnost in obžaluje, da so se odnosi med Slovenijo in Nemčijo ohladili, saj bi bila nemška podpora pri vstopanju Slovenije v Nato pomembnejša od francoske in italijanske.

Janša odgovarja (Delo, Sobotna priloga, 25. julij 1998), da je njegova stranka, kljub temu, da je opozicijska, veliko pomagala med vključevanjem Slovenije v Nato, zato je tudi sprejel mesto šefa parlamentarne delegacije v Severnoatlantski skupščini. Tam je šele videl, koliko je Slovenija zamudila, saj člani LDS, ki so sestavljali in vodili delegacijo v prejšnjem mandatu, niso predlagali niti ene dejavnosti Severnoatlantske skupščine, ki bi se odvijala v Sloveniji. Delegacija LDS naj bi se torej izogibala korakom, ki bi nas z dejanji približali Natu. Janša pravi, da Slovenija sodi v Nato, vendar mora izpolniti merila za vstop v organizacijo, všteti parlamentarni nadzor nad oboroženimi silami in transparentnost obrambne sfere.

V Sloveniji naj bi se v zadnjih mesecih pokazalo, da obstajajo močne sile, ki nasprotujejo vstopu Slovenije v Nato, ker naj bi bil Nato 'ameriška (imperialistična) teroristična organizacija'. Takšne letake je trosil Mladi forum ZLSD aprila 1998 ob neskrivanem odobravanju nekaterih liberalnih demokratov in večine vodstva Zveze združenj borcev.

Zadnja dva odstavka vsaj posredno nakazujeta, da je predsednik SDS (iz notranjepolitičnih potreb?) rahlo revidiral prejšnje strankino stališče o slovenskem izpolnjevanju pogojev za vstop v Nato in o popolnem političnem (strankarskem) soglasju glede tega vprašanja.

Slovenska ljudska stranka (SLS). Vstopanje Slovenije v Nato je vprašanje celotne slovenske politike, tako notranje politike, politike socialne stabilnosti in gospodarskega razvoja kot zunanje politike. Stranka se je zavzemala za obveščanje javnosti o različnih vidikih slovenskega vključevanja v zahodno zavezništvo. Po mnenju stranke, javnost podpira projekt vključevanja Slovenije v Nato. Tudi ta vladna stranka je ocenila, da skupna izjava parlamentarnih strank o vstopanju Slovenije v Nato pomeni prispevek k iskanju nacionalnega konsenza o pomembnem političnem vprašanju.

V zvezi s stroški širitve, je stranka zastopala stališče, da bi Slovenija kot najmanjša kandidatka, verjetno predstavljala najmanjši strošek izmed vseh kandidatk za vstop v Nato.

Slovenski krščanski demokrati (SKD). Strankin program podpira miroljubno politiko in nenasilno politično reševanje konfliktov med sosednjimi državami. Mednarodni položaj Slovenije ne dovoljuje popolne demilitarizacije države, kar pomeni, da mora imeti Slovenija ustrezne obrambne sile temelječe na splošni vojaški obvezi. Obrambni izdatki morajo biti v razumnih mejah in uravnoteženi z drugimi državnimi izdatki. Zunanja politika države mora spodbujati politično, gospodarsko in kulturno sodelovanje med narodi, pomembna naloga države pa je

vključevanje v mednarodne organizacije, med njimi v Evropsko unijo, medtem ko Nato v strankinem programu ni eksplicitno omenjen.

Stranka se tako v slovenskih množičnih občilih, kot v državnozborskih dokumentih v zvezi s približevanjem Slovenije Natu skoraj ne pojavlja. Predvsem pogrešamo njen vsebinski prispevek k razpravi. V svojem predvolilnem dokumentu iz leta 1996, 'Priročnik za zmagovalce', pa vstop Slovenije v Nato podpira in pričakuje, da lahko v Nato vstopimo nekje okoli leta 2005. Slovenija bi z vstopom v Nato postala del Zahoda in dokončno izstopila iz balkanskega okvira. Članstvo je za našo državo, ki leži med tremi civilizacijskimi bloki (germanskim, slovanskim in romanskim), kjer se križajo zgodovinski interesi, 'najugodnejša rešitev in garancija za obstoj slovenskega naroda'.

Združena lista socialnih demokratov (ZLSD). Strankin kongres je konec leta 1995 potrdil oboroženo nevtralnost kot izbiro slovenske varnostne politike, vsaj dokler temeljita javna in strokovna razprava ne pokaže, da bi bila vključitev v eno od evropskih obrambnih integracij boljša izbira. Članstvo Slovenije v Natu in Zahodnoevropski uniji naj torej ne bi bili edini možni izbiri za zagotavljanje varnosti, medtem ko vključitev v Evropsko unijo ostaja absolutna prioriteta slovenske zunanje in varnostne politike. Kongres je izrazil prepričanje, da sta prihodnost in varnost nove Evrope odvisni od združevalnih procesov in uporabe političnih, ekonomskih in socialnih instrumentov, ne pa vojaških instrumentov. Glavno vlogo pri oblikovanju 'nove svetovne ureditve' morajo imeti Združeni narodi kot 'najpomembnejša organizacija mednarodnega sodelovanja in novega sistema globalne varnosti'.

Stranka je tudi v parlamentarnih razpravah izkazala določeno mero previdnosti glede vstopanja Slovenije v Nato, saj je pogrešala informacijo vlade o pričakovanih obveznostih, ki bodo povezane z našim morebitnim članstvom v Severnoatlantskem zavezništvu. Članstvo Slovenije bi bilo koristno iz več razlogov, najpomembnejši pa je uvrstitev v krog razvitih zahodnoevropskih držav. Vlada, in z njo vsa Slovenija, ne bi smela čakati, kakšne pogoje bodo narekovali pogajalski partnerji iz Nata. Slovenija mora biti bolj ambiciozna in svojo 'subjektiviteto' zastaviti povsem drugače, se postaviti v vlogo aktivnega pogajalca, da bi dobili namig partnerjev glede njihovih pričakovanj, potem pa bi se doma, v nekem razumnem času in demokratično dogovorili o tem, katere obveznosti sprejemamo in koliko stroškov smo pripravljeni pokriti. O tem se je treba pogajati, prav tako tudi o morebitni namestitvi vojaških baz in objektov jedrske oborožitve na ozemlju Slovenije.

Ženski forum te stranke odkrito nasprotuje vstopu Slovenije v Nato. Stališče foruma je, da je nesprejem Slovenije v Nato v prvem krogu za davkoplačevalce koristno. Obenem se ponuja priložnost, da opravimo strokovno in politično javno razpravo o najprimernejši obrambni strategiji, kjer je Nato zgolj ena od možnosti, druge pa so kaka nova evropska vojaška zveza (najbrž je mišljena Zahodnoevropska unija - WEU, op. MM), oborožena nevtralnost in kot najbolj zaželena možnost: demilitarizirana Slovenija (Slovenija brez orožja in vojaštva).

Mladi forum Združene liste prav tako odločno nasprotuje članstvu Slovenije v Natu in se zavzema za postopno demilitarizacijo Slovenije. Slovenija bi v primeru članstva postala odlagališče jedrskih konic in ostalega orožja iz severnoitalijanskih mest, pa tudi stroški članstva bi bili previsoki.

Mladi forum je 27. aprila 1998 (na 57. obletnico ustanovitve Osvobodile fronte) posredoval v javnost letak NATO (Nočemo Ameriške Teroristične Organizacije), ki je zelo razburil politično javnost. Letak je bil pospremljen z ugotovitvami, da v naši družbi ni zaslediti argumentov proti Natu, čeprav se javno mnenje nagiba na protinatovsko stran (javnomnenski podatki objavljeni v tem prispevku tega sploh ne potrjujejo, op. MM), da se je Nato iz branika zahodne civilizacije prelevil v svetovnega policajca, ki pod vodstvom ZDA sicer izvršuje tudi nekatere koristne naloge v varovanju mednarodnega miru in da je projekt posodabljanja Slovenske vojske, da bi dosegla interoperabilnost z državami članicami Nata, zgrešen projekt, saj po njihovem mnenju, med prednostne naloge naše države spadata ekonomski in socialni vidik varnosti, ne pa vojaški, ki ga vztrajno poudarja vojaškoindustrijski lobi. Po mnenju predsednika Mladega foruma, je večina delegatov povabljenih na letno konferenco ZLSD junija 1998, osebno nasprotovala vstopu Slovenije v Nato, kar pa se na sami konferenci ni potrdilo. Naj spomnimo, da je ZLSD leto pred akcijo Mladega foruma, podpisala skupno izjavo parlamentarnih strank o vstopu Slovenije v Nato, kar pomeni, da je bila akcija izziv tudi za predsednika stranke, ki pa je zatrdil, da stranka vztraja pri podpori stališčem zapisanih v izjavi.

Demokratična stranka upokojenцев Slovenije (DESUS). Program stranke je skeptičen glede članstva Slovenije v Natu, saj bi to pomenilo višje obrambne izdatke in vključitev naših vojakov v mednarodne intervencijske sile. Vendar pa je vključitev Slovenije v Evropsko unijo in Nato razumljena kot priložnost za dolgoročno povezovanje Slovenije v evropski politični in gospodarski prostor in za vojaško povezovanje skladno z varnostnimi interesi države.

Po mnenju vodilnih v stranki, zahteva članstvo Slovenije v Natu nacionalni konsenz. Zvezo Nato je treba opozoriti na naš geostrateški položaj in ji sporočiti, da ni naš interes iti v Nato 'po kolenih', ampak da ima tudi Nato interes za polnopravno članstvo Slovenije.

Slovenska nacionalna stranka (SNS). Stranka niha med rezerviranostjo do približevanja Slovenije Natu in podporo temu projektu, glavno težavo pa vidi v ekonomski sferi, saj bodo stroški Natove širitve prekomerno obremenili gospodarstva novih držav članic, ki so že sicer v gospodarski krizi. Ključna naloga Nata naj bi bila omogočiti ZDA, da potencialnim članicam prodajo čimveč svojega orožja. Stranka se zavzema za referendum o vstopu Slovenije v Nato.

Za stranko je problematično tudi vprašanje suverenosti države, kar je posredno razvidno iz poslanskega vprašanja predsednika stranke, ki je marca 1997 vlado vprašal, s kakšno pravico in na kakšni pravni podlagi odstopa suverenost nad slovenskim ozemljem in slovenskim zračnim prostorom silam Nata za operacijo Skupna straža, ki jo je SFOR začel izvajati v Bosni in Hercegovini.

Hkrati pa stranka implicitno poudarja, da Slovenija pripada Zahodnemu civilizacijskemu krogu, ki ga pooseblja Nato, saj smo bili Slovenci med drugo svetovno vojno ameriški zavezniki. Nemara bi članstvo v Natu onemogočilo rehabilitiranje slovenskega kolaboracionizma med drugo svetovno vojno, ki ga zagovarjajo nekatere politične stranke.

Parlamentarne stranke so aprila 1997 na pobudo Socialdemokratske stranke podpisale izjavo v podporo slovenskemu vključevanju v zvezo Nato. S polno-pravnim članstvom v Natu naj bi Slovenija 'uresničila svoje varnostno-politične zahteve in pričakovanja, kot so ohranitev svoje samostojnosti, ozemeljske celovitosti in politične stabilnosti' in 'pospešeno krepila razvoj demokratičnih pravil in institucij civilnega nadzora nad vojaškimi strukturami. Tako bo prispevala k splošnemu dvigu stopnje spoštovanja človekovih in državljanskih pravic.' Slovenija izpolnjuje pogoje za članstvo in je pripravljena nositi svoj del stroškov polno-pravnega članstva v Natu. Slovenija pričakuje povabilo v prvem krogu Natove širitve, kar bi potrdilo vseevropsko naravnost procesa in prispevalo k varnosti in stanovitnosti v tem delu Evrope.

Stranke, razen predlagateljice, so s podpisom izjave precej zavlačevale ali se o njej bolj splošno izražale, brez pretiranega zavzemanja, tako da so nekateri začeli govoriti o 'natoskepticizmu'. Združena lista je hotela vezati pogovore o Natu na tematiko približevanja Evropski uniji, hkrati pa je postavila vprašanja glede vpliva Slovenije na odločitev članic Nata julija 1997 v Madridu, obveznosti, ki jih Slovenija z morebitnim članstvom sprejema in zahtev, ki jih Slovenija postavlja za članstvo. Združena lista se je zavzemala, da bi v izjavo, kot način odločanja za članstvo v Natu, vključili referendum, kar kasneje ni bilo sprejeto. Mladi forum te stranke odločno nasprotuje članstvu Slovenije v Natu in je izjavo zavračal. DESUS je ponovno poudaril potrebo po nacionalnem konsenzu in opozoril, da tudi Slovenija Natu nekaj ponuja. Nacionalna stranka je v izjavi videla populistično potezo Socialdemokratske stranke in opozorila, da je izjava v nasprotju s slovenskimi interesi. Liberalna demokracija je pobudo obravnavala kot 'pozitivno in državotvorno'. Krščanski demokrati so se pobudi SDS pridružili. Ljudska stranka je pobudo podprla.

Kje slovenske politične stranke iščejo krivca za neuspeh Slovenije v prvem krogu Natove širitve po koncu hladne vojne? Liberalna demokracija vidi razloge za zavrnitev Slovenije izven države. To je bila politična odločitev pomembnih članic Nata, predvsem ZDA, kjer se krepí izolacionizem, na katero Slovenija ni imela vpliva. Odločilni za nesprejem Slovenije so bili 'globalni interesi veselih'. Nekaj pa je tudi samokritike: Slovenska vojska se preveč politizira, obenem pa ne znamo varovati lastnih vojaških skrivnosti. Vidni člani stranke vidijo težave v nezadovoljivi pripravljenosti vojske, posebej poveljniškega kadra, saj nekateri visoki častniki nimajo ustrezne vojaške izobrazbe in ne govorijo tujih jezikov. V prihodnje bi morali Nato razumeti kot zavezništvo za stabilnost in mir, kot koalicijo držav, ki imajo podobne demokratične vrednote, kot take pa naj se med seboj tudi vojaško povežejo.

Obrambni minister, ki je bil iz Ljudske stranke, je menil, da bi bilo bolje, če bi bili sprejeti v prvem, verjame pa, da bomo sprejeti v drugem krogu širitve Nata. V

isti sapi pove, da je treba Slovensko vojsko transformirati iz teritorialne obrambe v 'sodobnejšo manevrsko strukturo' in jo na račun dviga kakovosti številčno zmanjšati. To pa pomeni tudi uvajanje večjega dela poklicnih vojakov v Slovensko vojsko. Vojska naj čimprej postane kompatibilna z Natom, da bo sposobna delovati kot članica Nata. Posamezniki iz vodstva stranke vidijo razloge za neuspeh v prepočasni tranziciji, reformah in v napakah obrambne politike, kar lahko razumemo kot samokritiko, saj je SLS vladna stranka, ki lahko vpliva na vsebino in dinamiko družbenih reform in ima pod nadzorom obrambni resor in posledično velik vpliv na predlaganje in izvajanje obrambne politike.

Socialdemokratska stranka je za neuspeh krivila slovensko vlado in njene ne-realne presoje razmer in je zahtevala izredno sejo Državnega zbora o tem vprašanju. Bolj kot za iskanje krivca naj bi ji šlo za popraviljanje napak. Slovenija je zamudila zgodovinsko priložnost, da si zagotovi mesto v tej obrambni organizaciji in se dokončno uveljavi kot stabilna in razvita evropska država. Vlada ni izdelala dokumenta, ki bi analiziral Nato in njegovo vlogo v prihodnje, niti (še) ni pripravila strategije o vstopu Slovenije v Nato. Sloveniji bi pri približevanju Natu med drugim koristili dovolj zgodnja navezava na države Višegrajske skupine, ki so na projektu 'članstvo v Natu' delale bistveno bolj intenzivno, večja preglednost obrambnega proračuna, nakupi orožja v članicah Nata namesto v Izraelu in večja aktivnost pri reševanju krize na Balkanu. Slovenija je podcenila vlogo Nemčije pri širitvi Nata. Vlada ni imela jasne in celovite strategije za vstop v Nato, v vladnih izhodiščih pa je bilo precej protislovij, med njimi tudi to, da se je vlada zavzemala za vstop v Nato in profesionalizacijo vojske, hkrati pa je ugotavljala, da Slovenija ni ogrožena (resnici na ljubo je treba povedati, da je enako presojo sprejela tudi SDS, op. MM).

Slovenski krščanski demokrati so ocenili, da je vlada napačno presojala politična razmerja v mednarodni skupnosti. Bolj se je zanašala na diplomatske stike kot na izpeljavo zastavljenih reform, ki bi bila bolj prepričljiv argument. Kot razloga za neuspeh v prvem krogu Natove širitve so navajali tudi počasnost pri sestavljanju vlade po volitvah 1996 in neangažiranost v prizadevanjih za mir in stabilnost v naši regiji.

Združena lista meni, da bi vlada morala v prihodnje diskretnije voditi zunanjepolitične dejavnosti. Odločitev o širitvi Nata v prvem krogu ni bila odvisna od nas samih.

Javno mnenje o Natu

Ob obravnavi stališč parlamentarnih strank smo videli, da se posamezniki sklicujejo na javno mnenje, ki naj bi podpiralo prav njihovo stališče glede približevanja Slovenije Natu. To je eden od razlogov, ki narekujejo, da je treba analizirati tudi javnomnenjske ankete, ki so zbirale podatke o odnosu slovenske javnosti do morebitnega članstva Slovenije v Natu.

Pred obravnavo tega odnosa si pogledjmo širši javnomnenjski kontekst, v katerem stališča do članstva Slovenije v Natu nastajajo.³ Rezultati javnomnenjskih anket v zadnjih letih kažejo, da se slovenska populacija počuti bolj varno kot v preteklosti. Poleg tega vse bolj zaznava nevojaške vire ogrožanja skupnosti, najbolj izrazito ekološke in socialno-ekonomske, med viri ogrožanja pa se pojavljajo tudi klasični kriminal, naravne in tehnične nesreče, preprodaja in uporaba mamil, notranjepolitična nestabilnost, možnost socialnih nemirov in zaostajanje na področju znanosti in tehnologije, medtem ko zunanji vojaški ogroženosti respondenti ne pripisujejo večjega pomena. Vprašanje ogroženosti je pomembno, saj lahko hipotetično domnevamo, da bo stopnja zaznane vojaške ogroženosti vplivala na odnos javnosti do članstva Slovenije v Natu, ki je v prvi vrsti institucija kolektivne obrambe.

Nadalje, javnomnenjski izsledki kažejo na nezaupanje javnosti v mednarodne dejavnike (NATO, OZN, EU, OVSE), ki se vključujejo v reševanje političnovarnostne krize na ozemlju nekdanje Jugoslavije, zelo nizko pa je ocenjen tudi njihov prispevek k zagotavljanju miru v svetu. Relativna večina anketiranih se zavzema za zniževanje ali v najboljšem primeru ohranjanje ravnih obrambnih izdatkov, čeprav Slovenija za obrambo namenja relativno nizek odstotek bruto družbenega proizvoda.⁴ Javnost pred vojsko enakovredno postavlja funkcionalni in societalni imperativ, ji pripisuje zmerno socializatorsko vlogo, obenem pa absolutno ne odobrava vmešavanja vojske v politično dogajanje v državi.⁵ Relativna večina respondentov se zavzema za zmanjšanje obsega oboroženih sil, ki imajo resnici na ljubo že zdaj skromen potencial.⁶ Javnost se večinsko zavzema za manjšo stalno vojsko in večjo rezervo, za predvsem obvezniško vojsko z manjšim poklicnim jedrom in za sedemmesečno služenje vojaškega roka, kar se vse ujema z dejanskim stanjem v slovenskih oboroženih silah.

Naj povzamem še nekaj splošnih trendov. Iz javnomnenjskih rezultatov je razbrati svojevrsten 'ekonomski determinizem', ki se kaže pri zaznanih virih ogrožanja, pomembnih ciljnih slovenske države in družbenih vrednotah, ki so zelo ekonomsko obarvane. Značilno je visoko samozaupanje državljanov v svojo vlogo pri ohranjanju suverenosti in neodvisnosti države in relativno nizko zaupanje v politične in represivne institucije države. Iz podatkov je razbrati visoko ekološko osveščenost javnosti in njeno občutljivost za človekove pravice.

S podatki o odnosu slovenske javnosti do Nata razpolagamo od leta 1994 naprej. Prvo vprašanje, ki so ga raziskovalci postavili respondentom se je glasilo:

³ *Javnomnenjske raziskave, na katere se opiramo, je izvedel Inštitut za družbene vede, ki deluje v okviru Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani. Avtor tega prispevka je tudi sam eden od raziskovalcev omenjenega inštituta in je sodeloval pri pridobivanju nekaterih podatkov.*

⁴ *Po podatkih Ministrstva za obrambo je Slovenija v letu 1997 za obrambo, vključno z investicijami v temeljne razvojne programe, vojaškimi pokojninami in izdatki za civilno obrambo, namenila 1,83% BDP, v letu 1998 pa 1,89% BDP (Facts About Slovenia: Defence, April 1998).*

⁵ *Zakon o obrambi vojaškim oficirjem prepoveduje članstvo v političnih strankah in jim dovoljuje zgolj pasivno volilno pravico (lahko volijo, ne morejo pa biti izvoljeni).*

⁶ *V letu 1997 je Slovenska vojska imela 4200 profesionalcev (vojakov, častnikov in podčastnikov) in 5000-6000 nabornikov. Skupno število vojakov ob popolni mobilizaciji je 56000 (Facts About Slovenia: Defence, April 1998).*

'Spodaj je navedena vrsta izjav. Ob vsaki povejte v kolikšni meri se z njo strinjate oziroma ne strinjate?' Ena od izjav se je nanašala na Nato, in sicer: 'Rajši sami poskrbimo za obrambo Slovenije, četudi nas to več stane, kot pa da postajamo odvisni od Zahoda (Nata)'. Stopnja sprejemljivosti te izjave je bila zelo visoka, saj sta se z njo 'popolnoma strinjali' ali 'strinjali' dve tretjini respondentov. Zgolj slaba tretjina pa je bila takšnih, ki se s trditvijo 'niso strinjali' oziroma se z njo 'sploh niso strinjali'. Iz tega podatka lahko posredno sklepamo, da ideja o vključitvi Slovenije v Nato spomladi leta 1994 v javnosti še ni bila sprejeta.

Približno leto dni kasneje (januar 1995) smo javnost znova spraševali o Sloveniji in Natu. Večina respondentov je menila, da bo Nato okrepil svojo politično vlogo v Evropi in da se bo razširil z vključitvijo nekaterih vzhodnoevropskih držav. Le malo je bilo respondentov, ki so menili, da se Nato ne bo spreminjal (25%) oziroma, da bodo Nato razpustili (5%). Podatki o podpori javnosti vstopanju Slovenije v Nato pa so razvidni iz Tabele 1.

Tabela 1: Javnomnenjska podpora prizadevanju vlade za vstop v Nato (N=1050)

Slovenska država si prizadeva za vstop Slovenije v Nato. Ali vi osebno podpirate takšna prizadevanja ali jim nasprotujete?

<i>1 - podpiram</i>	<i>44.2%</i>
<i>2 - ne podpiram, niti ne nasprotujem</i>	<i>32.7</i>
<i>3 - nasprotujem</i>	<i>8.6</i>
<i>4 - ne vem, neodločen</i>	<i>14.6</i>

Podatki kažejo, da je relativna večina javnosti podpirala prizadevanje slovenske vlade za vstop Slovenije v Nato, podpora pa še zdaleč ni bila tako visoka kot je to veljalo za slovensko politično elito in državne uradnike, ki so delovali na področju nacionalne varnosti. Ta podatek ni bil skladen z njihovimi pričakovanji, je pomenil šok in tudi streznitev, saj so uvideli, da podpora javnosti članstvu Slovenije v Natu ni nekaj samoumevnega, ampak bo potrebno bolj sistematično in strokovno utemeljevanje te zamisli. Zanimivo je, da je bila skoraj polovica respondentov neodločenih oziroma indiferentnih, kljub temu da gre za enega najpomembnejših projektov države po osamosvojitvi, doseženi leta 1991.

Respondentom smo ponudili v presojo trditve o prednostih in slabostih vstopa Slovenije v Nato in jih vprašali, ali se s temi trditvami strinjajo ali ne. Respondenti so se najbolj strinjali s trditvami, da bi imele v primeru vstopa Slovenije v Nato, naše oborožene sile lažji dostop do sodobnejšega orožja, da bi se okrepila vojaška varnost države, da bi se povečal njen ugled v mednarodni skupnosti in da bi bilo s tem olajšano približevanje evropskim integracijam. Respondenti so se večinsko strinjali tudi s trditvami, da bi se s članstvom v Natu povečal delež proračunskih sredstev, namenjenih za pokrivanje obrambnih potreb, da bi morebitna postavitev vojaških baz Nata zaradi majhnosti Slovenije predstavljala preveliko izgubo nacionalnega ozemlja, da bi članstvo zahtevalo sodelovanje v vojaških akcijah izven našega ozemlja, da bi slovenska podjetja lahko sodelovala v vojaških projek-

tih držav članic Nata in da bi slovenske oborožene sile z vstopom v Nato postale bolj učinkovite. Manj pa so se strinjali s trditvami, da bi Nato v Sloveniji postavil vojaške baze, ki bi predstavljale ekološko obremenitev okolja, še manj, da bi bilo osebje v teh bazah moteč dejavnik v družbenem okolju oziroma, da bi postavitve vojaških baz zagotovila delovna mesta za lokalno prebivalstvo, še najmanj pa so se respondenti strinjali s trditvijo, da bi bila s članstvom v Natu omejena suverenost Slovenije.

Dobra četrtina vprašanih meni, da se je s sodelovanjem Slovenije v programu Partnerstvo za mir njen varnostni položaj izboljšal, medtem ko dobra polovica vprašanih meni, da se ni spremenil. Skoraj petina vprašanih tega ne more oceniti.

Z javnomnenjskim raziskovanjem smo bolj intenzivno nadaljevali v obdobju jesen 1996 - jesen 1997, podpora javnosti projektu vključevanja Slovenije v Nato pa je razvidna iz Tabele 2.

Tabela 2: Javnomenjska podpora članstvu Slovenije v Natu

	okt. 96	jan.97	feb97	mar. 97	okt./nov. 97
da	66.4	61.3	58.3	64.1	55.4
ne	15.7	20.5	21.1	18.3	18.4
neodločen	17.9	18.2	20.7	17.6	26.2
vzorec	958	996	942	965	2031

Iz tabele 2 lahko razberemo nekatere javnomnenjske trende, ki zadevajo podporo vladi pri prizadevanju za vstop Slovenije v Nato: (1) od oktobra 1996 do marca 1997 je podpora javnosti vladnim prizadevanjem relativno visoka in stabilna, (2) stopnja nasprotovanja javnosti vladni politiki v zvezi z Natom je v istem obdobju relativno nizka (približno petina respondentov) in stabilna, (3) skupina neodločenih respondentov v tem obdobju je relativno velika (približno petina respondentov), (4) oktobra in novembra 1997 se je podpora članstvu Slovenije v Natu občutno znižala, nasprotovanje se ni povečalo, številnejša pa je postala skupina neodločenih respondentov. Na ta rezultat je verjetno vplivala odločitev Severnoatlantskega sveta na sestanku v Madridu, da Slovenije ne povabi med kandidatke za prvi krog Natove širitve po koncu hladne vojne.

Bolj poglobljena analiza rezultatov ankete opravljene oktobra in novembra 1997 kaže, da je bila podpora članstvu Slovenije v Natu višja pri respondentih starih od 46 do 60 let, pri respondentih moškega spola in tistih s poklicno in srednješolsko izobrazbo. Nižja podpora pa je bila prisotna pri skupini respondentov pod tridesetim letom starosti, visoko izobraženih, kmetih in samozaposlenih. V skupini neodločenih je večina žensk, med njimi prevladujejo gospodinje. Respondenti, ki nasprotujejo vladni politiki do Nata, tudi sicer nasprotujejo kakršnemukoli mednarodnemu povezovanju Slovenije.⁷

⁷ L. Jelušič, A. Grizold, 'Slovenian Security in a European Perspective', v: Paul Luif (ur.), Security in Central and Eastern Europe, (Laxenburg: Austrian Institute for International Affairs, 1998), str.39.

Iz podatkov pridobljenih oktobra 1996 je razbrati pričakovanje javnosti, da bosta na hitrost vključevanja Slovenije v Nato v veliki meri vplivala slovenska diplomacija in obrambno ministrstvo, kar se je pokazalo kot zgrešeno, saj je odločitev o tem, katera država bo v prvem krogu širitve, odločal Nato ali bolje rečeno, najpomembnejše članice te organizacije, med njimi še posebej ZDA. Marca 1997 so respondenti lastno poznavanje problematike približevanja Slovenije Natu ocenili večinoma kot 'srednje' (44.7%) in 'slabo' oziroma 'zelo slabo' (30.1%), med tem ko je tistih 'dobro' ali 'zelo dobro' seznanjenih s problematiko relativno malo (16.4%), kar je vsaj posredna kritika dela vladnega in parlamentarnega urada za informiranje, delovanja političnih strank na terenu in tudi medijskega poročanja.

Izsledki analize

Poskušajmo najprej z odgovori na uvodoma zastavljena vprašanja glede odnosa slovenskih parlamentarnih političnih strank do Nata. Z drugimi besedami, preverimo, ali je splošen vtis opazovalca slovenske politike, da vse politične stranke podpirajo polnopravno članstvo Slovenije v Natu, pravilen. Čeprav med njimi obstajajo razlike, bi lahko rekli, da je slovenske politične stranke tozadevno možno razvrstiti v dve skupini. V prvo sodijo štiri, glede na izid na volitvah jeseni 1996, najmočnejše parlamentarne stranke, in sicer Liberalna demokracija, Ljudska stranka, Socialdemokratska stranka in Krščanski demokrati, ki brez zadržkov podpirajo vstop Slovenije v Nato. V drugo skupino sodijo Združena lista, DESUS in Nacionalna stranka, ki deklarativno podpirajo članstvo Slovenije v Natu, vendar z določenimi zadržki oziroma pod določenimi pogoji. Združena lista je glede tega vprašanja notranje najbolj neenotna, saj Ženski in Mladi forum stranke odkrito nasprotujeta članstvu Slovenije v Natu.

Za stranke je dokaj tipično, da Nata ne obravnavajo v prvi vrsti kot vojaško, obrambno ali varnostno organizacijo, ampak mu pripisujejo druge lastnosti. Posledično naj bi bili učinki vstopa Slovenije v Nato predvsem gospodarski, kulturni (vrednotni) in politični (demokratizacijski učinek Natove širitve).

Po mnenju političnih strank Slovenija izpolnjuje pogoje, ki jih Nato v svoji širitveni študiji postavlja pred potencialne kandidatke, njena prednost pa je tudi v tem, da ni bila članica Varšavskega sporazuma in da bi njeno članstvo ugodno vplivalo na reševanje politično-varnostne krize na Balkanu. Kljub optimizmu glede izpolnjevanja pogojev za članstvo v Natu, je treba poudariti, da je eden temeljnih pogojev, ki jih zavezništvo postavlja kandidatkam, urejenost odnosov s sosednjimi državami. Očitno je, da Slovenija tega pogoja ne izpolnjuje, saj ima s Hrvaško številna odprta vprašanja, med njimi tudi vprašanje kopenske in morske meje, ki bi v primeru sprejetja Slovenije v Nato postala meja zavezništva. Pri nekaterih političnih strankah je opazno precenjevanje naše pogajalske moči v odnosih z Natom in pomena geostrateškega položaja Slovenije po razpadu bipolarne blokovske ureditve mednarodnih odnosov, hkrati pa podcenjevanje stroškov članstva v Natu.

Nekatere politične stranke (Združena lista, Socialdemokratska stranka in Slovenska nacionalna stranka) se odkrito zavzemajo za referendum o vstopu Slo-

venije v Nato, druge pa menijo, da s tem sogovornikom v Natu sporočamo omahljivost oziroma neprepričljivost glede naših namer.

Ob primerjavi vsebine strankarskih programov in njihovih aktualnih političnih potez zasledimo precej nedoslednosti. Tako se Združena lista socialnih demokratov v programu zavzema za varnostno politiko oborožene nevtralnosti, s svojimi političnimi dejanji (na primer podpis skupne izjave parlamentarnih strank aprila 1997) pa se zavzema za članstvo Slovenije v Natu; Slovenski krščanski demokrati v svojem programu Nata sploh ne omenjajo, v političnem delovanju pa brez zadržkov podpirajo idejo o vključitvi Slovenije v Nato; Liberalna demokracija Slovenije se je v svojem programu zavzemala za referendum kot način odločanja o članstvu Slovenije v Natu, v političnem delovanju pa je svoje stališče revidirala.

Razloge za nesprejem Slovenije v Nato v prvem krogu njegove širitve, in šele na tej točki postane pomembna pripadnost poziciji oziroma opoziciji, vidijo vladne stranke predvsem v zunanjih dejavnikih, na katere same niso imele odločilnega vpliva, medtem ko opozicijske stranke za neuspeh krivijo vlado. Dve ključni koalicijski stranki, ki tvorita sedanjo vlado (Liberalna demokracija in Ljudska stranka) vsaj posredno vidita težave našega približevanja Natu v nezadovoljivi pripravljenosti Slovenske vojske. Opozicija pa med drugim opozarja na prepočasnost sprememb v družbi (nedokončane politične, ekonomske in vojaške reforme), namerno zavlačevanje procesa vračanja nacionaliziranega premoženja in s tem poprave krivic storjenih v prejšnjem 'totalitarnem režimu', prepočasen proces privatizacije in oviranje tujih naložb, neangažiranost Slovenije pri reševanju balkanske krize in nesprejem nekaterih zahtevanih obrambnih obveznosti, pomanjkljiv civilni nadzor nad vojsko in slabo pripravljenost slednje, nepregleden obrambni proračun in na nakupe orožja in vojaške opreme v državah, ki niso članice Nata.

Javnomnenjski podatki kažejo, da večina respondentov podpira idejo o vključitvi Slovenije v Nato, obenem pa se relativna večina zavzema za zniževanje oziroma v najboljšem primeru ohranjanje ravni obrambnih izdatkov, kar še posebej velja za izdatke za vojaško obrambo, medtem ko je zahteva po znižanju izdatkov za nevojaško (civilno) obrambo malo manj izrazita. Na drugi strani pa velja, da bi članstvo v zvezi Nato za Slovenijo pomenilo povečanje obrambnih (predvsem vojaških) izdatkov, kar je s svojimi projekcijami za prihodnje obdobje potrdila tudi vlada. Treba je povedati, da raziskovalci doslej nismo vzpostavili neposredne korelacije med obema variablama (obrambni izdatki in članstvo Slovenije v Natu), kljub temu pa se postavlja vprašanje, ali lahko pričakujemo, da bo podpora javnosti projektu vključevanja Slovenije v Nato nižja, če bo članstvo pomenilo občutno povečanje obrambnih izdatkov?

Hipotetično smo predvidevali, da utegne stopnja zaznane vojaške ogroženosti vplivati na odnos javnosti do članstva Slovenije v Natu, vendar kljub nizki zaznavi vojaške ogroženosti, izsledki javnomnenjskih raziskav kažejo, da je bila podpora slovenske javnosti prizadevanjem države za članstvo v Severnoatlantskem zavezništvu relativno stabilna in visoka in je v povprečju dosegala okoli šestdeset odstotkov respondentov.

Kljub temu govorimo o relativni podpori javnosti projektu vključevanja Slovenije v Nato, za to pa obstajajo trije razlogi: prvič, podpora javnosti ni bila tako

visoka kot to velja za nekatere druge države aspirantke za članstvo, drugič, kot smo videli, podatki posredno kažejo, da javnost ni bila pripravljena pokriti višjih obrambnih izdatkov, ki bi jih prineslo članstvo v Natu in tretjič, podpora javnosti ni bila tako visoka kot podpora parlamentarnih političnih strank, ki so se vse deklarativno zavzele za članstvo Slovenije v Natu.

LITERATURA

Facts About Slovenia: Defence, Ljubljana, April 1998.

Janša, Janez, Če vlado sestavlja zadnji predsednik komunistov, Delo, Sobotna priloga, 25. julij 1998.

Jelušič, Ljubica in Grizold, Anton, 'Slovenian Security in a European Perspective', v: Paul Luif (ur.), Security in Central and Eastern Europe, (Laxenburg: Austrian Institute for International Affairs, 1998).

Madrid Declaration on Euro-Atlantic Security and Cooperation, Madrid, 8-9 VII 1997.

Resolucija o izhodiščih zasnove nacionalne varnosti Republike Slovenije, Uradni list RS, št. 71, 30. december 1993.

Rupel, Dimitrij, Še eno pismo senatorju?, Delo, Sobotna priloga, 18. julij 1998.

Zakon o obrambi, Uradni list RS, št. 82, 30. december 1994.

Washington Declaration, Washington, 23 rd and 24 th April 1999.

LOKALNE VOLITVE V SLOVENIJI - PRIMERJAVA 1994-1998**

Povzetek. Članek je posvečen problematiki lokalnih volitev z vidika primerjave slovenskih lokalnih volitev v letih 1994 in 1998. V primerjalni analizi smo se osredotočili predvsem na organiziranost političnih strank na lokalni ravni ter skušali zaznati trende v gibanju volilnih rezultatov posameznih strank od leta 1994 naprej. Hkrati predstavlja članek izredno bogato bazo podatkov ne le o rezultatih lokalnih volitev, temveč tudi glede organiziranosti strank na lokalnih ravni. Osnovna ugotovitev primerjalne analize je opazen premik v levo, saj so od leta 1994 "desne" stranke na lokalni ravni izgubile delež volilne podpore, istočasno pa so "leve" stranke pridobile delež volilne podpore. Po lokalnih volitvah 1998 je prišlo do nove porazdelitve moči, povečalo pa se je tudi število neodvisnih kandidatov. Kaže se trend krepitev največjih parlamentarnih strank, kar je v največji meri povezano z dobro organiziranostjo teh strank na lokalni ravni.

Ključni pojmi: lokalne volitve, politične stranke, Slovenija, primerjalna analiza.

Volitve so v sodobnem pojmovanju demokracije eden najpomembnejših izrazov volje ljudi in eden nujnih pogojev za demokratično oblikovanje najpomembnejših državnih organov in seveda tudi organov lokalne samouprave. Po političnem pomenu so lokalne volitve popolnoma primerljive z državnimi, saj je lokalna samouprava ključna za življenje ljudi; lokalne volitve pomenijo najpomembnejši vpliv prebivalcev lokalne skupnosti na delovanje lokalne samouprave in so kot take bistvena prvina lokalne demokracije. Lokalne volitve tako omogočajo prebivalcem lokalne skupnosti neposreden vpliv na sestavo predstavniškega telesa, s tem pa tudi vpliv na odločitve, ki jih ta sprejema. Z volitvami podelijo volivci članom predstavniškega telesa mandat - pooblastilo za to, da odločajo v njihovem imenu o vseh pomembnih vprašanjih v lokalni skupnosti, o katerih se je potrebno odločati takorekoč vsakodnevno in o njih ni mogoče odločati na načine neposredne lokalne demokracije (zbor občanov, referendum). Zato imajo volitve odločilen pomen tudi za demokratično uresničevanje lokalne samouprave (Grad 1998, 49).

* Miro Haček, asistent in mladi raziskovalec na FDV.

** Zahvaljujem se dr. Igorju Lukšiču za pomoč pri nastajanju tega članka.

Volitve predstavniškega telesa in drugih organov lokalne skupnosti imajo v okviru lokalne samouprave podobno vlogo ter pomen kot volitve na državni ravni. V obeh primerih gre za demokratično odločanje o osebah, ki bodo zastopale voljo volivcev v predstavniškem telesu ter drugih voljenih organih lokalne skupnosti. Čeprav je lokalna skupnost bistveno manjša od države, tudi na tej ravni pomeni neposredna demokracija bolj izjemo kot pravilo, kar pomeni, da tudi na tej ravni prevladuje posredna demokracija. Posredna demokracija se kaže v prenosu pravice odločanja prebivalcev lokalne skupnosti na organe lokalne skupnosti. Pri lokalnih volitvah je narava le-teh drugačna od narave državnih volitev, ki ponavadi pomenijo enega redkih načinov vplivanja državljanov na državno odločanje. Lokalna samouprava v svojem bistvu pomeni zagotavljanje možnosti neposrednega vplivanja in udeleženosti prebivalcev lokalnih skupnosti na odločanje v teh lokalnih skupnostih. Zato bi naj bile lokalne volitve le ena od možnosti in nikakor ne edina možnost vplivanja prebivalcev lokalne skupnosti na lokalno samoupravo in jih je zato potrebno jemati kot "neločljivi in naravni del lokalne samouprave kot take" (Grad 1998, 48). Za lokalne volitve veljajo povsem enaka načela kot za volitve na državni ravni, zahtevajo tudi podobno organizacijo in enaka pravna jamstva za uresničevanje volilne pravice vsakega posameznega prebivalca lokalne skupnosti.

Lokalne volitve pomenijo pomemben preizkus političnega javnega mnenja v obdobju med volitvami na državni ravni, čeprav se volivci na lokalni ravni pogosto odločajo povsem drugače kot na državnih volitvah. Na lokalni ravni volivci pogosto podpirajo stranke, ki jih na državni ravni (še) ni v parlamentu ali predvsem neodvisne kandidate. Nasploh pa so na volilno izbiro na obojih slovenskih lokalnih volitvah (1994 in 1998) gotovo najbolj vplivali specifični lokalni interesi, povezani zlasti z razlikami v ekonomskem položaju posameznikov in tudi celotnih lokalnih skupnosti.

Demokratične lokalne volitve so še posebej pomembne v Srednji in Vzhodni Evropi zaradi procesa konsolidacije celotnega političnega sistema. Lokalne volitve gotovo predstavljajo enega najpomembnejših virov demokracije na lokalni ravni. Zato je pomembno raziskovati lokalne volitve tudi v Sloveniji. Poleg tega lahko na lokalnih volitvah preverjamo tudi sposobnost strank z vidika pridobivanja politične moči, kot tudi njihovo razvitost glede na organizacijsko pokrivanje "baze". Gre torej za njihovo sposobnost, da bi prodrle na raven lokalnih politik, pripravile poseben programe za posamezne lokalne skupnosti in se v njih opredelile do čisto konkretnih lokalnih problemov v posameznih okoljih, oblikovale določena programska ali politična zaveznitva ter poiskale najprimernejše kandidate, po potrebi tudi skupaj z drugimi političnimi strankami, za 2800 (lokalne volitve v letu 1994) oz. 3500 (lokalne volitve v letu 1998) občinskih svetnikov in 147 (1994) oz. 191¹ (1998) županskih mest, ki bi bili dovolj sprejemljivi tako za občinske strukture kot tudi za strankarske vrhove.

¹ Lokalne volitve v letu 1998 so potekale v 190 občinah, saj so bile volitve v občini Horjul naknadno, v občini Koper pa zaradi odločbe Ustavnega sodišča Republike Slovenije o neskladnosti mestne občine Koper z določbami zakona o ustanovitvi občin in določitvi njihovih območij volitev ni bilo in bodo konec leta 1999.

Na slovenskih lokalnih volitvah v letih 1994 in 1998 je bilo zaznati več ključnih dejavnikov. Primarno naj opozorimo na nezmožnost neposredne primerjave obojih volitev, saj je neposredno pred volitvami v letu 1998 začela veljati sprememba Zakona o lokalni samoupravi, ki je vzpostavila 45 novih občin, ki so nastale s spreminjanjem območij starih (147) občin. Tako je le približno polovica občin ostala v bolj ali manj nespremenjenih mejah ter nam omogočila neposredno primerjavo. Velja izpostaviti tudi razlike v velikosti volilnih enot in na vpliv le-teh na volilne rezultate. Tretja, prav tako pomembna značilnost, pa je neposrednost volitev županov, ki jo pozna le malo drugih ureditev (Slovaška, delno tudi Madžarska)² - v slovenskem primeru ima lahko tak način volitev posledico, da večina v občinskem svetu in župan pripadata različnim političnim skupinam, kar pogosto vodi v zanimive situacije "kohabitacije" in povzroča številne težave v delovanju takšnih lokalnih skupnosti.

V primerjalni analizi preteklih lokalnih volitev smo se osredotočili na nekaj glavnih značilnosti in skušali zaznati trende v gibanju volilnih rezultatov posameznih strank ter organizaciji posameznih strank na lokalni ravni.

Organiziranost strank na lokalni ravni

Tako kot pri državnih volitvah si politične stranke tudi na lokalnih volitvah prizadevajo pridobiti čim večje število položajev v lokalni samoupravi. V ta namen postavljajo svoje kandidate na volitvah predstavniških organov v lokalnih skupnostih (župan, občinski svet) ter delujejo v predvolilni kampanji. Moč in ugled posamezne politične stranke sta namreč v veliki meri odvisna tudi od uspeha na lokalni ravni in ne le od uspeha na državni ravni.

Volilna podpora, ki so jo na lokalnih volitvah v letih 1994 in 1998 dobile politične stranke, se od občine do občine precej razlikuje. Pri oceni uspeha je potrebno upoštevati število občin, v katerih je politična stranka zmagala ali dosegla dober uspeh, hkrati pa tudi "pomembnost" občine, v kateri je stranka dosegla velik uspeh. Glavni dejavniki, ki vplivajo na uspeh posamezne politične stranke v neki enoti lokalne samouprave, so vsekakor stopnja organiziranosti te stranke v tej enoti lokalne samouprave, stopnja prepoznavnosti stranke ter (ne)uspešnost predvolilne kampanje. Nadalje lahko tako za lokalne volitve leta 1994 kot tudi za lokalne volitve 1998 ugotovimo, da je bilo razmerje moči pred volitvami v veliki večini občin povsem nepregledno. Poleg tega so stranke na lokalni ravni precej različno organizirane - nekatere s svojimi lokalnimi organi pokrivajo večinoma večje in "pomembnejše" občine, druge pa so razširile svojo organizacijsko mrežo navzdol in vsaj na formalni ravni oblikovale mrežo občinskih in krajevnih odborov, s katero so deloma ali popolnoma pokrile vse slovenske občine.

² Na Madžarskem je župan neposredno izvoljen v občinah z manj kot 10.000 prebivalci, drugje pa ga voli občinski svet.

Tabela 1: Primerjava števila vloženih listi kandidatur in lokalne organiziranosti vseh sedmih parlamentarnih strank in zunajparlamentarne Demokratske stranke v 147/192* občinah na lokalnih volitvah v letih 1994 in 1998

Stranke	Število občinskih odborov**	Število občin, v katerih je stranka vložila kandidatne liste za občinske svete**	Število občin, v katerih je stranka predlagala kandidata za župana**
LDS	100-110/185	138/169	121/122***
ZLSD	64/115	127/151	73/89***
DeSUS	40/91	-/111	5/13***
SKD	142/192	142/179	142/118***
SLS	143/188	-/185	90/136***
SDS	137/192	137/181	72/125***
SNS	-/-	-/71	-/7***
Demokrati (DS)	30/60	41/71	15/18***

VIR: strankarska glasila, informacije sekretarjev posameznih političnih strank

* v Republiki Sloveniji je bilo časa lokalnih volitev v letu 1994 konstituiranih 147 občin, v času lokalnih volitev v letu 1998 pa 192 občin

** prvo navedeno število predstavlja stanje posameznega parametra v času lokalnih volitev 1994, drugo navedeno število pa stanje posameznega parametra v času lokalnih volitev 1998 (opomba: lokalne volitve v letu 1998 so potekale v 190 občinah, saj so bile volitve v občini Horjul naknadno, v mestni občini Koper pa volitev zaradi odločbe Ustavnega sodišča Republike Slovenije ni bilo in bodo konec leta 1999).

*** šete so tudi skupne kandidature (v primerih, ko je kandidata za župana predlagalo več političnih strank skupaj).

Med vsemi večjimi strankami imajo najbolj razvito terensko mrežo stranke, ki jih lahko uvrstimo v desno polovico političnega spektra (SKD, SLS in SDS). Slovenski krščanski demokrati (SKD) in Socialdemokratska stranka Slovenije (SDS) pa sta edini slovenski politični stranki, ki imata terenske izpostave – občinske odbore organizirane v vsaki slovenski občini. Trem omenjenim strankam se po tem kriteriju približa le Liberalna demokracija Slovenije (LDS), ki z občinskimi odbori pokriva 185 občin. Ostale parlamentarne politične stranke (Združena lista socialnih demokratov – ZLSD in Demokratska stranka upokojencev – DeSUS) pokrivajo približno polovico slovenskih občin, za Slovensko nacionalno stranko (SNS) pa podatki niso bili dostopni. Med zunajparlamentarnimi strankami je najboljše terensko organizirana Demokratska stranka, ki z občinskimi odbori pokriva slabo tretjino slovenskih občin. Večje stranke bistveno boljše pokrivajo mrežo slovenskih občin kot manjše stranke oziroma povedano drugače, večje politične stranke so terensko precej boljše organizirane kot manjše. Če označimo Demokratsko stranko za najboljše organizirano zunajparlamentarno stranko,³ potem lahko sklepamo o precej boljši lokalni organiziranosti parlamentarnih strank. Če pogledamo terensko organiziranost slovenskih strank še primerjalno (lokalne

³ Demokratska stranka je po razpoložljivih podatkih (vir: Republiška volilna komisija) tako na lokalnih volitvah v letu 1994 kot tudi v letu 1998 med zunajparlamentarnimi strankami vložila največ kandidatnih listi za volitve občinskih svetov ter kandidatur za župane.

volitve 1994) ugotovimo, da se stopnja lokalne organiziranosti slovenskih političnih strank (ki jo določa odstotek občin, ki jih posamezna politična stranka s svojimi občinskimi odbori pokriva) v zadnjih štirih letih ni bistveno spremenila, le pri LDS je zaznati spremembo, saj je stranka v času lokalnih volitev leta 1994 pokrivala okrog 65% slovenskih občin, v času lokalnih volitev 1998 pa je ta odstotek narasel na 95%. Sicer so vse politične stranke povečale število občinskih odborov, kar pa je posledica spremembe v sistemu lokalne samouprave.

Organizacijsko pokritost novih občin najbolje ilustrira število vloženih list za občinske svete in kandidatur za župane. V primerjavi z lokalnimi volitvami v letu 1994 je opaziti, da se je zlasti SLS bistveno okrepila, saj je v največ občinah vložila tako listo kandidatur za občinske svete kot tudi županskih kandidatur. Pri številu vloženih list kandidatur za občinske svete in pri številu vloženih županskih kandidatur so v ospredju tiste politične stranke, ki so na lokalni ravni tudi najbolje organizirane. Z izjemo SKD so vse politične stranke, ki so zajete v analizo, v primerjavi z lokalnimi volitvami 1994 povečale število kandidatov za občinske svete in za župane (Tabela 1).

Za lokalne volitve v okviru novih 192 občin (oz. 147 občin v letu 1994) je bilo nadalje zelo pomembno tudi povezovanje strank. Na obojih volitvah so se povezovale zlasti politično sorodne stranke. Na lokalnih volitvah 1994 se je dogovarjalo šest parlamentarnih in izvenparlamentarnih strank, ki so se povezovale s slovensko pomladjo (Narodni demokrati, SLS, Slovenska nacionalna desnica, SDS in Zeleni, ter SKD, ki je bila v tem obdobju edina med temi strankami v tedanji vladni koaliciji). Koalicija se je postavljala predvsem proti LDS in ZLSD kot "starima" političnima strankama, hkrati pa tudi proti tedanji "veliki koaliciji"⁴, vendar je bilo znotraj nje toliko raznovrstnih in v nekaterih pogledih nasprotujočih si strank, da to povezovanje ni moglo doseči večjega uspeha. Značilnost lokalnih volitev 1994 je tudi dejstvo, da se vladajoča koalicija ni prenašala na lokalni nivo, kjer so stranke raje izbirale politično bolj sorodne partnerje. Na lokalnih volitvah 1998 je bilo povezovanja političnih strank še veliko manj. Kljub temu pa je sedanja vladna koalicija⁵ v nekaterih občinah prenesla sodelovanje z državne ravni tudi na lokalno raven, saj ima v osmih občinah župane, ki sta jih skupaj podprli vsaj dve koalicijski stranki. Na drugi strani so se povezovale stranke desnega bloka - bolj intenzivno predvsem SKD in SDS. Ugotovimo lahko, da se je vladna SLS povezovala tako s koalicijskima partnericama kot tudi s svojimi tradicionalnimi političnimi partnerji iz iste polovice političnega spektra. Tako ima ta stranka kar 17 izvoljenih županov, ki jih je podprla v navezi s še neko drugo stranko.

⁴ Velika koalicija je bila sestavljena iz treh največjih parlamentarnih strank, ki pa so izvirale z obeh polovic političnega spektra - SKD, ZLSD in LDS.

⁵ Po parlamentarnih volitvah leta 1996 se je oblikovala vladajoča koalicija, ki pa je sestavljena iz politično dokaj nasprotujočih si strank (LDS, SLS, DeSUS).

Shema 1 : Predvolilno povezovanje večjih političnih strank na lokalnih volitvah 1998 na primeru izvoljenih županskih kandidatov

Slovenska ljudska stranka (SLS)

s SKD	v treh občinah
s SDS in SKS	v osmih občinah
z LDS	v treh občinah
z LDS in ZLSD	v eni občini
z LDS in ZLSD in DeSUS	v eni občini
z LDS in DeSUS	v eni občini
skupaj	izvoljeni skupni kandidati v 17 občinah (5 različnih partnerjev)

Slovenski krščanski demokrati (SKD)

s SLS	v treh občinah
s SDS in SLS	v osmih občinah
s SDS	v treh občinah
skupaj	izvoljeni skupni kandidati v 14 občinah (2 različna partnerja)

Liberalna demokracija Slovenije (LDS)

z ZLSD	v štirih občinah
s SLS	v treh občinah
s SLS in ZLSD	v eni občini
s SLS in ZLSD in DeSUS	v eni občini
s DeSUS in ZLSD	v dveh občinah
s SLS in DeSUS	v eni občini
skupaj	izvoljeni skupni kandidati v 12 občinah (3 različni partnerji)

Socialdemokratska stranka Slovenije (SDS)

s SKD	v treh občinah
s SKD in SLS	v osmih občinah
skupaj	izvoljeni skupni kandidati v 11 občinah (2 različna partnerja)

Združena lista socialnih demokratov (ZLSD)

z LDS	v štirih občinah
z ZZP in IDS	v eni občini
s SLS in LDS	v eni občini
s DeSUS in LDS	v dveh občinah
s DeSUS in LDS in SLS	v eni občini
skupaj	izvoljeni skupni kandidati v 9 občinah (5 različnih partnerjev)

VIR: rezultati Republiške volilne komisije

Analiza volilnih rezultatov na lokalnih volitvah v letih 1994 in 1998

Predpostavka nekaterih političnih strank, da jim bo manjše število volilnih enot omogočilo pomembno večji delež volilnih glasov, sicer ni bila nerealna, vendar se je v večji meri uresničevala na lokalnih volitvah v letu 1994, na lokalnih volitvah 1998 pa le v manjši meri. Preden analiziramo volilne rezultate naj opomnimo, da je povečevanje števila občin iz 62 na 147 in kasneje na 192 rezultat dejstva, da se je povečalo število majhnih občin⁶, ki imajo majhno število volivcev, kjer ima en glas veliko večji vpliv kot v največjih mestnih občinah. Tako je vprašljivo, ali zmaga v majhnih občinah lahko odtehta volilni uspeh v le eni veliki mestni občini, ki ima več volivcev kot vse majhne občine skupaj.⁷ V naslednjih tabelah smo razdelili slovenske občine po velikosti glede na število prebivalcev skladno s 116.členom Zakona o lokalnih volitvah, v katerem je tudi določeno število članov občinskega sveta po občinah.

Tabela 2: Velikost občine glede na število prebivalcev in volilna udeležba – primerjava lokalnih volitev 1994 in 1998*

Velikost občine	Volilna udeležba v % (1994)	Volilna udeležba v % (1998)
Do 3000	67.12	67.82
3001-5000	68.87	66.95
5001-10000	66.22	64.27
10001-15000	69.56	60.70
15001-20000	64.38	60.07
20001-30000	64.89	57.34
30001-100000	59.36	58.50
nad 100000	55.29	45.16
Skupaj država	62.75	58.27

* podatki Republiške volilne komisije in uradne službe za lokalno samoupravo

Volilna udeležba na lokalnih volitvah v letu 1998 je bila manjša kot na lokalnih volitvah v letu 1994, čeprav le za slabih pet odstotkov. To najbrž lahko pripišemo konsolidaciji novega sistema lokalne demokracije, ki se je zgodila v prvem mandatu predstavniških organov občin, ki so z lokalnimi volitvami 1998 vstopile že v drugi mandat po vzpostavitvi novega sistema lokalne samouprave. Slednjo ugotovitev potrjuje tudi podatek, da je bila udeležba višja kot na zadnjih volitvah le v najmanjših občinah, med katerimi pa je bilo tudi največ novoustanovljenih občin,

⁶ V primeru občine Ljubljana navedena ugotovitev ne velja, saj je ta občina nastala z združitvijo večih manjših občin v veliko mestno občino.

⁷ Za primer naj povemo, da je bilo v vseh slovenskih občinah z do vključno 5.000 prebivalcev na lokalnih volitvah 1998 oddanih 73.200 glasovnic, v največji slovenski občini – Ljubljani – pa 93.000 glasovnic.

ki jih je Državni zbor ustanovil v letu pred volitvami in v katerih so bile to sploh prve volitve za predstavniška telesa samostojne občine.

Župan je z zadnjo spremembo Zakona o lokalni samoupravi⁸ postal ključna figura v občini, saj je nasproti občinskemu svetu izrazil pridobil na politični moči, zato je smotrno analizirati tudi rezultate volitev za župane. Na podlagi preglednice lahko ugotovimo, da je največ kandidatov za župane predlagala SLS⁹, ki ji tesno sledijo SDS, LDS in SKD. Kar v 109 občinah so lahko volivci volili tudi neodvisne kandidate. Kot je razvidno iz preglednice, so bili kar v 44 občinah izvoljeni neodvisni kandidati, torej kandidati, ki jih niso predlagale politične stranke, kar kaže na sorazmerno veliko mero zaupanja volivcev v izvoljene kandidate, saj je bila večina od le-teh izvoljena že kar v prvem krogu volitev. Po drugi strani pa lahko ugotavljamo sorazmerno veliko mero nezaupanja volivcev do političnih strank. Med političnimi strankami so v ospredju ponovno tiste štiri stranke, za katere smo že ugotovili najboljšo stopnjo organiziranosti na lokalni ravni. Na županskih volitvah je tako premočno zmagala SLS, ki ima kar v 57 občinah župane, ki jih je predlagala bodisi samostojno bodisi skupaj z ostalimi političnimi strankami.

Tabela 3: Primerjava vloženih kandidatur za volitve županov in dejansko izvoljenih županov po političnih strankah na lokalnih volitvah 1998*

Stranke	Število občin, v katerih je stranka imela samostojnega kandidata za župana	Število izvoljenih županov**
LDS	122	22 (34)
ZLSD	89	9 (18)
DeSUS	13	0 (4)
SKD	118	20 (34)
SLS	136	40 (57)
SDS	125	21 (32)
SNS	7	1
Demokrati (DS)	18	3
Nestranski kandidati	109	44
SOPS	5	1
Zveza za Primorsko	10	2 (3)
Istrski demokratični svet	1	0 (1)

VIR: strankarska glasila, informacije sekretarjev posameznih političnih strank, strani političnih strank na Internetu, rezultati lokalnih volitev (vir: Republiška volilna komisija).

* v Republiki Sloveniji je bilo v času lokalnih volitev v letu 1998 konstituiranih 192 občin (opomba: lokalne volitve v letu 1998 so potekale v 190 občinah, saj so bile volitve v občini Horjul naknadno, v mestni občini Koper pa volitve zaradi odločbe Ustavnega sodišča Republike Slovenije ni bilo in bodo konec leta 1999).

** prvo navedeno število pomeni število izvoljenih županov, ki jih je politična stranka predlagala samostojno kot kandidate samo te politične stranke, drugo navedeno število pa pomeni število izvoljenih županov, ki jih je politična stranka predlagala ali samostojno ali skupaj z drugimi političnimi strankami.

⁸ Zadnja sprememba zakona o lokalni samoupravi je začela veljati dne 18.11. 1998.

⁹ Kandidate so politične stranke predlagale bodisi samostojno bodisi v navezavi s katero od ostalih političnih strank.

Pri analizi rezultatov lokalnih volitev 1998¹⁰ lahko ugotovimo, da je v vseh kategorijah občin z več kot 10.000 prebivalci premočno zmagala LDS. Ta stranka je v kategoriji občin, ki imajo od 20.000 do 30.000 prebivalcev dobila kar četrtno vseh glasov. Nasploh je LDS v vseh tipih občin dobila konstantno veliko število glasov; manjši padec je zaznati le v občinah od 5.000 do 10.000 prebivalcev, ker je SLS dobila za odstotek več glasov kot LDS. Nasploh so LDS, SDS in DeSUS edine stranke, pri katerih ni večjega nihanja glede na velikost občine, čeprav je DeSUS dobil seveda precej manj glasov kot LDS in SDS. Te stranke dobivajo približno enak delež glasov ne glede na velikost volilnih enot. Pri ZLDS je opaziti trend povečevanja števila glasov z večanjem števila prebivalcev v občini. Pri tej stranki tako lahko sklepamo, da je bolj organizirana zlasti v mestih, kjer ima tudi večjo volilno bazo. Zanimivo je, da se je zlasti ZLSD skozi celoten projekt reforme lokalne samouprave zavzemala za večje občine. Pri SKD in SLS zasledimo ravno nasprotni pojav, saj sta obe stranki veliko močnejši v ruralnih območjih, v mestnih območjih pa nista dobili večjega števila glasov. Neodvisni kandidati so prišli do izraza zlasti v manjših občinah in nekoliko manj v večjih.

Glavna ugotovitev analize lokalnih volitev 1998 je, da so rezultati vseh političnih strank na teh volitvah v veliki meri odvisni od pokrivanja terena, to je od stopnje razvitosti organizacijske mreže občinskih in krajevnih odborov, ki so bili (ali pa ne) sposobni najti ustrezne kandidate, oblikovati liste kandidatov in vložiti kandidature za volitve županov. Stranke, ki imajo oblikovano terensko mrežo občinskih in krajevnih odborov ter so predlagale liste in vlagale kandidature za župane v čim večjem številu občin, so dobile tudi sorazmerno večji delež glasov v primerjavi z manjšimi strankami.

Tabela 4 : Deleži volilnih glasov za LDS, SDS, SLS in SKD glede na velikost občine na lokalnih volitvah v občinske svete 1994 in 1998* (podatki so v %)

Velikost občine glede na št.preb.	LDS 1994	LDS 1998	SDS 1994	SDS 1998	SLS 1994	SLS 1998	SKD 1994	SKD 1998	Oddanih glasovnic*** (1994)
Do 3000	15.1	**	13.8	**	20.8	**	19.2	**	18102
3001-5000	15.1	17.0	14.7	14.1	19.1	15.4	19.7	15.1	55149
5001-10000	15.1	15.4	13.7	14.7	19.5	16.4	21.9	13.0	142026
10001-15000	16.2	17.8	13.4	12.6	13.6	12.6	20.3	10.6	99421
15001-20000	19.7	22.8	12.0	12.5	14.5	10.5	19.2	11.7	138355
20001-30000	21.3	25.4	13.5	15.6	10.9	9.6	18.7	13.5	87449
30001-100000	17.5	22.1	13.4	14.4	9.6	7.8	16.7	9.3	120882
nad 100000	16.1	24.7	15.9	16.1	6.3	3.8	14.4	7.0	167737
Skupaj država	17.2	22.61	13.8	16.01	12.7	11.81	18.4	12.4 ¹	829119

* podatki Republiške volilne komisije in vladne službe za lokalno samoupravo

** podatki Republiške volilne komisije za najmanjši tip občin (lokalne volitve 1998) so zaradi večinskega volilnega sistema izjemno nezanesljivi, zato razumljivo niso vključeni v analizo

*** razliko do 100% predstavljajo glasovi za vse ostale politične stranke

¹ v analizi so za leto 1998 zajeti le podatki iz občin, kjer se voli po proporcionalnem volilnem sistemu

¹⁰ Pri tej analizi gre seveda za lokalne volitve kandidatov za občinske svete.

Tabela 5: Deleži volilnih glasov za ZLSD, DeSUS in neodvisne liste skupaj glede na velikost občine na lokalnih volitvah v občinskih svetih 1994 in 1998* (podatki so v %)

Velikost občine glede na št. preb.	ZLSD 1994	ZLSD 1998	DeSUS 1994	DeSUS 1998	Neodvisni skupaj 1994	Neodvisni skupaj 1998	Oddanih Glasovnic*** (1998)
do 3000	6.2	**	0.8	**	18.0	**	48890
3001-5000	8.9	7.6	2.0	4.4	11.7	14.2	97558
5001-10000	8.2	7.4	2.7	4.8	13.1	14.7	146005
10001-15000	12.6	10.3	3.1	5.0	8.8	13.6	124675
15001-20000	12.7	10.1	3.2	3.7	7.2	6.2	114787
20001-30000	13.6	9.5	1.2	4.4	9.7	5.7	110811
30001-100000	15.2	13.1	4.9	5.3	9.3	11.0	96700
nad 100000	18.3	14.8	7.7	5.1	7.9	8,0	140562
Skupaj država	13.3	11.41	4.0	5.11	9.5	11.7 ¹	879998

* podatki Republiške volilne komisije in vladne službe za lokalno samoupravo

** podatki Republiške volilne komisije za najmanjši tip občin (lokalne volitve 1998) so zaradi večinskega volilnega sistema izjemno nezanesljivi, zato razumljivo niso vključeni v analizo

*** razliko do 100% predstavljajo glasovi za vse ostale politične stranke

¹ v analizi so za leto 1998 zajeti le podatki iz občin, kjer se voli po proporcionalnem volilnem sistemu

Precej bolj zanimiva pa je primerjalna analiza rezultatov političnih strank na obeh zadnjih lokalnih volitvah. Glede na volilne rezultate je opaziti obstoj treh, med seboj različnih skupin političnih strank. V prvo spadajo tiste, ki so glede na lokalne volitve v letu 1994 pridobile, v drugo skupino lahko prištevamo vse tiste, ki so glede na lokalne volitve 1994 sicer pridobivale, vendar ne v vseh kategorijah občin (občine so kot sem že omenil razdeljene glede na število prebivalcev v občini), v tretji skupini pa so politične stranke, ki so v primerjavi z lokalnimi volitvami 1994 izgubile del volilne podpore.

V prvo skupino lahko uvrstimo le vladno LDS, ki je glede na prejšnje lokalne volitve pridobivala prav v vseh kategorijah občin ne glede na njihovo velikost. Največ je pridobila v največjih občinah (predvsem tistih z nad 15.000 prebivalci, ki jih lahko označimo kot najpomembnejše in tudi najvplivnejše). Očitno se je LDS primarno osredotočila na ta tip občin, saj je tukaj njen volilni rezultat za 3-8% boljši kot na zadnjih lokalnih volitvah. V občinah pod 15.000 prebivalci pa je stranka dobila le za 1-2% več glasov kot leta 1994.

V drugi skupini je na vrhu SDS, ki je skupno sicer pridobila slabe 3% glasov, vendar je predvsem v manjših občinah (tistih z manj kot 15.000 prebivalci) tudi nekaj izgubila. SDS je tako kot LDS pridobila največ predvsem v večjih občinah in sicer med 0.5 in 2.5%. V to skupino bi lahko uvrstili tudi drugo vladno stranko DeSUS, ki je v primerjavi s prejšnjimi lokalnimi volitvami pridobila odstotek glasov. Omenjena stranka je volilne glasove pridobivala prav v vseh kategorijah občin, z izjemo največjih občin, torej Ljubljane in Maribora. Naj omenim še, da v to skupino spadajo tudi nestranski kandidati, ki so v primerjavi s prejšnjimi volitvami več volilnega zaupanja poželi zlasti v manjših občinah.

V tretjo skupino pa spadajo SLS, SKD in ZLDS. Vse tri stranke so, gledano primerjalno z lokalnimi volitvami 1994, v vseh kategorijah občin izgubljale. Največ so izgubili SKD, zmagovalci prejšnjih volitev in sicer 6% glasov, če pa pogledamo še po kategorijah občin, pa celo do 9% glasov (in sicer v srednje velikih občinah, ki imajo med 5000 in 15000 prebivalcev). Nekoliko manjša izguba naklonjenosti volivcev je doletela SLS, ki je izgubila do 4% glasov. Obe omenjeni stranki sta največ izgubili zlasti v velikih občinah, nekoliko manj pa v manjših, ruralnih občinah. Tudi ZLSD je konstantno izgubljala volilno podporo v vseh kategorijah občin, vendar največ do 4%. Najmanj glasov je ZLSD izgubila v srednje velikih občinah, to je tistih z 10.000 do 20.000 prebivalci.

Zaključek

Lokalne volitve v letih 1994 in 1998 so imele vse značilnosti sodobnih demokratičnih lokalnih volitev kot neposrednega ter najpomembnejšega orodja lokalne demokracije. V kolikor so na lokalne volitve 1994 v večji meri še vplivale posebnosti prehodnega obdobja, saj so bile to prve volitve po reformi lokalne samouprave, je bil ta vpliv na lokalnih volitvah 1998 že nekoliko manjši, ker so bile to v večini občin že druge lokalne volitve po reformi in tretje demokratične lokalne volitve. Primerjava glasov posameznih političnih strank na lokalnih volitvah 1994 in 1998 nam dopušča ugotovitev, da je v zadnjih štirih letih prišlo do rahlega pomika v levo. Če označim ZLDS, LDS in DeSUS kot stranke, ki se nahajajo levo od sredine političnega spektra in SDS, SKD in SLS kot stranke, ki se nahajajo desno od sredine političnega spektra, lahko ugotovim, da so "leve" stranke, gledano primerjalno s prejšnjimi volitvami, pridobile 4.6% glasov, medtem ko so "desne" stranke v tem času izgubile 5.7% glasov. Tako se je razmerje političnih sil na lokalni ravni spremenilo iz 44.9 proti 34.5 v korist "desnih" strank na 39.2 proti 39.1, sicer še vedno v korist "desnih" strank. Ob tem je seveda potrebno relativizirati prikazana razmerja, saj so lahko značilnosti "levega" in "desnega" na lokalni ravni iz različnih razlogov povsem drugačne kot na državni ravni. Poleg tega je v času med obojimi lokalnimi volitvami prišlo do nekaterih bistvenih premikov na državni ravni (vstop SLS v koalicijo z LDS in DeSUSom), povečala pa se je tudi politična polarizacija med obema glavnima političnima blokoma.

Po volitvah je prišlo do nove porazdelitve politične moči s povsod močno LDS, medtem ko so "desne" stranke še vedno močnejše v ruralnih in manjših občinah (delno izjemo predstavlja tukaj SDS, ki je z lokalnimi volitvami 1998 postala pomemben faktor tudi v velikih občinah). Ugotovimo lahko tudi povečanje števila neodvisnih kandidatov in s tem povezano povečanje števila izvoljenih neodvisnih kandidatov za župane. Rezultati lokalnih volitev 1994 ter 1998 so pokazatelj trenda krepitve največjih parlamentarnih političnih strank, ki svojo moč z državne ravni uspešno prenašajo tudi na lokalno raven, saj so v zadnjih štirih letih izpopolnile terensko mrežo v obliki občinskih odborov, poiskale primerne kandidate za lokalne volitve ter racionalizirale politične cilje in jih v posameznih občinah prilagodile občinskim ciljem ter potrebam.

LITERATURA

- Baldersheim Harald, Illner Michal, Offerdal Audun, Rose Lawrence (ur.). 1996. Local democracy and the processes of transformation in East-Central Europe. Boulder, Westview Press.
- Grad Franci. 1998. Lokalna demokracija – organizacija in volitve. Ljubljana. Časopisni zavod Uradni list RS.
- Grad Franci. 1996. Volitve in volilni sistem. Ljubljana. Inštitut za javno upravo pri PF v Ljubljani.
- Kos Drago, Hočevar Marjan, Kurdija Slavko. 1995. Konstituiranje novih občin : uvajanje lokalne samouprave (raziskovalna naloga). Ljubljana. Center za prostorsko sociologijo, FDV.
- Šnidovnik Janez. 1995. Lokalna samouprava. Ljubljana. Cankarjeva založba.
- Vlaj Stane. 1993. Problemi uvajanja lokalne samouprave v Sloveniji. Ljubljana. Javna uprava, št. 1-2, let.29.
- Vlaj Stane. 1998. Lokalna samouprava (občine in pokrajine). Ljubljana. FDV.
- Zajc Drago. 1995. Cilji preoblikovanja lokalne samouprave in rezultati volitev v: Projekt "Vpliv volilnih sistemov na sestavo in delovanje predstavniških teles", Lokalne volitve 1994 in njihov pomen za stabilizacijo političnega strankarskega prostora v Sloveniji – Fazno poročilo za leto 1994. Ljubljana. FDV, Inštitut za družbene vede, Center za politološke raziskave (razmnoženo).

VIRI

- Rezultati Republiške volilne komisije za lokalne volitve 1994
- Rezultati Republiške volilne komisije za lokalne volitve 1998
- Ustava Republike Slovenije
- Zakon o lokalnih volitvah (Uradni list RS, št.72/93,7/94,33/94,61/95,70/95)
- Zakon o postopku za ustanovitev občin ter za določitev njihovih območij (Uradni list RS, št.60/94,69/94 in 56/98)
- Zakon o lokalni samoupravi (Uradni list RS, št.72/93,14/95,24/98)

PRAKSA, HABITUS IN POLJE

Delo Pierra Bourdieuja kot poskus
teoretske sinteze v sociološki teoriji

Povzetek. Delo Pierra Bourdieuja predstavlja, poleg svoje siceršnje zanimivosti zaradi številnih zelo inovativnih in celo izzivalnih poudarkov, enega od najpomembnejših poskusov teoretske sinteze v sodobni sociološki teoriji. Kot mnogi drugi teoretiki tudi Bourdieu izhaja iz prepričanja o problematičnosti poenostavljajočih, na zgolj eno plat družbene dinamike (družbene strukture ali kreativno delovanje akterjev) osredotočenih klasičnih socioloških razlag. Da bi presegel to neplodno cepitev, vpelje Bourdieu dinamično triado praksa-habitus-polje, s pomočjo katere poskuša upoštevati obe plati družbene dinamike. Avtor članka z analizo vseh treh konceptov znotraj te triade pokaže, da Bourdieu s takšnim nastavkom ni dosegel zastavljenega cilja, saj njegove rešitve ustrezno konceptualizirajo zgolj strukturalni vidik (polje), pri čemer faktor kreativnega delovanja posameznikov (praksa) obvisi v zraku kot neka pousem odvisna spremenljivka.

Ključni pojmi: Pierre Bourdieu, sociološka teorija, teoretska sinteza, družbene strukture, družbeno delovanje, habitus, polje, praksa, okus, družbeni razredi.

Uvod

Dogajanje v sodobni družboslovni teoriji je v zadnjem času kar burno: podirajo se mnoge doktrinarne (kritično prepraševanje statusa znanstvenih spoznanj) in idelološke (kriza marksizma po padcu berlinskega zidu) samoumevnosti, brišejo meje med disciplinami, nastajajo mnoge nove paradigme in teoretske perspektive, povezujejo se do nedavnega tako rekoč izključujoče se teoretske pozicije, vse skupaj pa s svojim radikalnim skepticizmom še dodatno zapletajo postmoderni relativisti. Tudi sociološka teorija, kot del tega širšega dogajanja, doživlja serijo premikov in notranjih prestrukturiranj, s katerimi poskuša ohraniti pojasnjevalno zanimivost v tem turbulentnem okolju. V tem kontekstu lahko ugotovimo, da je moč vse omenjene procese najti tudi v sociološki teoriji, kljub temu pa je verjetno v primerjavi z drugimi disciplinami njena posebnost intenzivno osredo-

* Mag. Peter Stankovič, asistent na Fakulteti za družbene vede.

točanje na problem, ki ga imenujemo *iskanje teoretske sinteze*. V drugi polovici dvajsetega stoletja so se namreč pojavili mnogi teoretiki (Parsons, Berger in Luckmann, Giddens itd.), ki so opozarjali, da so tako rekoč vse sociološke teorije zavezane eni od dveh metateoretskih paradig: nekatere teorije so utemeljene na predpostavki o ontološkem primatu *človekovega delovanja*, druge pa na predpostavki o zunanosti, objektivnosti danih *družbenih struktur*.

Med teorijami, ki izhajajo iz temeljne postavke o tem, da družbeni svet nastaja šele skozi nenehno kreativno, interpretativno *dejavnost posameznikov* v procesu komuniciranja, se najpogosteje omenjajo simbolični interakcionizem, etnometodologija, teorija racionalne izbire in fenomenološka sociologija, na nastanek te sociološke tradicije pa je odločilno vplival Max Weber s svojo neokantovsko podmeno o pomenu razumevanja smisla delovanja družbenih akterjev. Nekoliko poenostavljeno rečeno so tako imenovane "objektivne" družbene relacije (strukture) iz zornega kota teh socioloških šol zgolj posledica različnih aktivnosti udeležencev družbenih procesov, s tem pa za analizo manj pomembne. Po drugi strani pa imamo mnoge teorije, ki izhajajo iz tako rekoč povsem obratne domneve, po kateri je družba neke vrste objektivno dejstvo, ki se obnaša in razvija po bolj ali manj danih zakonitostih, to pa pomeni, da se na konkretne motive in ravnanja posameznikov, ki družbo tvorijo, sociologom ni potrebno pretirano ozirati. Takšno razmišljanje je s svojo preformulacijo Comtovega pozitivizma (Giddens 1995, 144-146) utemeljil Durkheim z metodološkim postulatoma o družbenih dejstvih kot o pojavih *sui generis*¹, najpomembnejše teorije te sociološke tradicije pa so funkcionalizem, konfliktna teorija, strukturalizem in nekatere različice marksizma (npr. Althusser).

Pri tem je pomembno to, da se je sociološka teorija, iz te nove optike videna kot dve meta-teoretski tradiciji, mnogim sodobnejšim teoretikom *izkazala kot problem*. Med številnimi avtorji se je namreč utrdilo prepričanje, da vsaka teorija, ki, pa čeprav zgolj iz metodoloških razlogov, svoje pojasnjevanje utemeljuje v (zgolj) enem polu družbene resničnosti, že po definiciji ne samo da izgublja drugi pol, ampak navadno tudi konča v spornem ontologiziranju tistega pola, iz katerega izhaja. Glede na to nas torej ne sme presenetiti dejstvo, da so se že pred desetletji pričeli pojavljati *pozivi k bolj integralnemu oblikovanju teorij, ki bi bolj dosledno upoštevali oba pola družbene realnosti*, tako mikro kot makro raven, oziroma tako princip kreativnosti delujočih akterjev kot emergentne značilnosti družbenih struktur. Na ta način naj bi bilo možno preseči očitno precej enostranski in poenostavljajoč stil teoretiziranja velikega dela sociološke klasike. Prvi pomembnejši poziv te vrste je delo *Družbena konstrukcija realnosti* Petra L. Bergerja in Thomasa Luckmanna (1966), sledila pa so tudi mnoga druga, kot izredno odmevno delo v sociološki skupnosti pa omenimo le še Giddensova *Nova pravila sociološke metode* (1976).

Kot odgovor na te pozive so se na začetku osemdesetih let pričeli pojavljati mnogi konkretni poskusi oblikovanja takšnih teorij, ki so v skladu z omenjenimi spoznanji o problematičnosti "enostranskih" razlag poskušali povezovati obe

¹ Za identifikacijo globljih filozofskih korenin obeh omenjenih socioloških tradicij glej: Dawe 1978.

metateoretski tradiciji, se pravi upoštevati tako faktor kreativnosti akterjev v njihovih vsakdanjih rutinah kot tudi dejstvo, da se družba v praksi posameznikom vendarle kaže kot nekaj danega, nekaj kar obstoji in na kar nimamo kakšnega velikega vpliva. Prizadevanje za integracijo in sintezo različnih teoretskih predpostavk, pogosto celo odkrito nasprotujočih si spoznanj različnih socioloških šol v nove, kompleksnejše teoretske sisteme, je nedvomno v pomembni meri revitaliziralo sociološko teoretsko dejavnost hkrati pa se postavlja vprašanje, koliko so ti poskusi v resnici uspeli. Kot bomo pokazali v nadaljevanju na primeru teoretske sinteze v delu francoskega sociologa Pierra Bourdieuja, iskanje bolj uravnoteženega teoretskega okvira sploh ni enostavno. Kaj rado se namreč zgodi, da avtor, kljub svojim drugačnim namenom, skozi zadnja vrata v svoj teoretski model pripelje nazaj natanko tiste pristranske poudarke, ki se jim je želel izvorno izogniti.

Ta problem sicer odpira mnoga vprašanja o vsebini in formi sodobnega sociološkega teoretiziranja, konec koncev tudi o tem, koliko je neka dosledna sinteza sploh zaželjena. Ker pa za takšne refleksije tu ni dovolj prostora, se bomo v nadaljevanju omejili na predstavitev Bourdieujeve sociološke teorije *kot* poskusa teoretske sinteze. Tukaj izhajamo iz predpostavke, da bralci poznajo vsaj nekatere segmente Bourdieujevega dela, saj je to zaradi svoje provokativnosti in družbene kritičnosti tudi v nekoliko širši javnosti dobro poznano. Glede na to bomo predvsem poskusili pokazati, kako so ti njegovi koncepti vpeti v širši teoretski kontekst sodobnega iskanja teoretske sinteze, ter opozoriti, zakaj Bourdieu v tem projektu ni bil uspešen. Hkrati bomo hkrati poskusili izpostaviti tudi tiste segmente njegove teorije, zaradi katerih smo prepričani, da je njegovo delo, kljub neuspešnemu projektu teoretske sinteze, vendarle na mnogih mestih za sociologe še kako zanimivo.

Teoretska sinteza v delu Pierra Bourdieuja

Pierre Bourdieu je odmevni in vplivni francoski sociolog, ki po svojih nekonvencionalnih teoretskih zanimanjih in inovativnih rešitvah v precejšnji meri štrli iz množice sodobnih družboslovnih mislecev. Kljub siceršnji nekonvencionalnosti (sociološka analiza okusa, prehranjevanja, obiskovanja galerij, boemskega življenja, "zatralskih" strategij starejših akademikov nasproti mlajšim kolegom itd.), pa stoji v samem središču njegovega projekta, podobno kot pri mnogih drugih sodobnih sociologih (Habermas, Archerjeva, Coleman, Giddens, Alexander itd.), prizadevanje za preseganje tega, kar sam imenuje "'obvezno' in 'ritualno' odločanje med objektivizmom in subjektivizmom" (Jenkins 1996, 66). Objektivizem in subjektivizem predstavljata v Bourdieujevem delu binarni koncept, ki odgovarja temu, kar smo v uvodu imenovali dilema struktura/delovanje, pri čemer je bistvena njegova izhodiščna teza, da nobeden od njiju ne more predstavljati ustreznega izhodišča za sociološko analizo (glej: Bourdieu 1995, 323-324).

Po Bourdieujevem mnenju namreč objektivistično usmerjeni avtorji nekako spregledujejo nedoločnost družbenih situacij in praktično spretnost akterjev, ki družbenim pravilom nikakor ne sledijo avtomatično, in s tem seveda tudi ne igra-

jo svojih vlog kot roboti. Prav tako temelji objektivizem po njegovem prepričanju na zmotni predpostavki o "objektivnem" pogledu zunanjega znanstvenega opazovalca, kajti na ta način objektivisti ne raziskujejo objektivnega, empiričnega sveta "tam zunaj", temveč ga s svojo distancirajočo perspektivo zunanjega opazovalca šele konstruirajo kot "objektivno dejstvo" (Turner 1991, 508-509). Subjektivisti, ki sicer poudarjajo pomen posameznikov in njihovega aktivnega ustvarjanja družbenega, pa spregledujejo bistveno dejstvo, da delovanje posameznikov in njihove interakcije vedno potekajo v določenih (strukturnih, institucionalnih itd.) kontekstih, od katerih je za Bourdieuja, kot bomo videli, najpomembnejši razredni položaj (Turner 1991, 509-510).

Glede na te kritike ne more biti presenetljivo, da Bourdieu poskuša oblikovati teorijo, ki bi z upoštevanjem spoznanj obeh metateoretskih tradicij presegla omenjeno teoretsko cepitev: "Na eni strani objektivne strukture, ki jih sociologi konstruirajo z zapostavljanjem subjektivnih reprezentacij akterjev, oblikujejo temelj teh reprezentacij in predstavljajo strukturne omejitve interakcij, vendar pa moramo po drugi strani, če hočemo razumeti vsakodnevne boje tako individualnih kot kolektivnih akterjev za spremembo ali ohranjanje teh struktur, vendarle upoštevati tudi ravno te subjektivne reprezentacije" (Bourdieu 1995, 324). Povedano z drugimi besedami, Bourdieu je prepričan, da *mora dobra sociološka teorija z dinamičnimi koncepti dialektično upoštevati tako objektivistični kot subjektivistični zorní kot oziroma segment realnosti* (Bourdieu 1995, 324, glej tudi na primer: Bourdieu 1994, 244). Da bi se približal temu idealu, ta francoski sociolog v sam temelj svoje teorije postavi konceptualno trojico, *prakso, habitus in polje*. Skozi koncept prakse poskuša prijeti moment subjektivne resničnosti akterjev v družbenih procesih, njihovo kreativnost in aktivno prizadevanje spreminjanje sveta okoli sebe, skozi koncept polja poskuša razumeti objektivne družbene (strukturne) pogoje, znotraj katerih bolj ali manj svobodno delujejo posamezniki, habitus pa predstavlja omenjeni dinamični koncept, skozi katerega poskuša Bourdieu prijeti vzajemno vplivanje subjektivnih in objektivnih značilnosti družbenega v njegovem dialektičnem bistvu. Habitus v tem smislu predstavlja bistveni moment Bourdieujeve teoretske sinteze. Poglejmo si te koncepte nekoliko pobliže.

Praksa

Skozi koncept prakse poskuša Bourdieu konceptualizirati nedoločnost delovanj posameznikov, njihovo kreativnost, svobodo in inovativnost v vsakodnevih dejavnostih. Pri tem pa je potrebno takoj opozoriti, da se Bourdieu na mnogih mestih odločno distancira od takšnega ontologiziranja človekove svobodne volje kot je značilno na primer za francoske eksistencialiste ali ameriške predstavnike teorije racionalne izbire. Njegova vizija posameznikove kreativnosti in svobode je namreč bistveno zmernejša. Po njegovem prepričanju je tako praksa nekaj med nezavednim igranjem pravil, ki jih v naših vsakdanjih življenjih pogosto jemljemo kot samoumevna, in nedoločnostjo in fluidnostjo, ki sta posledica sposobnosti akterjev za improviziranje znotraj teh pravil in njihovih različnih interesov (Jenkins 1996, 70-72). Za nas je tukaj pomembno dejstvo, da je Bourdieu pri konceptuali-

zaciji prakse precej previden: kljub temu, da načelno sprejema pomen refleksivnosti in kreativnosti posameznikov v njihovih vsakodnevnih soočenjih z okolico, v svojih spisih dejansko pušča bolj malo prostora za takšno avtonomijo delovanja. Ko govori o praksi, Bourdieu na primer nenehno poudarja, da je zanj praksa predvsem delanje stvari, ne glede na to, ali za tem stoji kakšno refleksivno vedenje.

In še več, Bourdieu izhaja iz prepričanja, da je *večina* tega, kar počnemo v naših življenjih, enostavno prevzeto skozi mehanizme socializacije kot nekaj *samoumevnega*. To utemeljuje s trditvijo, da se z različnimi okoliščinami v toku življenja ne samo soočamo, ampak smo še pred tem predvsem sami del teh okoliščin. "Znotraj njih smo namreč odrasli, se učili in prevzeli palete različnih praktičnih kulturnih kompetenc, vključno z našimi družbenimi identitetami (občutek položaja, ki ga imamo v družbenem prostoru), kar nas napravi precej nezmožne dojemanja družbene resničnosti, v vsej njeni arbitrarnosti, drugače kot nečesa 'kar pač tako je' (...)" (Jenkins 1996, 70). V tem smislu Bourdieu primerja družbene prakse z igranjem iger: virtuosno improviziranje je možno šele, ko se dobro naučimo pravil igre (Jenkins 1996, 71). Ne da bi se načelno ne strinjali s temi Bourdieujevimi uvidi, toda glede na to, da poskuša s tovrstno konceptualizacijo prijati "subjektivni" pol družbene dinamike, moramo vendarle opozoriti, da že na tem izhodiščnem nivoju načelno deklarirano kreativnost posameznikov v pomembni meri omejujejo skozi socializacijo in navade različna objektivistična strukturna razmerja. Če iz didaktičnih namenov stvar nekoliko zaostriamo, ugotovimo, da so Bourdieujevi akterji v svojem bistvu neki precej pasivni ujetniki navad, vsakdanjih rutin in konvencij, na ta način pa predstavljajo bolj šibek protipol konceptu polja, ki stoji na drugi, objektivistični strani kontinuuma družbene resničnosti. To velja še toliko bolj, ker Bourdieu definira polje, za razliko od prakse, v zelo trdih in odločnih terminih.

Polje

Ko poskuša Bourdieu predstaviti svojo vizijo objektivnega pola družbenega, govori o polju kot o različnih razmerjih med objektivnimi pozicijami. Te pozicije lahko zasedajo tako individualni kot kolektivni akterji in obstajajo kot nekaj, kar se kaže posameznikom kot nekaj povsem zunanjega, danega. To polje objektivnih razmerij se nadalje deli na delno avtonomna polja znotraj družbenega sveta (na primer umetniško, religiozno in ekonomsko), vsako od njih pa ima svojo specifično logiko organizirano glede na vložke, ki so "v igri" (Bourdieu 1995).

Kot večina drugih sodobnih francoskih družboslovcev, ki izhajajoč iz Nietzscheja poudarjajo *pomen boja in moči* v družbenih procesih, tudi Bourdieu pripisuje velik pomen bojem, v katere so zapleteni akterji na različnih pozicijah. Polje je tako strukturirano kot sistem razmerij moči, v katerem si akterji prizadevajo izboljšati ali vsaj ohraniti svoj dostop do dobrin (kapitalov), ki so znotraj določenega polja pomembne. Ključne dobrine, okoli katerih potekajo boji, Bourdieu klasificira v štiri tipe kapitalov. *Ekonomski* kapital pomeni predvsem denar, *socialni* kapital označuje zveze s pomembnimi drugimi, se pravi umeščenost v mrežo koristnih poznanstev, *kulturni* kapital predstavlja izobrazbo,

hkrati pa tudi navade, manire, okus in življenjski stil, ter *simbolni* kapital, ki pomeni prestiž in družbeni ugled.

Pri tem je za Bourdieuja bistveno, da se posamezniki glede na posedovanje različnih kapitalov razvrščajo v različne družbene *razrede*. Zelo splošno rečeno pripadajo posamezniki, ki imajo največ ekonomskega, socialnega, kulturnega in simbolnega kapitala dominantnemu razredu, tisti ki imajo teh kapitalov manj srednjemu razredu, tisti, ki pa imajo vseh teh kapitalov zelo malo, pa pripadajo nižjemu razredu. Znotraj teh razredov pa obstajajo tudi velike razlike. Intelektualci so na primer del dominantnega družbenega razreda, vendar pa imajo ekonomskega kapitala sorazmerno malo. Njihova moč je predvsem v kulturnem in simbolnem kapitalu. Po drugi strani pa imajo na primer menedžerji, prav tako pripadniki dominantnega razreda, zelo veliko ekonomskega kapitala, vendar hkrati običajno dosti manj kulturnega in simbolnega kapitala (kot intelektualci) (Turner 1991, 512-513).

Takšne razlike bi sicer lahko našli znotraj vsakega od omenjenih razredov, ampak tukaj ni dovolj prostora za opisovanje vseh teh odtenkov. Za nas sta tu pomembna predvsem dva Bourdieujeva poudarka. Prvič, dolgoročno se nesorazmerja med različnimi kapitali, ki jih posameznik poseduje, zmanjšujejo (na primer: neizobražen delavec, ki na hitro obogati, pošlje svoje otroke v boljše šole in jim na ta način zagotovi ne le dosti ekonomskega kapitala, ampak tudi več drugih kapitalov) in drugič, vsi udeleženci si prizadevajo priti do čim več različnih kapitalov. Pri tem so lahko njihove strategije zelo različne. Za primer navedimo relativno pogost primer iz prejšnjega stoletja, ko so obubožane aristokraske družine poročile svojega sina s hčerjo (oziroma obratno) kakšnega novopečenega finančnega magnata. S to poroko si plemiška družina s pomočjo svojega kulturnega in socialnega kapitala pridobi še ekonomski kapital, družina magnatov pa si zahvaljujoč svoji ekonomski moči s poroko pridobi še manjkajoči ugled in prestiž (simbolni kapital):

Bourdieu v svoji teoriji bojov znotraj različnih polj posveča tudi veliko pozornosti *državi*. Ta po njegovem mnenju predstavlja prostor boja za monopol nad tem, kar imenuje *legitimno simbolno nasilje*. Tovrstno simbolno nasilje je mehko nasilje nad posamezniki, ki posredno, najpogosteje skozi različne mehanizme kulture, oblikuje družbeni konsenz o pravilnem in normalnem (Bourdieu 1985, 205 in naprej). Skozi uporabo simbolnega nasilja se tako povsem arbitrarna hierarhija med družbenimi razredi pokaže kot nekaj naravnega. Za primer vzemimo "prefinjen" meščanski okus, spoštovanje umetniških del visoke kulture. Čeprav bi meščani (buržuazija) radi predstavili to prefinjenost kot samoumevni dokaz o svoji estetski, intelektualni in tudi siceršnji večvrednosti (*distanciranje* od nižjih razredov), ni ta po Bourdieuju v bistvu nič drugega kot zgolj izraz določenega

² Romani piscev iz tega časa (Balzac, Flaubert, de Maupassant, Proust, Whartonova itd.) so polni takšnih primerov in nedvomno predstavljajo lepo ilustracijo Bourdieujevih argumentov. Nam časovno bližji pa je primer poroke bodoče Jacqueline Kennedy (hči razmeroma revne francoske plemkinje) z najstarejšim sinom iz bogate, a ne ravno ugledne družine irskih Američanov. Zaveznitvo stila in okusa z denarjem in vplivom se je izkazala na volitvah za predsednika ZDA in v letih John F. Kennedyevega predsedovanja kot odlična.

okusa ljudi v podobni razredni situaciji. Za dejansko večvrednega ga naredi šele država, ki s kanonizacijo takšnega specifičnega razrednega okusa skozi izobraževalni sistem legitimira superiornost meščanskega razreda. Vsi pripadniki drugih razredov, ki se poskušajo povzpeti na socialni lestvici morajo tako najprej skozi proces šolanja osvojiti ta specifični kulturni kapital, s tem da so seveda tukaj v naprej hendikepirani: za razliko od otrok iz meščanskih družin se v šoli učijo neke kulture, ki jim je v osnovi tuja. Očitno je torej, da kontrola nad državo in s tem nad njenimi sredstvi simbolnega nasilja predstavlja veliko prednost v bojih znotraj polja, zato ne more biti presenetljivo, da je boj "za državo" (se pravi politika) še posebej intenziven.

Zaradi množice tovrstnih nedvomno izredno lucidnih uvidov v pestro dinamiko razmerij in odnosov med ljudmi na različnih položajih, Bourdieujevo delo prav gotovo še dolgo ne bo izgubilo svoje aktualnosti. Pri tem seveda njegovo osredotočanje zgolj na družbene *razrede* kot ključne parametre dogajanja v strukturiranem prostoru, ki ga sam imenuje polje, deluje nekoliko omejujoče, saj v sodobnih pluralnih družbah verjetno ravno ta kategorija igra vedno manjšo vlogo⁴. Kljub temu pa Bourdieu v tej navezi vendarle odpira toliko zanimivih vpogledov, da res ne moremo drugače, kakor da občudujemo njegovo resnično lucidnost v razmišljanju. Ta pride še posebej do izraza skozi njegov koncept habitusa. Bourdieujev ključni argument je namreč ta, da objektivni položaj posameznikov v polju (razred, frakcija znotraj razreda in družbeni izvor) oblikuje njihove kulturne kode do te mere, da posamezniki, ki zasedajo podoben položaj v družbeni strukturi, oblikujejo podobne načine klasificiranja stvari, znakov in ljudi v svetu (Turner 1991, 515). Na ta način se oblikujejo specifične *razredne kulture* ljudi, ki v določenem razrednem položaju razvijejo podobne vzorce razmišljanja, vrednotenja, okusa itd.

Habitus

Ko Bourdieu poskuša prijati družbeno dinamiko v dialektični vzajemni pogojenosti družbenih struktur in aktivnih posameznikov, predstavi koncept habitusa, ki posreduje med stratificiranim družbenim prostorom (oziroma poljem) in posamezniki, ki le-tega prek svojega praktičnega delovanja reproducirajo (Škrlep 1997, 239)⁵. Pri tem izhaja iz pomena družbene (razredne) situacije v katero je posameznik socializiran. Vsi ljudje, ki izhajajo iz podobnih razrednih pogojev namreč po Bourdieuju skozi proces učenja od svoje okolice prevzamejo set podobnih dispozicij za vrednotenje in razumevanje sveta, te dispozicije (kot *razredna kultura*) pa kasneje v življenju v pomembni meri določajo, kakšne življenjske stile bodo imeli posamezniki, kakšne bodo njihove navade, okus, preference itd. Ali kakor pravi Andrej Škrlep, "(...) določena razredna pozicija in nanjo

⁴ Vzemimo za primer zelo razširjena subkulturna gibanja med mladimi v razvitih zahodnih družbah, kjer mladi iz dobro stoječih družin oponašajo življenjske stile marginalnih delov populacije (klošarjev, kmetov itd.).

⁵ Tu velja opozoriti, da je nastavitev problema, kako razumeti dialektiko odnosa med strukturami in posamezniki, ki jih v svojem delovanju reproducirajo, zelo podobna Giddensovi. Glede na to, da oba avtorja poskušata oblikovati teoretsko sintezo, to seveda ne more biti presenetljivo.

vezan stil življenja, v katero je posameznik socializiran, podeli njegovemu habitusu specifično identiteto, ki strukturira njegov individualni sistem shem; zato je posameznikov individualni sistem shem podoben sistemom shem vseh tistih posameznikov, ki so se razvijali v enakih ali podobnih pogojih" (Škrlep 1997, 243). Pri tem je pomembno poudariti, da ljudje ostajajo avtonomni in v skrajni konsekvenci lahko delajo čisto vse, kar jim paše, toda njihov habitus po Bourdieuju vendarle deluje tako, da bodo *najverjetneje* delovali podobno kot drugi pripadniki istega razreda, pa četudi gre na primer za neko novo, neznano situacijo.

Bourdieu v tem smislu pravi, da je "habitus tako sistem shem produkcije praks kot tudi sistem dojemanja in vrednotenja praks. Na obeh teh dimenzijah pa njegovo delovanje izraža družbeni položaj, znotraj katerega je nastal" (Bourdieu 1995, 328). Sistem razredno specifičnih dispozicij, ki so jih posamezniki v teku svojih življenj pridobili, se na ta način izražajo kot habitus v tako zelo različnih segmentih vsakdanjega življenja, kot so na primer preživljanje počitnic, stil oblačenja, izbira pohištva, vrsta in način rekreacije, branje časopisov itd. Vsaka razredna kultura, ki jo posameznik v času svojega odraščanja ponotranji, namreč odraža spekter vrednot, ki so vezane na specifičnost življenjske situacije v kateri se nahajajo predstavniki določenega razreda. Kot bomo videli, je na primer v delavskem razredu zaradi ekonomske šibkosti delavcev prevladujoča vrednota praktičnost pri delanju stvari (Bourdieu to imenuje *okus nuje*).

V svojem obsežnem delu, *La Distinction* (1979) je Bourdieu objavil rezultate izredno ambiciozne raziskave okusa, ki dejansko kažejo na močno korelacijo med različnimi navadami in izbirami na eni strani in razrednim položajem na drugi. Za ilustracijo si iz te knjige oglejmo znamenit primer Bourdieujeve analize obeda. Bourdieu je skozi podrobno empirično raziskavo pokazal, kako pri prehranjevanju vladajo v Franciji zelo različne navade med meščanstvom in med delavstvom. Medtem ko je pri delavcih glavni imperativ *usebina* (kvalitetna, močna, obilna hrana), je meščanski obed organiziran predvsem okoli *forme* prehranjevanja (kosila so formalne priložnosti, ki od prisotnih zahtevajo lepo vedenje, diskretno uživanje v hrani, uglajeno konverzacijo itd.). Delavski razredni položaj (slabe plače, trdo fizično delo) tako opremi pripadnike tega razreda s habitusom, ki na področju prehranjevanja visoko vrednoti hrano, ki tako v simbolnem kot v realnem smislu predstavlja moč in varčevanje. Lep primer tega so veliki, lepi kosi mesa (hrana, ki predstavlja moč), ki jih dobijo moški, ki morajo reproducirati svojo moč za trdo delo v tovarnah, in ostanke kosila, s katerimi se navadno sprijaznijo ženske (varčevanje). Delavski habitus, ki izraža varčnost, se lepo kaže tudi na primer v trenutku, ko po juhi gospodinja ponudi nove krožnike, omizje pa jo po pravilu dobrodušno zavrne, češ, zakaj bi po nepotrebnem mazali krožnike, saj lahko pojedemo glavno jed tudi iz krožnikov od juhe (Bourdieu 1994, 190-201).

Povsem drugačen je meščanski obed, ki se vrti predvsem okoli *forme*. Forma pomeni predvsem ritem pri prehranjevanju, ki implicira pričakovanje, prekinitve in zadrževanje. Meščani tako preden pričnejo jesti počakajo, da vsi dobijo hrano, drug drugemu prijazno podajajo jedi in vsi pazijo, da ne bi bili videti požrešni. Jedi si sledijo po strogem zaporedju in vsaka naslednja pride na mizo šele, ko so ostanke prejšnje skrbno odstranjeni. Meščani so med kosilom, ne glede na to, ali je priso-

ten kakšen tujec ali ne, lepo oblečeni in na ta način le še poudarjajo občutek reda in zadržanosti, ki se ga ne sme nikoli zanemariti (Bourdieu 1994, 196). Bourdieu ugotavlja, da je meščanski poudarek na formi obedovanja tisti tipično meščanski estetski presežek, ki pripadnikom tega razreda omogoča, da poudarijo svojo različnost od delavskega razreda, ki se mora zaradi ekonomske nuje podrežati imperativom pomankanja. Če je za delavski obed zaradi ekonomske nujnosti značilna določena praktičnost (bistvo prehranjevanja je prehranjevanje), meščani z estetizacijo obeda poskušajo ta grobi, materialistični vidik čim bolj zakriti (ibid.). Na ta način poudarijo svojo nezavezanost imperativom pomankanja, svojo osvobojenost od ekonomske nuje.

Izpostavljanje te razlike je po Bourdieujevem prepričanju tudi temelj drugih razlik v okusu. Omenimo na kratko še dva primera, ki morda bolj kot karkoli drugega ilustrirata lucidnost Bourdieujevih uvidov. Pri *oblačenju* delavski razred najbolj zanima praktična vrednost obleke (udobnost, koliko dolgo bo držala, njena cena itd.), medtem ko je pri meščanstvu kriterij ravno obraten (estetska vrednost obleke ne glede na njeno ceno, udobnost ali trajnost) (Bourdieu 1994, 200-202). Lahko bi torej rekli, da je tudi pri oblačenju glavni motiv meščanstva *distanciranje*, želja pokazati, da jim, za razliko od delavcev, ni potrebno skrbeti za vsak frank (ali tolar), ki ga zapravijo⁵. Podobno Bourdieu razlaga tudi meščansko zanimanje za *umetnost* in *filozofijo*. Ker si to lahko privoščijo in ker niso odraščali v pomankanju, ki bi jim lahko povzročalo slabo vest pri ukvarjanju s takšnimi zadevami, meščani še dodatno gojijo estetizacijo vsakdanjega življenja z zanimanjem za tako ekstremno "nekoristne" (iz praktičnega zornega kota seveda) konjičke, kot sta to umetnost in filozofija (Turner 1991, 516-517).

Habitus je torej v specifični razredni situaciji pridobljen, relativno stabilen set svetovnonazorskih orientacij, ki se udežani v delovanju. Pri tem je pomembno, kot je pokazal Richard Münch, da se habitus enega delavca (na primer) oziroma kolektivni habitus delavcev kot celote, izkaže kot bolj obstojen od njihovih priložnostnih želja in interesov. Habitus je na ta način "reprezentacija trajnosti družbene strukture in organizacije znotraj posameznika" (Münch 1994, 141). Povedano z drugimi besedami, habitus predstavlja tisti segment posameznikov, kjer se je *razredna struktura vpisala v njihova telesa*. Bourdieu v tem kontekstu uporablja izraz *hexis*, ki se nanaša prav na to značilnost habitusa, da je dobesečno utelešen: označuje kako "se nosimo", našo držo, hojo, geste itd. (Jenkins 1996, 75). V telesnem *hexisu* se tako idiosinkratično (osebno) srečuje s sistemskim (družbenim) in tako predstavlja vezni člen med posameznikovimi subjektivnimi svetovi in kulturo, v katero so bili vrojeni. "Telesni *hexis* je realizirana politična mitologija, *u-telešena* in oblikovana v permanentno dispozicijo kot trajni način govora, drža in torej s tem tudi občutenja in razmišljanja. Tako utelešeni principi stojijo daleč preko dometa naših zavesti in zatorej jih z voluntarističnim in namenskim delovanjem ne moremo spremeniti, prav tako tudi ne eksplicirati..." (Bourdieu, citirano po: Jenkins, 1996 75). Jenkins navaja, kako Bourdieu za ilustracijo takšne utelešenosti druž-

⁵ Vse to moramo seveda razumeti v kontekstu omenjenega Bourdieujevega videnja družbe kot polja bojev med različnimi razredi, frakcijami in posamezniki.

benih razmerij uporablja svoje zgodnje antropološke izkušnje iz Alžirije. V plemenu Kabylia se po njegovem mnenju politika spola razkriva skozi načine hoje, gledanja in celo stanja pri miru. "Ženski ideal skromnosti in zadržanosti tako usmerja njeno telo navzdol, k tlem, medtem ko se idealni moški usmerja navzgor oziroma nasproti drugim moškim" (Jenkins 1996, 75).

Pri tem pa je potrebno vendarle opozoriti, da Bourdieu ne vidi razredne in stanovske določenosti posameznika povsem statično in fiksno, saj poudarja časovno sukcesivnost akumulacije izkustev, ki časoma vodijo od "restrukturiranja k restrukturiranju" habitusa (Škrelep 1997, 241). Posameznik v tem smislu v svoji osebni karieri prehaja iz enega družbenega razreda v drugega, pri čemer sicer ohranja svoje stare dispozicije, vendar pa hkrati tudi privzema in oblikuje nove (ibid.). Na ta način torej Bourdieu nekoliko "mehča" svojo relativno togo shemo družbene dinamike, kjer ljudje ravnajo bolj ali manj znotraj danih razrednih dispozicij in bi bila, če karikiramo, morda ustrežnejša za opis kakšne zelo rigidne družbene strukture (kot na primer indijski kastni sistem) kot pa za sodobne, prehodne in (vsaj do neke mere) odprte družbe. Kljub temu pa smo prepričani, da takšni popravki niso dovolj.

Neuspela teoretska sinteza

Specifični Bourdieujev prispevek presejanju kontroverze struktura/delovanje je torej v oblikovanju koncepta habitusa, ki v sebi združuje tako moment subjektivnega voluntarizma kot moment objektivne resničnosti določenih družbenih strukturalnih razmerij. Posamezniki se kot avtonomni akterji v svojih življenjih odločajo samostojno, po lastnih preferencah, vendar pa so hkrati te preference v pomembni meri oblikovane skozi socializacijo v specifično razredno kulturo. Na nekem najsplošnejšem nivoju lahko ugotovimo, da je Bourdieu uspel oblikovati dinamično pojasnitev, ki upošteva oba pola družbene resničnosti.

Kljub tej načelno korektni rešitvi pa Bourdieu, po našem mnenju, *ne uspe dokončati naloge, ki si jo je sam zadal*. Če je namreč njegov motiv presejanje lažne opozicije med "objektivizmom" in "subjektivizmom", potem je vprašanje, v kolikšni meri je ta cilj res uspel doseči. Kot smo delno že ves čas nakazovali, Bourdieu v praktično vseh segmentih triade praksa-habitus-polje podeljuje določen analitični primat strukturalnemu vidiku družbene dinamike. Tako že pri sami konceptualizaciji človekovega delovanja (praksa) pušča precej malo prostora dejanski kreativnosti in avtonomnosti posameznikov. Kot smo videli, so le-ti po njegovem razumevanju dejansko že na tem mikro nivoju zgolj neki precej pasivni ujetniki navad in vsakodnevnih samoumevnosti, pri čemer je lahko maksimalen domet njihove ustvarjalnosti improviziranje pri igranju danih vlog. Bralec se pri tem ne more izogniti občutku, da so vsa pomembna spoznanja o delovanju posameznikov usmerjene sociološke teorije (na primer o pomenu, ki nastaja šele v interakcijah med akterji) in so Bourdieuja obšla v velikem loku.

Zadeva se še bolj zaostri, če upoštevamo izreden pečat, ki ga na posameznika po Bourdieujevem prepričanju vtisne njegova razredna kultura. Že tako precej pa-

siven, po inerciji delujoč akter, se sedaj izkaže kot ujetnik družbenih (oziroma razrednih) strukturalnih razmerij. Pri tem ni sporno samo to, da od vseh družbenih cepitev (etnične, rasne, spolne, starostne, religiozne itd.) Bourdieu govori *le* o razredni kot tisti, ki bistveno določa življenje posameznikov (čeprav je to nedvomno nesprejemljiv redukcionizem⁶), ampak tudi in morda predvsem to, da s tem v dobršni meri oropa posameznike reflektivnosti in ustvarjalnosti, ki sta gotovo dve zelo bistveni značilnosti človeške vrste.

Poglejmo nazoren primer. Potem ko so po Oktobrski revoluciji boljševiki pobili rusko carsko družino Romanovov, se je čez nekaj časa pojavila skrivnostna ženska, ki je trdila, da je princesa Anastazija, ki ji je uspelo izmakniti se pokolu. Ta ženska - Poljakinja delavskega porekla - je vse do nedavnega, ko so z analizo DNK dokazali njeno prevaro, s svojimi izbornimi aristokratskimi manirami dolga desetletja uspešno prepričevala velik del svetovne (in aristokratske!) javnosti, da je v resnici ruska princesa. Kako bi bil takšen dogodek, ki prav gotovo ni edini te vrste, mogoč v svetu Bourdieujevega habitusa, kjer se posameznikov razredni izvor izkazuje tako rekoč na vsakem koraku, v vsakem posameznikovem gibu, izbiri in stavku? Takšna prevara je seveda mogoča le v svetu, kjer družbena razmerja niso zgolj vpisana v posameznike, ampak ti posamezniki ta pravila poznajo, jih razumejo in jih s svojo igrivostjo in ustvarjalnostjo lahko tudi sprevračajo, izkoriščajo in parodirajo (npr. srednjeveški karneval). Ves ta spekter družbene dinamike pa ostaja v Bourdieujevem delu slepa pega.

V tem smislu lahko rečemo, da Bourdieu kljub svojemu prizadevanju za preseganje tako objektivizma kot subjektivizma, ostaja ujet v pojmovne mreže strukturalnega (ali kakor bi sam rekel, objektivističnega) načina razmišljanja. Richard Münch v tem smislu opozarja, da je dinamika, ki jo v svojih delih razkriva Bourdieu, tako dinamika od polja - preko habitusa - k praksi, ne da bi pri tem pokazal, kako razmerja tečejo v obratni smeri, se pravi od prakse - preko habitusa - k polju (Münch 1994, 154). Praksa po mnenju tega nemškega sociologa namreč vključuje veliko več situacijskega variiranja, pogajanj, komunikacij, interpretacij in končno tudi inovacij kot pa je Bourdieu pripravljen priznati (ibid.). Ker pa je v Bourdiejevi teoriji malo prostora za prakso kot kreativno in inovativno dejavnost, pa ta, kakor opozarjajo mnogi avtorji, ne uspe pojasniti interno generiranih družbenih sprememb (Münch 1994, 154; Jenkins 1996, 90). Spremembe lahko namreč v družbi, kjer posamezniki skozi svoj razredno specifični habitus zgolj prevzemajo navade in pričakovanja svojih staršev, inducirajo le zunanji dejavniki. Ker pa ti seveda niso edini dejavniki sprememb je jasno, da zeva v Bourdiejevi teoriji velika luknja.

Münch ilustrira svojo kritiko s primerom vzpona meščanstva v tradicionalnih družbah. Po njegovem prepričanju bi bila takšna družbena sprememba, če bi Bourdiejeva shema držala, nemogoča. Toga hierarhična struktura tradicionalnih

⁶ Bourdieu sicer opozarja, da se simbolični boji ne dogajajo nujno zgolj kot razredni konflikti, saj se lahko dogajajo tudi znotraj formalno organiziranih institucij, kot so na primer gospodarske, državne in šolske institucije (Škerlep 1997, 247). Kljub temu pa ostaja dejstvo, da Bourdieu razen razredne ne tematizira nobene od omenjenih velikih družbenih delitev (etničnih, rasnih, spolnih itd.), kar seveda ostaja velika pomanjkljivost njegove teorije.

družb je namreč pripisala meščanstvu položaj nekje na sredini družbe, vendar pa je to skozi svojo učinkovitost v ekonomski (trgovanje, proizvodnja) in politični (meščanske revolucije) *praksi* postavilo družbena razmerja na nove temelje, ne glede na habitus, ki bi tu moral delovati omejujoče (Münch, 1994: 154-155). Pri tem je za nas pomembno očitno dejstvo, da je *inovacija v sferi prakse* spremenila družbeno strukturo in s tem seveda posledično tudi habitus družbenih razredov, kar je ravno obratna sekvenca dogodkov, kot jo na načelnem nivoju v svoji teoriji postavlja Bourdieu.

Sklep

Na tem mestu se bi bilo nesmiselno spuščati v naštevavanje vseh pomankljivosti, ki so jih kritiki našli v Bourdieujevem delu. Takšno početje se nam zdi precej jalovo, saj po našem prepričanju teorija, ki nima nobenih slepih peg, verjetno ni več *teorija* o realnosti, ampak neselektivno podvajanje realnosti same⁷. Izhajajoč iz te postavke smo izpostavili zgolj tisti problematični segment Bourdieujevega dela, ki kaže na to, da ta avtor, kljub svojemu eksplicitnemu prizadevanju, ni uspel oblikovati teoretske sinteze na način, ki bi se izognil enostranskemu poudarku (na strukturah). V tej luči lahko torej oblikujemo naslednji zaključek: Bourdieu je uspel korektno in nadvse zanimivo prikazati en, strukturalni segment družbene dinamike (predvsem simbolne boje med razredi)⁸, ne da bi ga pri tem uspel povezati s korektno konceptualizacijo drugega pola družbene resničnosti, človekovega delovanja.

LITERATURA:

- Berger, Peter. L. in Luckmann, Thomas. 1991. *The social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Penguin Books.
- Bourdieu, Pierre in Passeron, J.-C. 1978. *Reproduction in Education, Society and Culture*. London in Beverly Hills: Sage publications.
- Bourdieu, Pierre. 1985. "The Social Space and the Genesis of Groups". *Social Science Information* 24, 2.
- Bourdieu, Pierre. 1992. Što znači govoriti. Ekonomija jezičnih razmjena. Zagreb: Naprijed.
- Bourdieu, Pierre. 1994. *Distinction. A Social Critique of the Judgement and Taste*. London in New York: Routledge.
- Bourdieu, Pierre. 1995. "Social Space and Symbolic Power". V: McGuire (izd.). *Readings in Contemporary Sociological Theory: From Modernity to Post-modernity*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

⁷ Lep primer takšnega neosebinskega in neselektivnega širjenja konceptov je po naši oceni Giddensova strukturacijska teorija. Glej na primer: Stankovič 1996.

⁸ Andrej Škerlep svojo razpravo o Bourdieuju (v navezavi s problemi določenih Habermasovih konceptualizacij) zaključuje s pomembno ugotovitvijo, da je morda bistven prispevek njegove teorije v tem, da je pokazal, kako tudi v sferi življenjskega sveta nimamo opravka zgolj s čistim racionalnim sporazumevanjem, saj tudi ta sfera "pogosto nastopa kot polje ostrih konfliktov, ki izhajajo iz vnaprejšnje vednosti" (Škerlep 1997, 248).

- Bourdieu, Pierre. in Darbel, A. 1997. *The Love of Art*. Oxford in Cambridge: Polity Press.
- Dawe, Alan. 1978. "Theories of Social Action". V: Bottomore, T. in Nisbet, R. (izd.). *History of Sociological Analysis*. London: Heinemann Education Books.
- Fowler, Bridget. 1997. *Pierre Bourdieu and Cultural Theory*. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage Publications.
- Giddens, Anthony. 1989. *Nova pravila sociološke metode*. Ljubljana: ŠKUC in Filozofska fakulteta.
- Giddens, Anthony. 1995. *Politics, Society and Social Theory. Encounters with Classical and Contemporary Social Thought*. Cambridge: Polity Press.
- Harre, Ralf. 1981. "Philosophical Aspects of the Micro-Macro Problem". V: Knorr-Cetina, K., Circourel, A. V. (izd.). *Advances in Social Theory and Methodology. Toward an Integration of Micro and Macro Sociologies*. Boston, London, Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Jenkins, Richard. 1996. *Pierre Bourdieu*. London in New York: Routledge.
- Münch, Richard. 1994. *Sociological Theory. Developments Since the 1960s*. Chicago: Nelson-Hall Publishers.
- Ritzer, George. 1996. *Modern Sociological Theory (Fourth Edition)*. New York: McGraw-Hill, Inc.
- Stankovič, Peter. 1995. *The Problem of Human Agency in Contemporary Sociological Theory*. Magistrska dizertacija. Central European University, Prague College.
- Stankovič, Peter. 1996. "Nekaj aspektov problema delovanja v sodobni sociološki teoriji". *Teorija in Praksa* XXXIII, 5: 739-748.
- Škerlep, Andrej. 1997. *Komunikacija v družbi, družba v komunikaciji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Turner, Johnatan H. 1991. *The Structure of Sociological Theory*. Belmont, California: Wadsworth Publishing Company.

PERSONALISTIČNA SOCIOLOGIJA¹

Povzetek. *Avtor se pogloblja v delo dveh klasičnih teoretikov sociologije: očeta simboličnega interakcionizma G. H. Meada in tvorca fenomenološko usmerjene sociologije A. Schützta. V prvem delu članka se posveča teoriji socialnega delovanja. Opredeljuje ključne pojme kot so gesta in dialog jaza z menoj v meni. Drugi del članka je namenjen pojasnitvi fenomenoloških konceptov v Schützovi sociologiji. Zanima ga osebna in družbena zaloga vedenja ter enostavna in kompleksna distribucija vedenja. Na koncu sklene razpravo s primerjavo obeh avtorjev.*

Ključni pojmi: *G. H. Mead, socialno delovanje, gesta, A. Schütz, socialno razumevanje, vedenje, personalistična sociologija*

Teorija delovanja: simbolični interakcionizem G. H. Meada

Za temeljno delo Geoga Herberta Meada štejemo knjigo, ki je izšla pet let po njegovi smrti. Knjigo je uredil C. Morris iz nekaterih Meadovih zapiskov, narejenih za predavanja in množice drugih še neobjavljenih del (A. Giddens 1993)². Za teoretsko misel v prehodu iz 19. v 20. stoletje velja, da se je pogumno lotevala obrata od spekulativnega k praktičnemu umu. V takšno odločitev je filozofe pehala izguba enotnosti spekulativnega uma. Menili so, da edino skok v sfero praktičnosti lahko zaceli globoko 'ranjeni' um (Rutar 1995, 40). Meadov napor lahko razumemo kot poskus v tej smeri. Čeprav se Mead pri svojem delu navezuje tudi na teoretske koncepte najpomembnejšega predstavnika ameriškega behaviorizma J. B. Watsona, seže v svoji ideji o dinamičnem razmerju med posameznikom in njegovo okolico onkraj behavioristične togosti. Zahteval je: "... pristop k študiji posameznikovega izkustva iz perspektive njegovega vedenja; še posebej, pa vendar ne izključno, kot vedenje, kot ga vidijo ostali posamezniki ..." (Mead 1936, 2). Delovanje posameznika moramo razlagati kakor se nam kaže s svojim obnašanjem, toda razlaga naj vsebuje tudi perspektivo samorazumevanja svojega lastnega vedenja (Jary 1991, 386). Mead ne zavrača introspekcije, le bolj smiselna se mu zdi zahteva po vztrajanju na objektiviranju zavesti. Vsi predmeti so glede na svoj obstoj družbeni predmeti. Dokler niso postavljeni v doseg posameznikovega

* Tomaž Krpič, novi raziskovalec na FDV.

¹ Poglavlje iz diplomske naloge Katedrale duha, za katero je avtor prejel Prešernovo nagrado Univerze v Ljubljani leta 1998.

² Iz Morrisovega uvoda k Meadovi knjigi *Mind, Self and Society*, str. V.

percepcijskega aparata, so zgolj hipotetični predmeti. Večji del družbenih odnosov temelji le na predpostavljenih situacijah. Šele v polju delovanja postanejo za posameznika realni. Senzorni aparat posameznika je predmet fizičnega sveta in se nahaja zunaj opazovalca. Notranjost posameznika ima svoj smisel le v odnosu do okolice, v kateri se odvija proces delovanja (Mead 1938). Tista doživetja, ki so dostopna le posamezniku, naj preučuje psihologija (Mead 1936, 5). Toda tam, kjer posameznik seže onkraj sebe, s svojo neposredno prisotnostjo sodeluje pri formiranju socialnih skupin in družbenih struktur, je potrebno upoštevati tudi znanja drugih disciplin, predvsem sociologije. Z zavračanjem solipsizma posega Mead v temeljno družboslovno epistemološko-metodološko vprašanje, kako naj preučujemo družbo.

Mead je bil eden tistih, ki so poskušali podati rešitev družbeno - kulturne dimenzije tega problema. V tem smislu moramo razumeti naslednji citat iz Meadove knjige:

"V socialni psihologiji ne izpeljemo vedenja družbene skupine iz vedenja posameznikov, ki jo sestavljajo; raje izhajamo iz kompleksne celote skupinskega delovanja, v kateri posebej (kot elemente) analiziramo vedenje vsakega sodelujočega posameznika." (Mead 1936, 7).

V izrazu socialna psihologija se morda skriva rešitev za tradicionalno sociološko protislovje. Tradicionalno v naturalistično razumevanje nagnjena sociološka analiza se lahko zaluča v personalistično paradigmo le, če se približa psihološki analizi posameznika. S tem izpriča svoje zanimanje za preučevanje posameznika, ki ni več le 'nemočna igrača' v rokah družbenih struktur (Scheibe 1995). In prav to je vodilna misel Meada. Ne gre mu le za običajni psihološki pristop, ki si jemlje posameznika za enoto razlage in šele od tod krene na pot k družbenim strukturam. Ne pripisuje pojma družbe le posameznikovi solipsistični utvari niti enostavno ne sešteje delovanja posameznikov in tako ponesrečeno izpusti uvid, da seštevek posameznikov kot družbenih elementov ne more dati celote, ampak je celota nekaj povsem drugega, neka nova kvaliteta. To kvaliteto si Mead vzame za izhodišče in jo poimenuje kompleksno skupinsko delovanje, v kateri posamezniki sicer zavzamejo svojo vlogo, a skupina ne zahteva popolne odpovedi posameznikove avtonomnosti. Gre le za to, da analiziramo posameznikovo vedenje v odnosu do delovanja celotne skupine, ne pa kot izoliranega subjekta. V tej teoretski perspektivi sta sociologija in psihologija siamski dvojčici personalistične sociologije.

Mead je postavil osnovo za družbeni model, ki zahteva visoko stopnjo gibljivosti, kajti edinole visoka dinamičnost zagotavlja njegovo kontinuirano vzpostavljanje skozi odnose med posamezniki. Razumevanje položaja posameznika izhaja iz njegovega položaja v skupnosti, ne pa zgolj iz dražljajev in reakcij posameznika na te dražljaje. Gre za premik, ki pa ga mnogi njegovi nasledniki niso

znali prav dobro izkoristiti³. Ker Mead postavi družbeno dogajanje v prostor interakcije med posamezniki in hkrati tudi v posameznika, se moramo vprašati, kateri je tisti medij, ki omogoča posamezniku integracijo v družbeno skupnost. Takšen medij mora omogočati opisovanje zelo kompleksnih dinamičnih odnosov med posamezniki in hkrati zelo enostavno in hitro uporabo. Pomembno je, da takšen medij kot strukturni element pripada tudi notranjemu svetu posameznika in ne le odnosom med posamezniki. Zato mora omogočati tudi dovolj visoko stopnjo samorefleksivnosti. Najbolj običajen način socialnega stika je govor. Poleg neposrednega socialnega stika vzpostavijo posamezniki tudi razumevanje s svojim sogovornikom. Z govorom sporočate in na spregovorjene besede z govorom reagirate. Govor je individualna izbira in aktualizacija v dani situaciji, z njim posameznik izrazi svojo subjektivno misel. Jezik je nasprotno družbena institucija, ki je posameznik sam ne more ustvariti in je nekakšna družbena pogodba. Posameznik lahko uporabi jezik v obliki govora samo, če se jezika nauči. Povedano nekoliko drugače: ko posameznik govori, uporablja verbalno obliko simbolnega jezika. Za dvojico jezik - govor velja dialektično razmerje. Ločevati jezik od govora je zaradi tega možno le v procesu vzpostavljanja smisla (Barthes 1990). Ker je govor nekaj zelo partikularnega, hkrati pa posameznik izreče trditev na tak način, da izrečeno lahko razumemo kot splošno, lahko postane jezik tudi družbena institucija. Družbene institucije pa imajo neko zelo zanimivo lastnost: posamezniku pomagajo objektivizirati družbeno dogajanje (Berger 1988). Za družbeni pomen jezika pravi Mead, da je jezik sredstvo v procesu, v katerem bolj ali manj kooperativno sodeluje posameznik. Z jezikovnim sredstvom si posameznik pridobi védenje o delovanju drugih posameznikov (Mead 1963, 335). Velik del Meadovih misli o vlogi jezika nakazuje funkcijo jezika in njegov potek, mnogo bolj pomemben pa je tisti del, kjer Mead govori o neposredni obliki, v kateri lahko jezik zavzame svojo obliko, pri tem pa uporabi pojem 'geste'. Tisto, kar Mead imenuje gesta, je sposobno vzbuditi v posamezniku reakcijo, na podlagi katere si posameznik razloži delovanje in mišljenje svojega sogovornika. Izraz za obliko človekovega simbolnega delovanja je Mead povzel po ustanovitelju prvega psihološkega laboratorija W. Wundtu. Proti koncu 19. stoletja je tekla huda epistemološka bitka v družboslovnih znanostih za prevlado objektivnih metod znanstvenega raziskovanja. Do spopada je prišlo delno zaradi uveljavljanja mladih družboslovnih ved v rigidnem univerzitetnem in širšem družbenem prostoru, delno pa zaradi tega, ker fenomenologiji ni uspelo najti enostavne metode introspekcije, katero bi bolj ali manj enoglasno sprejeli v znanstvenem svetu (Rutar 1995; Dennett 1991). Pot stran od metode introspekcije lahko vodi le onkraj posameznika, v zunanjo situacijo, toda na način, ki posameznika ne izvzame iz takšne situacije. Stališče je peljalo Wundta v paralelizem tistega, kar se dogaja znotraj človekovega telesa in tega, kar se odvija zunaj njega (Mead 1936, 42).

Če se ozremo po Meadovem delu in poiščemo mesto, na katerem opredeli pojem geste, naletimo na naslednjo definicijo. Gesta je:

³ Na to nas opozarja na primer T. Luckmann (1997), ki Meada primerja s Webrom. Tako eden kot drugi naj bi bila zaslužna za preprečitev popolnega zdrsa družboslovne znanosti v redukcionizem (Luckmann 1992).

"... situacija, v kateri posamezni deli delovanja postanejo dražljaji za druge oblike delovanja, povzročijo reakcijo pri drugi obliki delovanja tako, da le ta postane dražljaj za prvo obliko delovanja ..." (Mead 1936, 43).

Pojem govornice Mead nadomesti z elementi delovanja, ki postanejo spodbujevalci. Gesta je za Meada več kakor le preprost zamah z roko ali zmigovanje z rameni, kar pomeni, da je govornica samo ena od oblik gestikulacije. Je morda najpomembnejša, toda ne edina oblika sporazumevanja med ljudmi. Govornica je predvsem kompleksen sistem vokalnih gest, s katerimi človek vzpostavlja stik z drugimi posamezniki. Govor ima še eno zanimivo lastnost. Omogoča posamezniku refleksijo v svoje lastno delovanje. In to ne samo vpogleda v delovanje svoje lastne zavesti, omogoča mu tudi nadzorovanje lastnega zunanjega delovanja.

Vprašanje pa je, kolikšno stopnjo samostojnosti od simbolnega jezika premore posameznikovo mišljenje, saj ni nujno, da bi vedno mislili misli na simbolni način. Seveda je mišljenje lahko neodvisno od simbolnega jezika, le da ima vsaka avtonomija tudi svoje ostre meje, ob katerih se njen vpliv ustavi. Težave nastopijo šele kasneje, ko moramo izkušnje mišljenja, ki niso pridobljene s pomočjo simbolnega mišljenja, prenesti v družbeno situacijo in jih moramo posredovati tudi drugim posameznikom v komunikacijski situaciji. Meadovo stališče je tukaj povsem jasno. Ni mogoče komunicirati, ne da bi pri tem uporabljali simbole, za katere smo ugotovili, da so univerzalne narave in ne da bi pri tem upoštevali, da bo mišljeni simbol vzpodbudil pri naslovniku isto reakcijo kot v našem mišljenjskem ustroju. Mead trdi, da mora posameznik v aktu izgovarjanja nasloviti svoje sporočilo ne samo svojemu sogovorniku, ampak mora sporočilo povedati tudi samemu sebi. V nasprotnem primeru ne more razumeti trditve, ki jo izreče (Mead 1936, 147).

Po Meadu emocionalna stanja niso tista stanja, ki bi jih lahko v simbolni obliki podajali med posamezniki. Govor vsebuje vrednostne nianse, ki pa nimajo simbolne oblike (Mead 1936, 147). Mead ne trdi, da takšnih stanj ne moremo podajati. Trdi le, da je za kaj takega potreben napor drugačne vrste. Kot primer navaja umetnika, katerega naloga je, da izbere takšna umetniška sredstva, s katerimi bi lahko pri svojem občinstvu vzbudil umetniška občutja. Ne more posredovati emocionalnih občutij neposredno, ampak le po sredstvih umetniškega izražanja. V diskurzu moremo nizati ideje eno za drugo, ne glede na to, ali si ideje dejansko sledijo v takšnem zaporedju. V to nas prisiljuje struktura jezika. Posledica tega je, da lahko izrečemo samo tiste misli, ki jih lahko z jezikom nizamo. Misli drugačne vrste ne moremo izreči. Nediskurzivno posredovanje simbolnih form je namenjeno prenašanju emocionalnih stanj, občutij in posameznikovih želja. So simboli notranjega človekovega življenja (Langer 1967, 142-149).

"Simbol vzbuja pri posamezniku skupino reakcij, prav tako kakor jih sproža pri drugih, toda tu je še nekaj, kar ga naredi za signifikantni simbol: reakcija znotraj posameznikovega sebstva na besede kot sta 'stol' ali 'pes' je prav tako za posameznika dražljaj kakor tudi reakcija. To je tisto, kar imenujemo pomen stvari ali njihova signifikanca." (Mead 1936, 72).

Posebna oblika simbolov so signifikantni simboli, ki ne samo, da pri sogovornikih vzbudijo enak odziv kakor pri sporočevalcu, pač pa sprožijo enak odziv pri naslovniku, kakor bi ga sprožil objekt s svojim dražljajem zunaj posameznika. Velja, da se simboli v človekovi duševnosti ne morejo pojaviti, ne da bi obstajali dražljaji, ki jih sprožijo. Predpostavke o nepovezanosti simbola in njegovega pomena, ne samo v smislu samovzniklosti, ampak tudi nepovezanosti oziroma osamosvojitve simbola od dražljaja, so neosnovane. Sicer je res, da je odnos med znakom in označenim, med simbolom in gesto arbitraren (Barthes 1990), vendar je hkrati tudi resnica, da ima arbitrarnost svojo omejitev. V odnosu do iste realnosti je vseeno s katerim imenom imenujemo neko žival. Kljub temu pa je za komunikacijo med posamezniki stabilnost njunega odnosa velikega pomena. Arbitrarnost socialnega določanja pomena besed je v protislovju z arbitrarnostjo med znakom in označenim (Benveniste 1988, 59-65).

Ključnega pomena za razumevanje posameznika kot družbenega bitja je Meadov koncept sebstva (self). Sebstvo je tisti del posameznika, ki se vzpostavlja v socialni izkušnji. Pri tem moramo upoštevati možnost, da sebstvo eksistira kot samostojna enota. V procesu izgrajevanja sebstva ne more biti govora o zaprtem samoizgrajevanju, izgrajevanju brez izmenjave gest med rastočim sebstvom in drugimi posamezniki. Sebstvo nastaja tako, da posameznik interaktivno deluje nasproti drugemu posamezniku.

V nastajanju sebstva moramo ločiti dve njegovi razvojni stopnji. Prva stopnja je značilna za zgodnjo socializacijo posameznika, ko sebe konstituira v socialni situaciji, kjer mu drugi posamezniki predstavljajo le specifično organizacijo delovanja. Posameznik sprejema nekatere elemente delovanja drugih posameznikov in gleda na medsebojna delovanja teh posameznikov ne kot na celoto, ampak kot na njihovo parcialno delovanje (Mead 1936, 158). Posameznik na tej stopnji razvoja predvsem sprejema geste iz okolja. V sebi jih kopiči, iz enostavnih razmerij rastejo strukture. Na začetku osebnega razvoja je sebstvo pasivna struktura. Vendar mora biti takšnega enostavnega neposrednega modela kmalu konec, saj mora pasivna nakopičenost struktur dobiti aktivni 'epilog'. Posameznik se na neki stopnji razvoja počasi zave, da ne obstajajo samo konkretni ljudje in njihove medsebojne interakcije. Izhajajoč iz nakopičenih mentalnih struktur pripisuje prostoru onkraj sebe simbolni pomen in strukturo. Mead je uvedel koncept sekundarnega obdobja v razvoju sebstva, v katerem pride do veljave celosten razvoj posameznikovega sebstva. Sebstvo se izgrajuje ne le na podlagi neposrednega uzrtega delovanja drugih posameznikov, ampak tudi zaradi simbolno reprezentiranega delovanja generaliziranega drugega oziroma družbene skupine, ki ji posameznik pripada (Mead 1936, 158).

Posameznik posploši delovanje drugih oseb v simbolni obliki pomembnih drugih (generalized other). Enostavno povedano je s pojmom pomembnega drugega opisano stanje, ko si posamezniki med seboj posredujejo takšne vrste signifikantnih simbolov, da si na podlagi tako pridobljenih izkušenj posameznik pridobi zavedanje enotnosti sebstva. Posameznik v pomembnem drugem lahko vidi obnašanje celotne družbe.

Pojma, s katerima ponazori Mead razcepljenost sebstva, sta *jaz* in *mene*. Prvi se nanaša na posameznikovo možnost, da reinterpretira geste, ki jih v neki socialni situaciji sprejema. Drugi pojem pa označuje vplive 'družbe' na posameznikovo vedenje. Mead ima pri tem v mislih le tiste vplive, ki jih posameznik sprejme kot take. Torej gre za nekakšno komuniciranje znotraj sebe, znotraj posameznikovega sebstva. Subjekta komunikacije sta jaz in mene, iz česar sledi, da sta hkrati tudi objekta. Mead loči med zunanjo komunikacijo in notranjo komunikacijo, ne da bi pri tem izzigral eno obliko komunikacije proti drugi.

Pomembno je, da Mead ne samo postavi v polje jaza reakcijo posameznika na delovanje posameznikov zunaj njega samega, ampak nam pove, da za razliko od mene, velja za jaz večja stopnja negotovosti. Posameznik se znajde v situaciji, ko mora opravljati simbolno interakcijo z drugimi posamezniki. Le ti tvorijo s svojim delovanjem za našega izbranega posameznika signifikantne geste, na podlagi katerih posameznik v sebi vzpostavi mene. Posameznik zaradi zunanosti gest razume mene kot nekaj, kar je tam pred njim in ne more dvomiti o njegovem obstoju in determinističnem delovanju drugih posameznikov. Zaradi tega bi lahko tudi rekli tudi, da posameznik pripiše konceptu mene določeno stopnjo gotovosti. Nekoliko drugače pa nastopa koncept jaza; tam posameznik ne more biti povsem prepričan, da bodo njegove odločitve o načinu reagiranja jaza na delovanje mene, pripeljale do točno določenega in zaželenega delovanja posameznika in ne samo posameznika, marveč tudi skupine, kateri posameznik pripada.

Kadar se v posamezniku odvija dialog jaza z menoj, takrat lahko rečemo, da se posameznik pogovarja sam s seboj. Egocentrični govor se pojavi v zgodnji stopnji posameznikovega razvoja. Gre enostavno za to, da se otrok ne zaveda dobro, kako bodo njegovo govorjenje slišali njegovi bližnji. Otroku lahko sam s seboj govori glasno, pa se pri tem sploh ne zaveda, da ga sliši še kdo. S tem, ko otrok odraste in se socializira, naj bi egocentrični govor pri odraslem usahnil, nadomesti naj bi ga socialni govor.

Čeprav gre pri diadi notranji/zunanji govor za nekoliko drugačno videnje problema, kakor ga predstavlja dialog jaza z menoj, pa vseeno postavlja naše razmišljanje v neko novo dimenzijo. Zunanji, družbeni govor, uporablja posameznik, kadar neposredno komunicira z drugimi posamezniki. Signifikantne vokalne geste so nosilci sporočil zunanjega govora. Kadar pa mislimo in smo pri tem prisiljeni uporabljati jezik, takrat največkrat mislimo z notranjim govorom. Takšen govor je izrednega pomena za posameznika, kadar mora opravljati kognitivne operacije. S pomočjo notranjega govora posameznik načrtuje in izvaja mišljenje v svoji glavi, hkrati pa mu omogoča tudi zunanje delovanje (Benjafield 1993, 262-263).

Vsega tega ne bi izpostavljali, če se ne bi kot del posameznikovega okolja pojavljali tudi drugi posamezniki. Rekli smo že, da se v posamezniku nujno skupaj s samozavedanjem vzpostavi tudi zavest o drugih individuutih. Če se posameznik pojavi v našem zaznavanju le kot objekt sam, potem lahko govorimo le o pasivnem komuniciranju z njim. Pasivno vzpostavljane komunikacijskega stika ne zahteva pri posamezniku sprožitve mehanizma samozavedanja. Pač pa mora samozavedanje biti nujno prisotno, ko govorimo o komunikaciji v pravem pomenu besede. V situaciji aktivnega komuniciranja si posamezniki delijo predmet komunikacije, na katerega je usmerjeno sporazumavanje govorcev.

Samozavedanje omogoča posamezniku izvajati kontrolo nad svojim vedenjem. V komunikacijski situaciji posameznik internalizira vlogo drugega, pri tem mu samozavedanje pomaga preseči slučajnostno reagiranje na sogovornikovo gesto. Govorimo sicer kot da bi komuniciranje potekalo zunaj posameznika, vendar bi bilo bolj pravilno, če bi rekli, da v aktu komunikacije posameznik pravzaprav izvaja v sebstvu dialog jaza z menoj. To velja tudi v primeru, ko se pogovarja neposredno s posameznikom, ki stoji pred njim. Razlog za to lahko iščemo v vsaj minimalni stopnji anonimnosti, ki mora nastopiti v vsaki socialni situaciji. Iz odnosa v dialogu med jazem in menoj sledita dve skrajni situaciji: po prvi možnosti prevlada jaz nad menoj; v drugi situaciji pa gre za nadvlado jaza nad menoj. Mead še posebej skrbno poudari prvo možnost, ko v dialogu mene idealno tipsko nadvlada jaz. Posameznik razvije samozavest, a hkrati s samozavestjo razvije tudi samokritičen odnos. Kadar posameznik sprejema konvencije iz okolja in se jim podreja, takrat ima sam nad seboj kritičen odnos. Primera, v katerem jaz nadvlada mene, Mead ne ilustrira kot primer družbeno kritičnega posameznika, ki s prstom kritičnosti kaže na družbeno kontrolo nad posameznikom, ampak opiše voditelja. Pravi, da se tu in tam pojavi posameznik, ki je sposoben večje aktivnosti v procesu dialoga jaza z menoj kot so jo povprečno sposobni drugi posamezniki. Z lahkoto navezuje stike s celotno skupnostjo ter tako postane vodja (Mead 1936, 256).

Omeniti moramo, da obstaja še tretja možnost: zlitje jaza z menoj. V takšni situaciji ima posameznik občutek identifikacije z drugimi posamezniki, kajti vsi posamezniki v neki situaciji reagirajo na enak način. V primeru skupinskega dela se posameznik identificira s skupino, ki ji pripada, vendar pri tem ne gre nujno vedno za zlitje jaza z menoj, saj lahko posameznik zavzame znotraj skupine različen položaj, pa čeprav mu takšen položaj predpisujejo drugi posamezniki v skupini (Mead 1936, 273). Spajanje jaza z menoj ojača čustva, ki se pojavijo ob doživetju takšnega izkustva. Bolj ko je socialno izkustvo obsežno, več akterjev sodeluje v njem, bolj intenzivno je doživetje spoja jaza z menoj. Verjetno ni potrebno posebej poudarjati, da se religiozno občutje v polni meri naslanja prav na zlitje posameznika samega v sebi.

Obstajajo družbene strukture z univerzalnimi lastnostmi, ki se na nivoju posameznika pojavljajo v obliki institucij. Kaj je institucija, opredeli Mead s pomočjo geste. Institucija predstavlja splošno reakcijo na delovanje, dela pripadnikov neke skupnosti v primeru posebne situacije. Manifestacija institucije se seveda kaže od posameznika do posameznika različno. Mead podpira mišljenje, da institucije same na sebi niso nujno prisilne, da so lahko tudi spodbujevalno usmerjene in to

svojo trditev utemeljuje z dejstvom, da brez pozitivnega učinka institucij ne bi bilo zrelih odraslih osebnosti. Utemeljeno nas hoče prepričati, da brez ponujenih družbenih konvencij razvoj posameznika v normalno osebnost ne bi bil mogoč. V socialnem smislu so najpomembnejše institucije tiste, ki se tičejo vrednot in norm. Običaji in navade so neposredne materializacije vrednot in norm. Konvencije niso že kar običaji in navade, ampak so izolirane družbeno predpisane forme delovanja posameznika v neki socialni situaciji.

Dejali smo že, da posameznik v razvoju svojega sebstva prehodi dve etapi. Kot prvo se nauči v socialni situaciji sprejemati posamične vplive neposredno preden postavljenih posameznikov. V drugem, zrelejšem obdobju, pa se posameznik nauči reagirati tudi na abstraktnije impulze bolj oddaljenih članov družbe. Mead označuje te druge impulze iz socialnega okolja na posameznika s pojmom signifikantni drugi ali s pojmom generalizirani drugi. Prvi izraz bolj kaže na pomembnost, ki ga takšnim impulzom iz okolja pripisuje posameznik. Drugi izraz pa nas opozarja, da je generalizirani drugi neka abstrakcija, ki ji ni mogoče najti konkretne oblike. Najlepšo ilustracijo generalizacije drugega na družbeni ravni je našel Mead v ponazoritvi pojmov igra in tekma, še posebej zaradi tega, ker ima njuna ilustracija več kot zgolj funkcijo nazornega prikazovanja. Je prej koncept delovanja posameznika na družbeni ravni. Igra je še posebej izrazito otroška oblika reagiranja na delovanje drugih posameznikov iz okolja. Otrok reagira na dražljaje iz okolja, vendar mu pri tem ni potrebno nujno upoštevati celotne strukture skupnosti. Majhen otrok se ne zaveda sebe kot pripadnika neke širše družbene skupnosti. Ko se igra, prepoznavna vloge drugih in se v te vloge tudi vživlja. Kot primer skupine odraslih, ki sodelujejo v igri, da Mead športno tekmo, kjer morajo tekmovalci dobro poznati pravila igre, če želijo imeti nadzor nad igro (Mead 1962, 153-154). Tekmovalna skupina predstavlja posamezniku generalizacijo drugega.

Teorija razumevanja: fenomenološka sociologija A. Schütza

Čeprav štejemo Alfreda Schütza v prvi vrsti k socialnim filozofom, ki so svoje občutljive teoretske dušice napajali pri vodnjaku fenomenologije, pa si nikakor ne smemo predstavljati, da je bil Schütz neobčutljiv za druge teoretske tokove. Eden od mislecev, pri katerih je Schütz iskal svoj navdih, je bil tudi Mead. Najdemo lahko tri takšna mesta v dveh Schützovih knjigah. Prvi citat je iz knjige *Collected Papers III: Studies in Phenomenological Philosophy* in kaže na veliko Schützovo zaskrbljenost nad težavami, ki jih ima Husserlova transcendentna fenomenološka metoda. Schütz mu upravičeno očita, da je ostalo vprašanje empatijskih procesov v fenomenološki transcendentni teoriji nerazčiščeno (Schütz 1970, 37). Druga pripomba, ki jo ima Schütz na Husserlovo delo, se dotika Husserlovega razumevanja nastanka komunikativne situacije, v kateri nastajajo družba in socialne skupine. Komunikativna situacija nastaja, po Husserlovem mnenju, v odnosih skupnega razumevanja in strinjanju. Težava pa je v tem, da komunikacijska situacija že predpostavlja socialno razmerje med udeleženi posamezniki,

zato ne pridobimo s takšno razlago ničesar. Schütz v nadaljevanju uporablja Meadove pojme, kot so: "signifikantne geste, znaki, simboli, jezik" (Schütz 1970, 38), da bi ponazoril, kako splošna situacija sicer omogoča komuniciranje, vendar pa ni nujno sestavni element komunikacije. Če bi pristali na to, da moremo pojasniti posameznikovo psihično stanje izključno s pomočjo njegove okolice, bi po mnenju Schütza imeli težave, saj pri tem ne bi upoštevali avtonomnega delovanja drugih posameznikov kot za posameznika relevantne okolice. Vidno razočaranemu Schützu celo uide strogo kritičen stavek, v katerem takole pokara praočete fenomenologije:

"Poskusi opisov socialnih kolektivitet, ki so jih opravili Simmel, Max Weber in Scheler, kot družbeno interakcijo med posamezniki, so, vsaj tako kaže, bližje duhu fenomenologije, kakor pa ključne izjave njenih ustanoviteljev" (Schütz 1970, 39).

Schütz bi rad premaknil interes fenomenologije iz posameznika, k razumevanju interpersonalnih odnosov. Schütz priznava Meadu zasluge, da je usmeril pozornost na področja neposrednega delovanja. Za področje neposrednega delovanja velja neposrednost percepcije. Predmeti, ki mu pripadajo, so nam neposredno vidni, lahko se jih dotaknemo, če lahko oddajajo zvok, jih tudi slišimo. Področju neposrednega delovanja lahko pripišemo atribut resničnosti (Mead 1938, 151; Schütz 1970, 42).

Sedež mišljenja se nahaja v tistem, kar je predznanstveno in kar Schütz razume kot konstrukt prvega reda (Adam 1988). Konstrukti drugega reda so izpeljani iz konstruktov prvega reda in so kot taki domena znanosti in ostalih sistemov (kot so na primer religija, umetnost, itd.). Delitev na dve vrsti konstruktov lahko utemeljimo na pojmu življenjskega sveta: konstrukti prvega reda so produkt življenjskega sveta. Na eni strani imamo torej življenjski svet, vprašanje pa je, kaj imamo na drugi strani meje življenjskega sveta in kako se konstrukti drugega reda kažejo ter v kakšnem odnosu so le ti do življenjskega sveta. V zgodovinskem obdobju, ki ga običajno imenujemo moderna doba, prepoznavamo znanost za takšno obliko kulturno potrjenega znanja, ki služi organizaciji in upravljanju z družbenimi strukturami. Odnos med znanostjo in kulturo ni nek statičen odnos, pač pa gre pri njunem razmerju za dinamičen odnos. Znanost preučuje svet življenja, vendar pri tem vedno nekoliko zaostaja. Schütz opredeli življenjski svet kot tisto provinco realnosti, kjer povprečen odrasel posameznik v budnem stanju jemlje dejstva kot enostavno dana (Schütz 1974, 3). Posamezniki, s katerimi ima stike, so predenj postavljeni kot neposredna realnost, v katero ne more dvomiti, pa ne zato, ker se vanje ne da dvomiti, ampak zaradi tega, ker je takšen dvom neproduktiven v neposrednem posameznikovem dojetanju sveta.

V svetu življenja ima posameznik trdno stališče o prostoru in času zunaj sebe. Posamezniku, s katerim komunicira v vsakodnevem življenju mora pripisati potencialno enako zavest, kakor je njegova lastna. Zaradi tega Schütz pripisuje svetu življenja temeljno lastnost intersubjektivnost. Življenjski svet je tisti svet, ki si ga vsi, vsaj načeloma, lahko delimo med seboj. Schütz našteje celo vrsto pred-

postavk, ki se jih posameznik drži v vsakodnevnem življenju. Vse izhajajo iz razumevanja posameznikovega delovanja naravne drže. Posameznik zaupa v fizični obstoj drugih posameznikov, verjame, da imajo ti posamezniki tako kot on zavest, ki je podobna njegovi, prepričan je, da je okolje za vse posameznike v fizičnem smislu isto, ter da si drugi posamezniki z njim delijo razumevanje okolja, prepričan je, da ga lahko drugi razumejo in obratno, da jih tudi sam dobro razume, zaupa, da nam je vsem dan socialni in kulturni svet in sicer kot svet sam na sebi v naravni drži. Posledica tega je, da je le manjši del sveta, v katerem živim, ustvarjen z mojo pomočjo (Schütz 1974, 5).

Schütz si je sposodil pri W. Jamesu pojem podsvetov. Po Jamesovem prepričanju zaradi subjektivnosti določevanja realnosti, lahko govorimo o realnosti v množini. Vendar Schütz ni direktno prevzel Jamesovega pojma, saj je poudaril, kako se oblike realnosti ne konstruirajo zaradi ontološke strukture objektov, ki sestavljajo takšne svetove. V resnici se vzpostavljajo zaradi pomena, ki si ga pridobi posameznik v izkušnji znotraj teh svetov. Zato Schütz raje kot o različnih oblikah realnosti, govori o končnih področjih pomenov, s katerimi lahko ocenjujemo realnost. Končna področja pomenov so sestavljena iz izkušenj, ki jih je po pomenu lahko primerjati. Vse oblike provinc realnosti so primerljive z nekim kognitivnim stilom, ki posamezniku pomaga, da vzpostavlja z ostalimi posamezniki skupno harmonijo (Schütz 1974, 23).

Če se James naslanja v svoji opredelitvi na objekte zunaj človeka, ki naj posamezniku opredeljujejo prostore sveta, znotraj katerih se giblje, Schütz v dobri veri prenese odločitve v zvezi z mejami posameznih svetov v meje njihovih pomenov tako, kot se le ti kažejo posamezniku. Končni svetovi pomenov so prostori, znotraj katerih se povezujejo posamezni pomeni izkustev. Seveda so to le tisti pomeni, ki so dejansko povezljivi med seboj. Ker so pomeni znotraj posameznika, gre pri njihovem povezovanju tudi za specifično obliko doživetega izkustva. Realnost razpade na mnogo svetov končnih pomenov, vsak tak svet ima svoj kod, na katerem temelji njegov obstoj in s katerim se loči od drugih svetov. Vsi ti svetovi se, vsaj v načelu, lahko znajdejo v posameznikovem kognitivnem sistemu. Toda kako posameznik v konkretni situaciji med seboj povezuje pomenske svetove, če pa so lahko takšni svetovi utemeljeni tudi na različnih, morda celo protislovnih kodih?

Predpostavimo lahko, da je takšen prehod mogoče opraviti, kajti v nasprotnem primeru bi imeli opraviti z razcepljenostjo posameznikove osebnosti. Takšna razcepljenost bi do skrajnosti zakomplicirala tudi odnose med posamezniki in v samem jedru načela eno od predpostavk sveta življenja: prepričanje posameznika o identičnosti njegove zavesti z zavestjo sogovornika. Schütz se zaveda težavnosti takšnega prehoda, ko pravi, da posameznik, ki je v neki situaciji prisiljen opraviti prehod med pomenskimi svetovi, pri tem občuti šok. Prehod med svetovi pomeni zamenjati obliko kognitivnih procesov, ki so vezani na specifično obliko zavesti. Posameznik se zaradi izkušnje šoka prehodu bodisi raje izogne ali pa razvije celo vrsto ravnanj, ki takšen šok nekoliko umirijo, ne morejo pa ga povsem odpraviti.

Schütz se pri opredelitvi njunega odnosa naslanja na Bergsonov koncept *usmerjenosti k življenju*, po katerem je zavest v svoji aktivnosti usmerjena k real-

nosti. Usmerjena je na objekte spoznavanja. To pa je že ena od lastnosti, ki jih Schütz pripisuje odnosu med obliko neposrednega doživljanja in zavestjo posameznika: 1) zavedanje je prisotno v vsaki obliki pragmatičnega delovanja; 2) naslednja lastnost oblike delovanja v svetu življenja je dominantnost spontanosti delovanja; 3) v naravni drži posameznik ne podvomi v obstoj sveta pred seboj, lahko se le vpraša, ali bi bil svet lahko drugačen od tega, ki stoji pred njim; 4) oblika neposredne izkušnje ima tudi socialno komponento, ki se giblje od osamljenosti do različnih oblik doživljanja drugih; 5) zraven spada tudi specifična oblika samodoživljanja; 6) zadnja lastnost doživljajočega sveta se osredotoča na doživljanje časa (Schütz 1974, 26-27).

Posameznik je postavljen v center, samega sebe doživlja kot usrediščeno osebo, okrog katere se vrti ostali svet. Z drugimi besedami lahko komentiramo osredinjenje posameznika kot zmožnost posameznika, da edinole iz samega sebe lahko opazuje svet okoli sebe. Neposredni prostor in čas, v katerem biva posameznik, Schütz imenuje svet dejanskega dosega. Znotraj tega sveta posameznik določa meje sveta dejanskega dosega glede na smisel, ki ga pripiše objektom, ki jih vsebuje svet dejanskega dosega. Lahko pa rečemo, da velja, da so objekti dani posamezniku le zaradi perspektive s katere gleda na svojo družbeno okolico. Proces vraščanja v družbeno okolje poteka preko osvajanja significantnih simbolov, ki teče zaradi komunikacije v jeziku in pod pogojem, da je posameznik opremljen z ustreznim kognitivnim aparatom.

Ena od dimenzij premagovanja gole neposrednosti je sposobnost posameznika, da si predstavlja preteklost tako, kot jo je že nekoč doživel, in prihodnost tako, kot jo bo nemara lahko doživel. Predstavljanje preteklosti ali prihodnosti opiše Schütz s pojmom svet v potencialnem dosegu ter ga razdeli na svet prikllica in svet v možnem dosegu. Za svet prikllica velja, da nam ga pomagajo vzpostaviti mentalne idealizacije *in tako dalje* ter *to lahko storim vedno znova* in se nanaša na preteklost. Ugotovimo lahko, da se izkušnja, doživeta v svetu neposredne danosti, lahko vzpostavi v tem svetu le tako, da se postavi v zglajeno razmerje do sveta prikllica. Za svet v možnem dosegu pa velja, da poseduje prostor, v katerem nikoli nisem bil, ki pa prav tako temelji na idealitetah mišljenja. Za drugo obliko sveta je značilno, da je njena pojavitev odvisna ne samo od subjektivnih ocen možnosti, da se projekcija v prihodnosti izpolni, ampak tudi od zunanjih determinant, kot je dejstvo o delovanju fizičnega sveta ali tehničnega znanja, ki ga poseduje človek v tistem trenutku.

Schütz poveže pojem anonimnosti s še dvema drugima pojmom, ki pa ju v naši interpretaciji še nismo srečali. V svoji knjigi pravi, da je anonimnost tipifikacije obratno sorazmerna vsebinski razsežnosti tipifikacije. Ker pa se razsežnost tipifikacije navezuje na splošnost, Schütz v nadaljevanju pravi, da gre v tem primeru za razmerje med posameznikovo zalogo védenja ter svetom, ki nam je predpostavljen kot dan. Ali če opredelimo stopnjo anonimnosti s pomočjo težavnosti pretvorbe posameznikove relacije do predmeta obravnavanja: stopnja anonimnosti je tem manjša, čim lažja je posameznikova kognitivna pretvorba odnosa do objekta kognicije, in sicer od oni-relacije k mi-relaciji. V kakšni stopnji anonimnosti se bo znašel posameznik ni odvisno le od okolja, v katerem se nahaja posameznik,

pač pa tudi od kognitivne strukture posameznikovega vedenja. Bolj ko se struktura posameznikovega vedenja ujema z okolico, tem lažji je zdrs iz anonimnosti v intimnost. Schütz ponazori strukturo posameznikovega vedenja s pojmom *zaloga vedenja*, kateremu dá poseben naglas v njegovih izpeljankah *družbena zaloga vedenja* in *osebna zaloga vedenja*.

Individualna zaloga vedenja v življenjskem svetu je sestavljena iz sedimentiranih subjektivnih izkušenj posameznikov. Posameznik se v družbeno strukturiranem svetu giblje iz enega sveta v drugega in pri tem naletava na različne družbene situacije, v katerih se bolj ali manj avtonomno odloča, katere situacije bodo pustile v njegovi osebni zalogi vedenja trajne vsebinske sledi. Katere izkušnje se bodo sedimentirale in katere ne, pa je v največji meri odvisno od diferenciacije sveta življenja, v katerem se posameznik nahaja. Zato moramo trditev, da gre za avtonomno odločanje posameznika pri sedimentaciji izkušenj, vzeti nekoliko zadržkom (Schütz 1974, 262).

Naslednja pomembna lastnost osebne zaloge vedenja je, da morajo biti različne osebne zaloge vedenja med seboj vsaj nekoliko različne. Vsekakor morajo biti vsaj toliko različne, da se o njih sploh splača govoriti s teoretskim jezikom. Hkrati nam Schütz ponudi dober razlog za različnost osebnih zalog vedenja:

"Kontekst delovanja in doživljanja bi bil enak za vse pripadnike neke družbe le v primeru, ko takšna družba ne bi poznala nobene delitve dela, nikakršnih razlik med družbenimi vlogami. Takšna družba ne bi poznala družbene strukture v pravem pomenu besede. Samo v takšni skupnosti bi bila družbena zaloga vedenja distribuirana popolnoma homogeno" (Schütz 1974, 251).

Če pa ne moremo razumeti osebnih zalog vedenja kot dovolj podobnih, da bi jih bilo mogoče vse dati na enostaven način v isto 'posodo', potem bi bilo smotno preučiti možnosti, da to storimo. Ena od možnosti je, da posamezne zaloge vedenja enostavno seštejemo pa bomo videli, kaj se bo izcimilo. Žal pa se ne izcimi nič dobrega, saj je družbena zaloga vedenja vedno nekaj več kot le seštevek posameznih osebnih zalog vedenja. Besedice več ne moramo razumeti v kvantitativnem smislu večje obsežnosti, ampak v smislu kvalitativne drugačnosti, ki jo nosi družbena zaloga vedenja v nasprotju z osebno zalogo vedenja. Za osebno zalogo vedenja lahko rečemo, da vsebuje mnogo več pripadajočih elementov, kakor pa jih lahko vsebuje družbena zaloga vedenja, saj mora veljati, da element iz osebne zaloge vedenja ni nujno prisoten v družbeni zalogi vedenja. Še več, morda sploh nikdar ne bo vsebovan v družbeni zalogi vedenja. Medtem ko obratno mora veljati za element iz družbene zaloge vedenja, da mora pripadati večjemu številu osebnih zalog vedenja.

Ključni problem, ki ga je moral rešiti Schütz, če je želel poskrbeti za to, da naj bi njegova fenomenološko podprta sociološka teorija stala, je torej naslednji: kako iz osebnih zalog vedenja nastaja družbena zaloga vedenja? In seveda tudi obratno: kako družbena zaloga vedenja posreduje svoje vedenje posameznikom, ki ga nato integrirajo v svojo osebno zalogo vedenja?

Pri iskanju rešitve se je Schütz znašel tako, da se je naslonil na Meada in njegovo pojmovanje delovanja. Vendar bi bilo za Schütza, ki je v samem jedru svoje teorije izrazil pripadnik fenomenologije, ne pa simbolični intersubjektivist, nekoliko čudno, če bi si kar neposredno prisvojil Meadov pojem področij delovanja. Schützov teoretski interes je bil vedno usmerjen na pogled iz posameznika na posameznikovo okolico. Neposredno področje delovanja je primerljivo s Schützovim pojmom objektivacije. Na kaj je mislil pri tem Schütz, lahko razberemo iz spodnjega citata:

"Splošna in temeljna predpostavka sprejetja subjektivnih elementov znanja v zalogo védenja je njihova 'objektivizacija'. (...) na isti način moramo razumeti oblike izražanja v širokem pomenu te besede: geste, obrazno mimiko, itd. Na tej točki nas zanima edinole njihova objektivizacija, ki jo Drugi sprejmejo in interpretirajo kot pokazatelja subjektivnih procesov (Schütz 1974, 264-265).

Schütz omenja več vrst transformacije osebne zaloge védenja v družbeno zalogo védenja. Mi se v tem našem delu ne bomo posvečali vsem oblikam transformacije, omenim naj le dve za nas najbolj zanimivi. Najbolj enostavna transformacija zahteva neposrednost pri prehodu. Neposrednost ne pomeni nič drugega kakor to, da morata dva posameznika, če želi eden od njiju prenesti svoje osebne izkušnje iz svoje osebne zaloge védenja na osebno zalogo védenja drugega, imeti iste izkušnje, zato da bi prenos uspel. Oziroma rečeno nekoliko drugače: imeti morata iste izkušnje, zato da bi v njunem odnosu prišlo do empatičnega razumevanja. Takšno transformiranje znanja iz osebnih zalog védenja v družbeno zalogo védenja ima Schütz za predsimbolno. Poglavitna omejitev takšnega intersubjektivnega prehoda znanja leži v njegovi zahtevi po visoki stopnji intimnosti med dvema posameznikoma. Zato lahko rečemo, da je takšna transformacija znanja omejena le na ozek prostorski in časovni krog v posameznikovi bližini. Kako je potemtakem mogoče, da se vzpostavljajo velike družbene strukture, ki presegajo omenjeno časovno in prostorsko intimnost? Kajti, če bi bila to edina možna transformacija znanja med posamezniki, potem družba v današnjem pomenu besede ne bi mogla obstajati.

Rekli smo, da človek s pomočjo jezika opravlja simbolno interakcijo. To drugo obliko transformacije védenja Schütz imenuje simbolna transformacija osebne zaloge védenja v družbeno zalogo védenja. Simbolno posredovanje znanja nujno ne predpostavlja dolgoročnega dogovora med strukturo izkušnje in pomembnostjo, ki jo posameznik pripisuje izkušnji, ter strukturo in pomembnostjo drugih, ki interpretirajo na podlagi predhodnih objektivacij subjektivnega procesa kot indikacijo novih izkušenj. Pomembna razlika od neposrednega prenosa znanja leži v tem, da je lahko producent takšnega simbolnega znanja prostorsko in časovno oddaljen od situacije transformacije znanja na nekega za sprejemanje znanja zainteresiranega posameznika. Poleg anonimizacije znanja, ki je za simbolno posredovanje znanja izrednega pomena, moramo omeniti še eno zelo pomembno dimenzijo simbolne transformacije, to je idealizacija. S pomočjo teh dveh

dimenzij je mogoče prenašati človekovo znanje skozi prostor, čas in se pri tem izogniti kontekstu, v katerem je znanje nastalo. Predvsem je pomembno, da lahko prenašamo med posamezniki ne samo rešitev problemov, ampak tudi načine reševanj problemov.

Zanimiva pa je še ena primerjava med enostavnim prenosom osebnega védenja na družbeno zalogo védenja in simbolnim prenosom védenja. Pri prvem ni potrebno posameznikom imeti skupnega védenja o področju, na katerem se bo védenje pretakalo. Toda neko skupno védenje mora biti prisotno pri skupini ljudi, ki uporabljata simbolno obliko prenašanja védenja s posameznika na posameznika. Jezik je lep takšen primer, ko morajo posamezniki, da bi enakovredno vstopali v komunikacijsko situacijo, poznati slovnična pravila in imeti zadosten besedni zaklad. Dokler imamo opraviti z zelo enostavno strukturo menjave védenja med člani neke družbe, toliko časa velja prednost prenosu védenja s pomočjo neposrednih izkušenj in toliko časa obstaja veliko tveganje na tanki črti, ki deli posamezne člane družbe glede na kriterij izkušnje. Med posamezniki pride do nesoglasja, če imajo različne izkušnje. Kot možen izhod iz takšnega stanja je mogoče iskati v razvoju simbolnega prenosa znanja iz osebne zaloge védenja v družbeno zalogo védenja. Vendar s tem še ni konec težav, pojavijo se nove. Večji manevrski prostor pri interpretaciji védenja sicer dopušča manjše popravke in prilagoditve med posamezniki zalogami osebnega védenja, vendar je lahko zopet vse narobe, če so razdalje prevelike.

V intersubjektivnih procesih objektiviziranja se subjektivne zaloge védenja vključujejo in sestavljajo družbeno zalogo védenja. Družbena zaloga védenja nima razsežnosti osebne zaloge védenja, zanjo je nujna institucionalizacija prenosa na posameznika. Iz oblike in načina interakcije jaza z družbenim svetom izhaja družbena zaloga védenja in njena distribucija. Schütz trdi, da obstaja, analitično motreno, razlika med dvema oblikama družbene distribucije védenja: enostavna distribucija védenja in kompleksna distribucija védenja. Pri enostavni družbeni distribuciji védenja gre za nizko stopnjo različnosti med osebnimi zalogami védenja. Idealno tipsko gledano pravzaprav ni nikakršnih razlik med osebnimi zalogami védenja, družbeno relevantno znanje je načeloma dostopno vsakemu članu skupnosti. Pri tem nastopijo omejitve, vezane na socialno definiran tip posameznika ter socialno definiran časovno biografski moment. Nekajkrat smo že omenili, da idealno tipski model enostavne družbene distribucije znanja ni možen. Naj sedaj povemo, da poglobitveni razlog za to tiči po Schützcovem mnenju v predsocijalni naravi človeka, katere detajlnega preučevanja si na tem mestu ne moremo privoščiti. Popolnoma enotna distribucija védenja je nemogoča tudi zaradi tega, ker vse subjektivno pridobljeno védenje ni tudi že družbeno relevantno, objektiviranje védenja in interpretacija objektiviranega védenja v procesu komunikacije nista kongruentna, ter zaradi biografske pogojenosti pridobivanja védenja. Pod enostavno distribucijo družbenega védenja si predstavljamo relativno enotnost distribucije družbene zaloge védenja. Za enostavno družbeno distribucijo zaloge védenja velja počasno naraščanje njenega obsega. Nasproti splošni zalogi védenja stoji specialistična zaloga védenja, ki je zaradi nekega posebnega razloga načeloma dostopna le nekaterim posameznikom. Za enostavno distribucijo družbenega

védjenja velja po Schützevem mnenju izrazito nizka stopnja takšnega specialističnega znanja. Prav tako ne moremo govoriti o ustanovitvi avtonomnih enklav visokega, specialističnega znanja. V sami strukturi znanja ni mogoče najti zametkov česarkoli, kar bi oviralo dostop vsem članom družbe. Dostop do splošnega znanja je onemogočen kvečjemu zaradi zunanjih, družbenih ali bioloških elementov.

Razvojno gledano je kompleksna distribucija družbene zaloge védenja korak naprej. Bistvena razlika med enostavnim in kompleksnim distribuiranjem védenja poteka vzdolž splošnega in specifičnega védenja. Pojavi se visoko specializirano védenje, ki v principu ni več dostopno vsakomur, pač pa le posvečenim posameznikom. Prenos posebnega védenja se institucionalizira, izvedenci, ki posedujejo takšno specializirano znanje, lahko postanejo za družbo celo 'nevidni'. To pa ne pomeni, da posamezniki lahko pridobijo od družbene strukture védenja povsem avtonomno osebno védenje. Že res, da obstaja neenakost v distribuciji družbenega védenja, vendar v omejenem pomenu. Nimamo toliko opraviti s posebnimi osebnimi zalogami védenja, ampak predvsem z različnimi rešitvami za vse pripadnike neke družbe enako relevantnimi problemi, ki se v taki družbi pojavljajo. Posebna védenja s progresivno delitvijo in specializacijo dobijo relativno avtonomijo. Kljub temu, da so si lahko individualne zaloge védenja povsem različne, še vedno obstajajo načeloma dostopne preko izkustva. Tedaj se razlikujejo zgolj na nivoju interesov, v katere je posameznikova individualna zaloga védenja usmerjena.

Primerljivost Meadovega in Schützevega koncepta družbe

Osrednji pojem pri Meadu je gesta, z njo stoji ali pa pade Meadova zamisel o socialnem behaviorizmu. Na drugi strani vidimo pri Schützu izreden poudarek na konceptu védenja, kar nas takoj pripelje do prvega razlikovanja: smer njunih analiz je nasprotna. Mead krene v svojih razmišljanjih iz prostora zunaj posameznika, kjer ima gesta svojo prostorsko pravico, proti posamezniku in njegovi percepciji geste. Vmesni prostor med posamezniki je prostor delovanja posameznika, vanj lahko vstopi samo, kadar bodisi sprejme neko gesto bodisi proizvede gesto, s katero nekaj sporoča. Vsekako za posameznika vmesni prostor eksistira le v primeru, ko imamo opraviti z dokaj velikim številom interakcij med posameznikom in njegovim okoljem. In pa, seveda, le tedaj, ko posameznik lahko predpostavi in s svojim senzornim aparatom registrira takšen vmesni prostor.

Schütz stoji na nasprotnem koncu teoretske perspektive, ko poudari pomen posameznikovega védenja pri prepoznavanju sveta onkraj njega samega. Tako je za Schütza družba organizirana kot posebna oblika védenja, ki si ga bolj ali manj delimo posamezniki med seboj. Strukturiranje družbe se po njegovem mnenju ustrezno odraža v strukturiranju védenja. Vendar se moram na tem mestu pridružiti mnenju nekaterih, da Schützu preboj v sociološko - kulturološke vode ne bi uspel, če se ne bi naslonil na Meadovo teorijo delovanja. Hkrati pa velja tudi ugotoviti, da gre pri Schützu za korak naprej v pojasnjevanju narave družbe, kajti

Schützu je uspelo dodatno razdelati notranjost posameznika. Zato lahko rečemo, da je Schütsov koncept védenja ustrezno dopolnilo Meadovemu konceptu delovanja.

Pri površnem branju bi nas morda lahko zaneslo in bi prehitro sklepali, da prepušča Schütz večjo samostojnost posamezniku kakor pa družbenim strukturam, pač v smislu, da je posameznik družbeni subjekt. Obratno pa naj bi Mead predpostavljala nadvladanje družbenih struktur nad posameznikom. V tej točki sta si Mead in Schütz vendarle enaka. Čeprav ju ne druži metoda analize, pa sta si neverjetno sorodna pri težnji, da bi predstavila interes za entitetno razumevanje položaja družbe s preusmeritvijo raziskovanja iz zunanosti v posameznikovo notranjost, kjer naj bi se nahajala dejanska družbena struktura. V obeh teoretskih pristopih je izrecno poudarjeno, da ne moremo reducirati niti posameznika na izključno družbeno niti družbenega samo na individualno perspektivo. Tako Mead kot Schütz trdita, da je posameznik nosilec družbenih struktur, a zaradi tega posameznik ni že kar subjekt. Oba omejujeta pozicijo posameznika v družbenem svetu na možnost spreminjanja od zunaj pridobljenih družbenih vsebin. Mead imenuje proces spreminjanja dialog jaza z menoj, Schütz pa s pomembnimi drugimi misli na delovanje družbenih struktur, na katere posameznik bodisi reagira ugodno ali pa jih zavrača in po možnosti ustrezno spreminja.

Ko rešujeta Mead in Schütz težave, ki jima jo povzroči preusmeritev sociološkega pristopa v personalistično paradigmo novo nastali prazni prostor med posamezniki, ki je bil pred tem med drugim zapolnjen z družbenimi strukturami, se oba odločita za edinega ustreznega nosilca, ki z lahkoto prečka nastalo polje med posamezniki. Vztrajata na tem, da je edini dober posrednik med delovanjem in razumevanjem, s katerim lahko posamezniki gradijo družbeni svet, le jezik in njegova neposredna uporaba, govor. Pri razlagi funkcije jezika v družbenokulturnem svetu za preseganje odprtosti prostora med posamezniki, je še najmanj prepričljiv Schütz, kar gre pretežno na račun njegovega interesa, da bi fenomenološko pojasnil delovanje posameznikovega védenja v vsakodnevnem življenju. To ga nevarno zbliža s psihologizmom. Na tem mestu se bolje odreže Mead, ko jezik in njegovo govorno dejanje ponazori s simbolno gesto.

Čeprav z njuno pomočjo skušamo povezati dva različna koncepta, delovanje in razumevanje, s pomočjo uporabe pojma jezika, pa se mi zdi, da smo šele prav krenili na teoretsko pot personalistične sociologije⁴. Moje mnenje je, da moramo nujno preučiti možnost, da v vmesni prostor, kot neke vrste pretvornik med enim in drugim področjem (področjem razumevanja družbenega sveta ter področjem socialnega delovanja) postavimo človekovo telo kot edini ustrezni mehanizem, ki lahko s svojim delovanjem transformira človekovo delovanje v smiselno razumevanje in obratno. Toda o vlogi in pomenu človekovega telesa za vzpostavljanje družbe morda kdaj drugič. Nam preostane le še to, da povežemo delovanje in razumevanje v družbenem v naslednjo definicijo: družba je pojem, ki ga posameznik zaradi lastne izkušnje in znanja, ki mu ga posredujejo drugi v vsak-

⁴ Pomembno vlogo bo pri tem odigrala tudi kognitivna sociologija, ki si med drugim jemlje Meada in Schütza kot svojo odskočno desko (glej predesem Zerubavel 1997, pa tudi Strauss in Quinn 1997).

danji simbolični interakcij, napolni z lastno strategijo mišljenja, ki se bolj ali manj ujema z strategijami mišljenja drugih posameznikov. Posameznik v dani situaciji interpretira delovanja drugih zaradi svoje lastne osebne zaloge vedenja.

LITERATURA

- Adam, Franc. 1988. Fenomenologija vsakdanjega življenjskega sveta kot izhod iz krize (pozitivističnega) družboslovja. *Nova revija*, 65-66, 1586-1597.
- Barthes, Roland. 1990. Retorika starih. Elementi semiologije. Ljubljana: ŠKUC-FE.
- Benjafield, John. 1993. Cognition. Engelwood Cliffs: Prentice Hall.
- Benveniste, Emil. 1988. Problemi splošne lingvistike. Ljubljana: ŠKUC-FE.
- Berger, Peter in Luckmann Thomas. 1988. Družbena konstrukcija realnosti. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Dennett, Daniel. 1991. Consciousness Explained. Boston: Little, Brown and co.
- Giddens, Anthony. 1993. Sociology. Cambridge: Polity Press.
- Langer Suzan. 1967. Filozofija u novome ključu. Beograd: Prosveta.
- Luckmann, Thomas. 1992. Protosociologija kot protopsihologija. *Nova revija*, 120, 398-406.
- Luckmann, Thomas. 1997. Nevidna religija. Ljubljana: Krtina.
- Mead, Georg Herbert. 1938. The Philosophy of the Act. Chichago: The University of Chichago Press.
- Mead, Georg Herbert. 1962. Mind, Self, & Society. Chichago: The University of Chichago Press.
- Rutar, Dušan. 1995. Psihologija skozi psihoanalizo: X. del Georg Herbert Mead. *Anthropos*, 1-2, 39-59.
- Scheibe, Karl. 1995. Self Studies: The Psychology of Self and Identity. London: Praeger.
- Schütz, Alfred in Luckmann Thomans. 1974. The Structures of the Life-World. London: Heinemann.
- Schütz, Alfred. 1970. Collected Papers III: Studies in Phenomenological Philosophy. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Schütz, Alfred. 1967. The Phenomenology of the Social World. Nortwesternen University Press.
- Strauss, Claudia and Naomi Quinn. 1997. A Cognitive Theory of Cultural Meaning. Cambridge: Cambridge university Press.
- Zerubavel, Eviatar. 1997. Social Mindscapes: An Invitation to Cognitive Sociology. London: Harvard University Press.

JAPONSKE REFORME

Povzetek. V japonski družbi obstajata dve tendenci - del sprememb gre v smeri značilnosti zahodnih družb, del sprememb še vedno odraža japonske posebnosti. Ocenjevanje spremembe (vsake, ne le) japonske družbe z vidika konvergenčne in nekonvergenčne teorije pa je koristno - ob predpostavki, da smo odprti za argumente obeh, ne le ene "resnične" teorije. Korist je v tem, ker vsaka poudarja en del značilnosti, in ko spoznamo obe plati, lahko lažje izoblikujemo svoje stališče. Zavedati pa se moramo, da vsaka teorija, bodisi konvergenčna, ki povečuje vlogo trga in konkurenčnega boja, bodisi nekonvergenčna, ki poudarja vlogo institucij, zelo odseva vrednote, ideologijo, celo metodološko in disciplinarno usmerjenost oziroma pristranost njenih tvorcev oziroma pristašev in zagovornikov. Pomembnost konvergenčne teorije je v neprestanem opominjanju na velik pomen tržne konkurence in tržne logike v gospodarstvu, pa tudi v politiki in na drugih družbenih področjih. Vse večji del svetovnih dogajanj, zlasti gospodarskih, pa tudi procesov v skoraj vsaki državi, ki je stopila na pot razvoja, ni mogoče razumeti, če se osredotočimo samo na institucije in pozabimo na trg. Pomembnost nekonvergenčnih zagovornikov, ki trdijo, da se Japonska bistveno ne spreminja, je v tem, da opozarjajo na dolgotrajnost in trdoživost navad, politik, vzorcev obnašanja in delovanja. Njihova pomanjkljivost pa je v zanemarjanju in podcenjevanju trga, moči konkurence, tržnega povpraševanja. Težko verjamejo, da se lahko še tako dobro utečena razmerja in dolgoletna prepričanja čez noč spremenijo in pozabijo. **Ključni pojmi:** reforme, konvergenca, nekonvergenca, Japonska

Japonska je zadnja leta doživela pomembne spremembe na vsaj treh ključnih področjih:

1. Na notranjepolitičnem področju se je končala absolutna prevlada liberalne demokratske stranke (LDS), ki sedaj ostaja vladajoča stranka samo v koalicijski ali drugi povezavi s preostalimi političnimi strankami. Njenih 38 neprekinjenih

¹ Dr. Bogomil Ferfila, redni profesor na Fakulteti za družbene vede.

“oblastnih let” pomeni “najdaljše obdobje neprekinjene konservativne vladavine med industrializiranimi demokracijami” (Pempel 1997, 338). Ali se bo njeno dosedanje upadanje moči še nadaljevalo, je odvisno od toliko okoliščin in dejavnikov, da nima smisla karkoli napovedovati.

2. Zadnja leta številni podatki kažejo na skokovito usihanje gospodarske rasti in resne probleme, s katerimi se danes srečuje japonsko gospodarstvo.

3. Tudi na področju mednarodnih odnosov so se razmere spremenile. Skorajda “bratska ljubezen” med Japonsko in ZDA, ki je izšla iz pookupacijskega obdobja in se okrepila med hladno vojno, ko je Japonska predstavljala ameriški branik pred komunistično Kitajsko in Sovjetsko zvezo, se je v osemdesetih in devetdesetih letih pošteno ohladila. K temu so prispevali zlasti ogromni trgovinski presežki, ki jih Japonska še povečuje v kriznem obdobju - zaradi zmanjšanja domačega povpraševanja in zmanjšanega uvoza, da ne omenjam tradicionalne japonske uvozne, tržne in celo naložbene zaprtosti (1994. leta je imela Japonska le 135 ameriških dolarjev direktnih tujih naložb na prebivalca, v primerjavi z Veliko Britanijo, ki je imela 3400 ameriških dolarjev na prebivalca, Francijo 2200 dolarjev, ZDA 1700 in Nemčijo 1500 ameriških dolarjev na prebivalca - Pempel 1997, 353). Samo za primerjavo povejmo, da je Slovenija v letu 1996 imela 915 ameriških dolarjev direktnih tujih naložb (Slovenia: A Place to Invest 1997, 2).

Ob izbruhu zalivske vojne so se pokazale velike razlike med ameriškim in japonskim konceptom japonske varnosti, kar je privedlo do redefiniranja vloge japonskih samoobrambnih sil v mednarodnih vojaških posredovanjih. Diskusije o varnostnih in zunanjepolitičnih povezavah z ZDA so v devetdesetih letih dobile, do še pred nekaj leti nepredvidene, nove razsežnosti celo med člani LDS, ki so znani kot tradicionalni zagovorniki povezanosti z ZDA. Številne je pričela skrbeti možnost, da bo Kitajska zamenjala Japonsko v vlogi glavnega ameriškega azijskega zaveznika.

V kakšni smeri gredo japonske gospodarske in politične spremembe?

Opisane tektonske spremembe so povzročile spreminjanje praktično vseh značilnosti japonske družbe. V tem razdelku bomo torej govorili o spremembah, njihovem obsegu in smereh razvoja, kar je dokaj spolzko področje, saj se spremembe dogajajo ves čas, pa tudi ocenjevati, kdaj so spremembe bistvene, kdaj pa srednje ali manjše, je dokaj negotovo.

Prav gotovo ne smemo pozabiti na element nepretiranosti - spremembe vedno izhajajo iz nekega stanja, ki ga potem vedno nosijo v sebi, saj stvari ni mogoče spremeniti čez noč. To velja tako za instrumentalni, še posebej pa za institucionalni del ekonomskega in političnega sistema².

S tem pa smo že prešli na teren konvergenčno - nekonvergenčne debate. Ko sem omenil institucionalni del ekonomskega sistema, moram dodati, da vanj vključujem tako formalne kot neformalne institucije. S formalnimi institucijami

² Glej splet razmerij med obema deloma gospodarskega in političnega sistema, ki sem ga razvil v Phillips, Ferfila 1994.

razumem vse zakone, predpise, pa tudi vse oblike organiziranja od podjetniško-korporativnega, delničarskega, vladnega, strankarskega pa do družinskega, šolskega, športnega in religioznega. Z neformalnimi institucijami pa razumem vse tiste vzorce obnašanj, norm in vrednot, ki, čeprav ne uradno zapisana in podprta, prav tako pomembno vplivajo na ravnanje posameznikov, skupine oziroma družbe in države v celoti. Prav za ta del ekonomskega in političnega sistema, ki ga običajno ekonomisti pozabljajo, sociologi in politologi pa preveč poudarjajo, saj po logiki delitve dela med znanostmi vsaka proučuje le eno, "svojo" plast družbe, velja, da je bolj tradicionalen in bolj odporen na spremembe kot drugi, bolj na tržno dogajanje vezani instrumentalni del. Npr.: če se dohodek posameznika ali korporacije (lahko tudi države ali regije) zaradi spremenjenih tržnih okoliščin skorajda čez noč bistveno spremeni (dvig ali padec cen), je to le malo verjetno za posameznikovo ali podjetniško institucionalno stran. Formalni in neformalni vzorci obnašanja so globoko vsajeni v glave ljudi, ki jih tržne silnice vsaj na kratek rok ne morejo bistveno spremeniti (glej: North 1992, 3, 41-42).

Med ekonomisti, ki v celoti zanemarjajo institucionalni del sistema so predvsem neoklasični ekonomisti, ki so tudi glavni zagovorniki konvergenčne teze, saj v skladu z njihovo teorijo prostokonkurenčnega trga brez vladnega vmešavanja sploh ne bi smel obstajati drug mehanizem usklajevanja človekovih potreb in interesov.

V skladu s svojo teorijo, ki je deduktivna, univerzalistična, brezinstucionalna, in vidi le tržno doseženo konkurenčno ravnotežje, ki edino lahko zagotavlja najbolj učinkovito uporabo virov, sploh ne morejo imeti druge teorije kot konvergenčne. Kot stvarna sistema, ki najbolj ustrežata njihovim teoretičnim predpostavkam, običajno navajajo posthatchersko Veliko Britanijo in postreagansko ZDA. To sta po njihovem mnenju najbolj učinkoviti gospodarstvi, zato bi se morala Japonska čim prej in čim bolj približati anglo amerišskemu modelu. Dejstvo pa je, da danes tudi vse večji del poslovnega sveta, ki mu sicer prija državnih protekcionistične politike, pa tudi številni politiki in običajni državljani vedno bolj verjamejo, da bi se moralo v gospodarstvu, politiki in japonski družbi nasploh nekaj spremeniti. In ker so ZDA model, ki jim ga vsiljujejo na vsakem koraku, pa obenem še gospodarsko bolj učinkovit, saj je v obdobju 1992-1997 dosegel 22-odstotno kumulativno rast, japonski pa le 6-odstotno (Yamamura 1997, 294), se tudi v javnosti oblikuje naklonjenost do prevzemanja ameriških gospodarskih in političnih rešitev.

Po drugi strani pa lahko najdemo tudi pristaše nekonvergenčne teorije, ki so nasprotniki prevzemanja tujih institucij in vrednot. En del verjame, da bo potem, ko se bodo gospodarske in politične razmere na Japonskem umirile in normalizirale, precejšen del novih gospodarskih in političnih rešitev odmril in se bodo spontano vrnila prejšnje ekonomske in politične rešitve oziroma institucije. Konec koncev, tako množično zatrjevanje, da se je končala vladavina LDS kot večinske parlamentarne stranke, se je že v začetku leta 1998, po razpadu največje opozicijske stranke Nove stranke meje, spet postavilo na glavo, saj je LDS z 259 poslanci v spodnjem domu lahko deloma spet sama vladala. Verjetno je bilo vse skupaj odraz nekakšnega razočaranja, ko velika pluralizacija japonskega političnega prizorišča

in hitro se menjajoče koalicijske vlade niso uspele napraviti koraka naprej. Številni tako v LDS še vedno vidijo edino stranko, s katero je Japonska doživela izjemno gospodarsko rast in podzavestno verjamejo, da samo LDS lahko zopet umiri in izboljša razmere. Morda je ta reakcija nekaj podobnega, kot nostalgija ljudskih množic v državah bivšega komunističnega tabora, kjer pogosto volijo komunistične poslance in predsednike v upanju, da jim bodo "pričarali" nazaj relativno ugodno in počasno socialno prizorišče komunističnega gospodarstva. Ali je to mogoče ali ne, kdo ve? Če je res, da je gospodarski razvoj, temelječ na industrijskih politikah, ki morajo biti oblikovane tako, da zagotavljajo podjetjem učinkovito osvajanje novih tehnologij, s katerimi bodo lahko čim hitreje povečale svojo produktivnost in učinkovitost, edina razvojna možnost, potem je malo verjetno, da se bo svet in posamezne, zlasti velike in razvite države, vračale k prejšnjim rešitvam (glej: Murakami 1996; Yamamura, Jasuba 1988).

Druga smer razmišljanja med zagovorniki nekonvergenčne teorije, upam si trditi, da vedno bolj maloštevilnimi, gre v smeri poudarjanja večvrednosti japonskih institucij (*japonocentričnost*), predvsem glede odnosa vlada - poslovni svet in odnosov v podjetju ter med podjetji. Japonske rešitve naj bi po tej teoriji bile boljše, bolj učinkovite od zahodnih, oziroma naj bi bolj ustrezale japonskim državnim preferencam (Miwa 1996). Glavna značilnost japonskega kapitalizma, ki ima veliko podobnosti z vrsto rešitev nekdanjega jugoslovanskega samoupravnega modela, je poudarek na sodelovanju in dogovarjanju, ne pa zgolj na tržni in drugi tekmovalnosti, prisili, grožnji. Na Japonskem so bili značilni kooperativni odnosi na številnih področjih, ki smo jih že omenili: med podjetji, med politiki in poslovnim svetom, vlado in poslovnim svetom, vlado in občili, pa tudi med menedžerji in uslužbenci, da ne rečem celo med policijo in gangsterji jakuzami. Sodelovanje vzdržujejo številne formalne institucije - od vladnih industrijskih in drugih politik, pa keirecu, podjetniški sindikati, amakudari, zoku, pa tudi neformalne institucije v smislu načinov obnašanja, norm in vrednot, ki podpirajo različne oblike sodelovanja. Model sodelovanja v ekonomiji in politiki je bil zelo pomemben v vzdrževanju politične LDS-ovsko dominirane stabilnosti in izjemne gospodarske uspešnosti v praktično celotnem povojnem obdobju. Prav s sodelovanjem je uspelo Japonski zmanjšati stroške uresničevanja razvojnih gospodarskih politik ter vzdrževati politične in gospodarske organizacijske oblike, ki so bile najbolj primerne za doseganje gospodarske rasti.

Dejstvo je, da za oba teoretična pogleda na smeri razvoja reform oziroma spremembe japonske ekonomije in politike lahko najdemo celo vrsto empiričnih dokazov. Često znanstveniki v svojih razpravah uporabljajo enostranski pristop, še bolj je to seveda domena politikov, ideologov in drugih šarlatanov, da navajajo le dokaze, ki potrjujejo njihovo teorijo, (ne)zavestno pa zanemarijo tiste, ki niso v skladu s tem, kar želijo dokazati. Vendar, tudi če navedemo obe vrsti dokazov - tiste za in tiste proti - si nismo naloge prav nič olajšali, ampak kvečjemu otežili. V tem primeru se je namreč treba odločiti, katera težnja je močnejša. To pa v "mehkih" družboslovnih znanostih ni prav enostavno storiti. Vseeno pa je prav gotovo pošteno pogledati obe strani "kovanca". Navedimo torej nekaj procesov, ki potekajo v smeri konvergenčnega (prozahodnega oziroma proameriškega) spreminjanja,

in drugih, ki potekajo v smeri nekonvergenčnega, japonocentričnega spreminjanja.

Konvergenčni dokazi

Verjetno je seznam sprememb, ki potrjujejo "westernizacijo" japonskega gospodarstva, politike in kulture, precej daljši od nekonvergenčnega seznama. Cel kup statističnih podatkov o gibanju cen, mezd, naložb, stečajev, brezposelnosti jasno kaže, da se japonsko gospodarstvo zelo odziva na tržna nihanja. Tudi na za ljudi najbolj občutljivem področju zaposlovanja, se velike korporacije hitro poslavljajo od japonske značilnosti stalnega delovnega mesta in plače po načelu senioritete oziroma točneje, zvestobe podjetju in jo zamenjujejo z ameriško "noro tržno" različico nestalne zaposlitve in plačila po produktivnosti. Počasnejša gospodarska rast, hitro upadanje domače porabe v letih 1997 in 1998 in vse večja globalna kompetitivnost tudi japonskim podjetjem ne dovoljuje več obremenitve z velikimi in rastočimi fiksnimi stroški dela (glej: Noguchi, Yamamura 1996). Spreminja se tudi način povezovanja japonskih podjetij - keirecu, horizontalne podjetniške povezave postajajo bolj odprte, pogosto tudi za tuja podjetja, ki jih Japonci potrebujejo za prodore na njihove trge zaradi njihove tehnologije, znanja itd. Po drugi strani pa vse več anglo-ameriških korporacij stopa v keirecu podobne strateške povezave, pa tudi prevzeme in združitve, da bi si tako povečale učinkovitost in uspešnost poslovanja.

Japonske podjetniške povezave torej še naprej izkoriščajo prednosti skupnih raziskav, marketinga; velike industrijske korporacije še naprej vežejo nase svoje pogodbenike in distributerje. Vendar pa so vrata za vstop vanje bolj odprta kot nekoč, saj s tem lahko pridobijo dodatne koristi od podjetij zunaj povezav keirecu, zlasti od tujih podjetij oziroma zmanjšajo stroške odprtih keirecu. Lahko najdemo obilo statističnih podatkov o tovrstnih procesih: vse več mednarodnih skupnih naložb v tvegane naložbe in razvojne projekte, proizvodnjo in marketing; vse več tujih podjetij vstopa v podpogodbena in distribucijska razmerja z japonskimi korporacijami v različnih državah; vse bolj se znižujejo omejitve za vstopanje tujih podjetij na japonski trg.

Vsi ti procesi so povezani (vzročno-posledično) s spremembami v finančnem upravljanju japonskih korporacij - vse manjšo vlogo t. i. "sistema glavne banke" in vse večjo močjo delničarjev. "Sistem glavne banke" je bila praksa podjetij, povezanih v keirecu, da so večino kreditov najemali od velike banke in drugih finančnih institucij, ki so bile prav tako članice istega keirecu. Kreditodajalci so potem spremljali poslovanje teh podjetij. Zadnja leta se je dobršen del takšnih povezav prekinil - nižje stopnje gospodarske rasti niso več zahtevale velikih naložb, večja globalizacija poslovanja je japonskim korporacijam odprla dostop do svetovnega kapitalnega trga in cenejših tujih posojil. Delničarji japonskih korporacij, med katerimi je tudi vse več tujcev, pa v zameno za svoj vloženi kapital zahtevajo mednarodno primerljive donose, kar tudi zmanjšuje razpoložljivi kapital za naložbe (Aoki, Patrick 1994).

Premik v smeri konvergenčnosti potrjuje tudi vse hitrejša deregulacija japonskega gospodarstva, zlasti na področju transporta in telekomunikacij. Med spremembami podjetniške zakonodaje omenimo spreminjanje 9. člena protimonopolnega zakona, ki je omogočil japonskim korporacijam večjo prilagodljivost na tržna dogajanja in seveda "udaril" po zaposlenih - kar je tako ali tako zakonitost pri vsakem uvajanju večje tržnosti in konkurenčnosti. Japonska podjetja se sedaj lažje povezujejo in tudi restrukturirajo, tako kot zahodna podjetja. Tudi japonsko podjetje lahko sedaj postane krovna družba, ki svoje dosedanje poslovanje razdeli na dvoje ali več podjetij - na dobičkonosna in izgubarskega oziroma manj perspektivnega. V tem zadnjem lahko potem odpusti delavce z majhnimi zakonskimi omejitvami (Changin Japan 1997).

Reformirajo se tudi ključne institucije japonskega sistema (čeprav počasi in z velikimi bolečinami - kar se je kazalo tudi v velikem številu samomorov med zaposlenimi v letih 1997 in 1998, kar je spet ena od japonskih posebnosti). Gre predvsem za mogočno in do nedavno še nedotakljivo finančno ministrstvo, japonsko centralno banko in celoten kapitalski trg. S 1. aprilom 1998 se je opustil dotedanji sistem, v katerem je le nekaj pooblaščenih bank lahko poslovalo z devizami. Vsi (Japonci in tudi tujci) lahko po tem datumu menjajo v valute tujih držav, prej so bili lahko kaznovani z do 3 leti zapora. To je bil šele začetek širokopotezne vladne finančne t. i. reforme "Big Bang", ki naj bi imela podoben učinek kot "Big Bang" britanske železne lady Margaret Thatcher, s katerim je temeljito deregulirala londonski kapitalski trg leta 1986. Japonski "Big Bang" naj bi bil končan do leta 2001, ko naj bi bili sprejeti vsi zakoni, katerih posledice naj bi bile naslednje: banke, podjetja z vrednostnimi papirji in različne zavarovalnice bodo lahko vstopale na trge brez omejitev; spremenjeni bodo predpisi o dovoljenih dejavnostih različnih bank (npr. kakšne kredite lahko dajejo); vse pristojbine, ki jih za svoje storitve zaračunavajo finančne institucije, bodo v celoti sproščene, se pravi prepuščene trgu. Cilj takšne finančne reforme je omogočiti japonskemu finančnemu sektorju ponudbo cenejših storitev in "novih izdelkov" - kot posledico večje konkurenčnosti. Tokijska borza naj bi tako pridobila več tujih podjetij, ki so sicer raje vstopala na borze drugih azijskih držav. Celoten japonski finančni sektor naj bi tako okrepil svoj položaj na globalnem finančnem trgu. "Big Bang" naj bi prisilil japonske finančne institucije, da bi se čim prej rešile velikih zneskov nevračljivih (slabih) dolgov, s katerimi so obremenjene njihove bilance. V mnogo bolj konkurenčnem finančnem trgu, po velikem poku, bi namreč finančne institucije s precejšnjimi deleži nedelujočih (težko vračljivih oziroma izterljivih) dolgov dobivale slabe ocene od ameriških in drugih svetovnih ocenjevalnih podjetij in agencij ter imele le majhne možnosti za uspešno poslovanje. Že v letih 1997 in 1998 so japonske finančne institucije v pričakovanju reform mrzlično iskale partnerje, s katerimi naj bi se povezale, najemale včasih cele skupine strokovnjakov zahodnih bank, se trudile obdržati ali odkriti nove tržne niše oziroma so po celem svetu iskale možnosti, da bi zgradile ali okrepile že obstoječe mednarodne mreže, ki naj bi jim omogočile krepitev poslovanja na tujih trgih.

Takšne spremenjene razmere na domačem finančnem trgu nujno posegajo v dotedanje pristojnosti finančnega ministrstva in centralne banke, ki naj bi postala

neodvisna, "odporna" na pritiske vlade, zlasti finančnega ministrstva. Finančno ministrstvo naj bi izgubilo velik del svojih pristojnosti uravnavanja delovanja finančnih institucij. Nadzor finančnih institucij je prevzela Agencija za finančni nadzor, ki je neposredno podrejena uradu predsednika vlade. V ZDA kot zelenu modelu, ta funkcija pripada komisiji za vrednostne papirje in menjavo ter inšpekcijskim in nadzornim službam njihovega finančnega ministrstva (Department of Treasury). Neodvisnost japonske centralne banke naj bi se povečala približno do stopnje, kakršna je v drugih zahodnih gospodarstvih. Izrecno se bo navajalo, da je centralna banka neodvisna; vladno imenovanje predsednika banke bo moral potrditi še parlament, diet; pristojnosti finančnega ministra nad delovanjem banke bodo natančno predpisane, in če ne bo potrdil njenega proračuna, bo moral predložiti pismeno obrazložitev; vlada bo lahko zahtevala odložitev bančnih politik le v nekaterih naprej določenih primerih oziroma okoliščinah; vlada ne bo mogla več odpuščati uslužbencev centralne banke; odločanje sveta banke, ki bo oblikoval njene politike, bo javno. Glede na prejšnjo "odvisnost" centralne banke lahko tudi ta premik opredelimo kot približevanje zahodnim finančnim institucijam.

V vladnem paketu reform se predvideva tudi zmanjševanje pristojnosti birokracije nasploh. Vsi tako "slavni" vladni napotki ministrstev, vladnih služb in druge birokracije morajo biti podani v pisni obliki (prejšnje ustno dogovarjanje je prepovedano). Dostop do vladnih informacij naj bi do leta 2001 postal mnogo bolj javen kot doslej - omejitve naj bi bile le na področju državne varnosti in zasebnosti. Tudi na tem področju naj bi se položaj in vloga približala zahodnim, torej konvergenčnim rešitvam.

Z enim stavkom - japonsko gospodarstvo postaja vse bolj tržno določeno in tržno konkurenčno, japonska politika vse bolj pregledna in odgovorna ljudem.

Rekel bi, da imajo tovrstne reforme tudi veliko pomanjkljivost, saj nezadržno potekajo ne le na papirju, v zakonodaji, marveč tudi v glavah ljudi in v vsakdanjem življenju ter jih vsakdan pospešujejo predvsem ameriški, vladni, kongresni, poslovni itd. pritiski in obenem tudi (nekritično povzeti hollywoodski) ameriški ideali. Pozabljajo, da je Japonska prav z institucijami, formalnimi in neformalnimi vzorci obnašanja, ki jih prav sedaj vsi podirajo z veliko vnemo, v preteklih desetletjih dosegla mnogo več kot države, katerih sistem zdaj posnema. Lahko sicer trdijo, da so to bili drugačni časi in drugačne razmere, ki so pač preživete, vendar to ni pretirano prepričljivo oziroma je možno tudi trditi, da so prejšnje institucije primerne tudi za današnje razmere. In drugo, vse institucije, ki jih uvajajo, so zrasle na drugačnem "zelniku" oziroma so primerne za drugačnega *homo oeconomicus* in *homo politicus*. Mnogo bolj predpostavljajo ameriško situacijo gospodarskega in političnega "boja vseh proti vsem" in "človek človeku volk", kot to velja za japonske gospodarske in politične razmere oziroma za japonske državljane oziroma proizvajalce in potrošnike. Zanikajo dragocene prvine kooperativnega modela družbe, tudi gospodarstva in politike. Zelo verjetno je namreč, da bo "kavbojska konkurenčnost" ekonomije in politike potrgala tudi socialne vezi japonskega družbenega tkiva. Če reforme ne bodo dale pričakovanih rezultatov, neoklasični ekonomisti in teoretiki sploh ne bodo v zadregi: "Premalo trga, preveč

intervencij, socialne varnosti," - nerodno je le, ko se kot posledica njihovih univerzalističnih "gasilskih scenarijev" prične rušiti celoten družbeni red in v državi zavladava kaos, kar se je zgodilo leta 1998 v Indoneziji, pa tudi v Južni Koreji in Rusiji.

Nekonvergenčni dokazi

Poglejmo še drugo plat medalje, dokaze v gospodarski in politični praksi, ki bi podprli nekonvergenčnost japonskih reform. Pristaši te teorije so menili, da se japonsko gospodarstvo in politika le začasno prilagajata kriznim razmeram, da pa ne gre za pomembnejše spremembe.

Kot japonsko drugačnost oziroma posebnost bi morda lahko navedli stalno rast japonskega izvoza in trgovinskega presežka, ki je v razdobju 1993-1995 znašal po 100 do 113 milijard ameriških dolarjev letno, leta 1996 pa "upadel" na 70 milijard. Te presežke, ki so ogromni (celoten slovenski kosmati družbeni proizvod je okoli 20 milijard ameriških dolarjev), japonske korporacije bodisi posojajo bodisi vlagajo v tuja podjetja. Vse preostale velike industrializirane države se nasprotno spopadajo s problemom, kako zmanjšati svoje trgovinske primanjkljaje. Razloge odliva japonskega kapitala, zlasti trgovinskih presežkov na tuje, predvsem v ZDA, pa je zopet mogoče razložiti s tržno logiko. Donos na naložbe na Japonskem je namreč mnogo nižji kot na zahodu. Razlogi - zaradi nizkih domačih obrestnih mer, nizkih stopenj gospodarske rasti, predvsem pa zaradi obilice razpoložljivega kapitala, ki je posledica izjemno visokih stopenj varčevanja japonskega prebivalstva.

Za velik obseg trgovinskih presežkov je deloma odgovoren tudi splet odnosov z japonskim največjim trgovinskim partnerjem - ZDA, kamor je šlo leta 1996 za skoraj 107 milijard ameriških dolarjev japonskega izvoza, (27,2 % celotnega japonskega izvoza), od ZDA pa je Japonska uvozila za nekaj manj kot 76 milijard ameriških dolarjev (22,7 % celotnega japonskega uvoza). Za ZDA pa je izvoz njene blaga in storitev na Japonsko predstavljal 11 % njenega celotnega svetovnega izvoza v tem letu, uvoz pa 14 % njenega celotnega uvoza iz vseh držav sveta (Japan 1998, 53-54). Vendar je to pogosto argument Američanov v smislu: "Japonci lahko toliko izvozijo v ZDA, ker jim to dovolimo." Radi pozabljajo, da je japonski izvoz praviloma na zelo konkurenčnih področjih in da Američani kupujejo japonske izdelke zaradi boljše kakovosti oziroma ustrežnejše cene. Seveda bi lahko zaprli ameriške meje za japonski izvoz - argument, s katerim ves čas mahajo pred japonsko javnostjo kot toreador z rdečo junjo pred bikom v areni, vendar kaj bi potem ostalo od tako slavljene ameriške formule o prostem trgu in konkurenci, ki jo tako prepričljivo prodajajo povsod po svetu in ki so jo z velikim navdušenjem sprejeli tudi postsocialistični "nesrečniki" t. i. srednje Evrope? Morda formula o trgu brez državnih omejitev ustreza ZDA le toliko časa, dokler lahko ona polni police z ameriškim blagom, če pa temu ni tako, se vsebina dialoga hitro spremeni v smislu: "Če vam ne bi dovolili, ne bi mogli prodajati blago pri nas."

Vsekakor je položaj v gospodarskih odnosih med ZDA in Japonsko približno takšen: Japonska varčuje in izvažata, ZDA pa si izposojajo in uvažajo; Japonska vlaga v ZDA in posoja ZDA, zato ker to omogoča ZDA, da še naprej kupuje od Japonske

ter plačuje vsaj dividende in obresti (glej: Lincoln 1998 in Lincoln 1990). Vprašanje je, koliko časa bo takšna situacija lahko še trajala. Če predpostavimo, da se bo s hitrim staranjem japonskega prebivalstva tendenca po varčevanju kot glavnemu "pokojninskemu stebru" še krepila, da se Američani še dolgo ne bodo navadili porabiti samo tisto, kar sami ustvarijo, potem še vrsto let lahko ostane tako kot je. Če podrobno razčlenimo japonski uvoz, zlasti industrijskih izdelkov iz azijskih držav, vidimo, da ga vse več proizvedejo japonske multinacionalne korporacije in njihovi japonski in drugi podpodobneniki. Japonski uvoz iz azijskih držav se povečuje, vendar je v njem vse več izdelkov proizvedenih v keirecu podjetjih, ki so zaradi cenejše delovne sile in surovin locirana v drugih azijskih državah (Hatch, Yamamura 1996, 158-174).

Vprašanje je tudi, koliko so se spremenile prakse zaposlovanja, plač, odnosi med podjetji, med vlado in ministrstvi. Mediji sicer poročajo o stavkah zaradi spremenjenega obračunavanja plač, veliko vladnih uslužbencev so kaznovali zaradi podkupnin, ki so jih prejeli od poslovnežev, bodisi kot denar bodisi v obliki zabav, večerij in kosil. Veliko je sprememb "na robu", večina pa še vedno deluje po starih načelih. Tudi širjenje skupin keirecu s tujimi, zlasti ameriškimi podjetji, ki je bilo nujno, da so zmanjšali trgovinska trenja ali pa pridobili novo tehnologijo, je v izraziti manjšini, če ga primerjamo s številom povezanih japonskih podjetij. Ta podjetja imajo potem v lasti delnice drugih podjetij v skupini - medsebojno delničarstvo (*cross-shareholding*), in to se le počasi zmanjšuje. Med letoma 1995 in 1996 se je zmanjšalo za 1,9 % v vseh na borzo uvrščenih podjetjih, a ostalo na še vedno zelo visokih 49 %. V "mehurčkastih" letih je medsebojno delničarstvo doseglo celo 55,8 % in vprašanje je, ali se ne bi ob izboljšanih gospodarskih razmerah delež medsebojnega delničarstva spet povečal. S tem se seveda zmanjša rizičnost prodaje delnic izven skupine keirecu. Veliko podjetij keirecu, tako tistih v vodoravnih povezavah kot tistih v navpičnih povezavah, s podpodobnenimi in distribucijskimi partnerji skupaj odhaja na tuje, zlasti azijske trge.

Glede sprejetih deregulacijskih ukrepov lahko rečemo, da predstavljajo le majhen delček v primerjavi z visoko stopnjo regulacije japonskega gospodarstva. Do leta 1997 je bilo sprejetih nekaj manj kot 700 deregulacijskih ukrepov, vseh regulacij (licenc, dovoljenj in drugih omejitev, ki jih je uvedla birokracija) pa je bilo okoli 10 tisoč, kar je bilo mnogo več kot v drugih razvitih gospodarstvih. Ocenjujejo, da je bilo 1997. leta regulirano okoli 40 % japonskega gospodarstva, ameriškega pa samo 7 % (Miyoshi 1998, 3). Podobno velja za deregulacijo japonskega kapitalskega trga, ki je še vedno močno reguliran v primerjavi z ameriškim ali angleškim.

Lahko torej najdemo tudi razloge, ki govorijo, da v japonskem gospodarstvu, politiki, družbi vse ostaja po starem in da so spremembe le površinske, na "robu", večina pa še vedno koraka po "starih koračnicah". Da je vse to površinsko prilaganje samo odgovor na probleme v gospodarstvu in politiki, da pa bo ob boljši stopnji gospodarske rasti kmalu zopet vse po starem.

Vmesna pot oziroma sinteza

Verjetno lahko rečemo, da nima smisla gledati na spremembe le z enega ali drugega zornega kota. V japonski družbi pač obstajata obe tendenci - del sprememb gre v smeri značilnosti zahodnih družb, del sprememb še vedno odraža japonske posebnosti. Katerih sprememb je več, katere so novejšega datuma, katere se krepijo, katere pa slabijo?

Verjetno je zakonitost vsake družbe, ki postaja čedalje bolj odprta na trgovinskem, gospodarskem, političnem in kulturnem področju, da začne vede in nevede sprejemati vase značilnosti družb, s katerimi komunicira. Odvisno seveda od cele vrste notranjih in zunanjih dejavnikov. To se nedvomno dogaja tudi na Japonskem. Ker je njena povezanost z ZDA zaradi vrste razlogov še močnejša kot pri drugih državah sveta, so tudi spremembe še bolj proameriško usmerjene. Npr., če Japonci vidijo tujca, ga bodo vprašali, ali je Američan oziroma bodo to kar predpostavljali. Ocenjevanje sprememb (vsake, ne le) japonske družbe z vidika konvergenčne in nekonvergenčne teorije pa je koristno - ob predpostavki, da smo odprti za argumente obeh, ne le ene "resnične" teorije. Korist je v tem, ker vsaka poudarja en del značilnosti, in ko spoznamo obe plati, lahko lažje izoblikujemo svoje stališče. Zavedati pa se moramo, da vsaka teorija, bodisi konvergenčna, ki povečuje vlogo trga in konkurenčnega boja bodisi nekonvergenčna, ki poudarja vlogo institucij, zelo odseva vrednote, ideologijo, celo metodološko in disciplinarno usmerjenost oziroma pristranost njenih tvorcev oziroma pristašev in zagovornikov. Napredek je že, če uspemo zbrati dovolj moči, poguma in interesa, da poslušamo tudi stališča, ki nam na prvi pogled niso všeč, ki se ne skladajo z našimi predpostavkami in vrednotami.

Pomembnost konvergenčne teorije je v neprestanem opominjanju na velik pomen tržne konkurence in tržne logike v gospodarstvu, pa tudi v politiki in na drugih družbenih področjih. Vse večji del svetovnih dogajanj, zlasti gospodarskih, pa tudi procesov v skoraj vsaki državi, ki je stopila na pot razvoja, ni mogoče razumeti, če se osredotočimo samo na institucije in pozabimo na trg (Aoki 1988; Lincoln 1993; Kasai 1996). Velika pomanjkljivost konvergenčne teorije pa je neupoštevanje institucij in zanemarjanje njihovega vpliva na ravnanje političnih in gospodarskih akterjev. Človeška motivacija je zelo kompleksna in različno sestavljena celota, v kateri je razumen račun *homo oeconomicus* le njen bolj ali manj pomemben del - odvisno od okoliščin. Konvergenčni pogled pogosto noče niti slišati o socialnih problemih, deindustrializaciji in propadu celih regij, delih urbanih središč v ZDA in Veliki Britaniji. Pomembnost nekonvergenčnih zagovornikov, ki trdijo, da se Japonska bistveno ne spreminja, je v tem, da opozarjajo na dolgotrajnost in trdoživost navad, politik, vzorcev obnašanja in delovanja (Callon 1995; Irin 1996; Tilton 1996; Samuels 1994). Njihova pomanjkljivost pa je v zanemarjanju in podcenjevanju trga, moči konkurence, tržnega povpraševanja. Težko verjamejo, da se lahko še tako dobro utečena razmerja in dolgoletna prepričanja čez noč spremenijo in pozabijo.

Do idealnega rezultata pridemo, če lahko ocenimo dvoje ali več različnih pristopov in sintetiziramo njihove pozitivne prispevke. Zaradi zanemarjanja insti-

tucij neoklasični ekonomisti tudi ne razumejo velikih razlik v preferencah različnih narodov, ki različno vrednotijo pomen učinkovitosti in enakosti - pogosto se pokriva z delitvijo na kratkoročne in dolgoročne napore za povečanje narodnega dohodka oziroma dohodkov posameznikov (glej: Yamamura 1997b). Nasploh lahko rečemo, da je dilema med (ali-ali) učinkovitostjo in enakostjo oz. pravičnostjo eno od velikih razvojnih vprašanj. Vsake spremembe institucij zaradi povečanja učinkovitosti vplivajo tudi na spremembe v delitvi dohodka praviloma tako, da se povečajo dohodki lastnikov kapitala.

Poglejmo verjetne učinke protržnih reform na Japonsko.

Proanglo-ameriške spremembe sistema zaposlovanja pomenijo, da se bo učinkovitost japonskih podjetij in organizacij nasploh povečala, kar se bo pokazalo tako na domačem trgu (znižanje cen kot posledica znižanja stroškov zaradi večje konkurenčnosti) oziroma tudi v povečanju mednarodne konkurenčnosti. Toda na čigav račun gre povečanje konkurenčnosti ali znižanje stroškov. Kdo dobi manj kot prej? Lastniki, država ali investicije? Ne. To so zaposleni. Povečajo se pritiski na njihove dohodke, zlasti pa na stalnost dohodkov. Fleksibilnost podjetja, kar se tako lepo sliši, ne pomeni nič drugega kot to, da podjetje lahko zmeče delavce na cesto takrat, ko jih zaradi kratkoročnih ali dolgoročnih razmer na trgu ne potrebuje več. Dodajmo še to, da sta Japonska in Slovenija danes v precej podobnem položaju glede te dileme oziroma v odnosu do prevzemanja "fleksibilnega" anglo-ameriškega modela zaposlovanja. V obeh državah prevladuje mnogo bolj kooperativni tip odnosov med delodajalci in delojemalci. Pomembno je tudi, da v obeh državah takšna kooperativnost prevladuje že desetletja. Ob vpeljavi "revolveraškega" modela ameriškega fleksibilnega zaposlovanja zato treba posebno pozornost posvetiti postopnosti, saj so sicer lahko šoki radikalnih sprememb kontraproduktivni. ZDA, IMF in podobni modelarji pač pozabljajo, da vsaka družba nima stoletne tradicije urejanja ekonomije in politike na načelih "boja vseh proti vsem". Drugače povedano, tudi tako nedolžne reforme, kot so spreminjanje sistema zaposlovanja, imajo izjemen pomen v graditvi razredne deljenosti družbe, v porazdelitvi dohodkov, moči in vsega, kar se s tem povezuje. Jasno je, da jih sloj podjetnikov, menedžerjev, ki pridobijo največ, zelo podpira, največji del zaposlenih pa se tako ali tako izgubi v baročni retoriki o večji konkurenčnosti, večjem deležu kolača, ki ga bo podjetje oziroma vsak zaposleni lahko uresničil na domačem in svetovnem trgu, o kratkoročnem "zategovanju pasu" na račun dolgoročnega napredka itd. Krmilo države pa držijo v rokah elite, ki stvari vodijo tako, kot se njihovim "zelnikom" zdi najprimerneje, in vedno najdejo načine za manipuliranje javnosti.

Tudi tako opevana globalna konkurenčnost, prosta trgovina z zaposlovalnega zornega kota, pomeni, da države lahko sicer pridobijo koristi na račun trgovanja in mednarodnih tokov dela in kapitala, vendar morajo v razvitih gospodarstvih račun plačati predvsem manj izobraženi in kvalificirani delavci. Povpraševanje po njihovem delu namreč postane zelo prožno, saj morajo pri ponudbi svojih storitev tekmovati z delavci v manj razvitih državah z nizkimi mezdami. Podjetja v razvitih državah namreč po enostavnem stroškovnem računu vse večji del svoje proizvodnje prenašajo v države z nizkimi mezdami, nizkimi davki in pa - z nizko ekološko

zaščito. Treba je poudariti, da je "druga velika rezerva" pri zniževanju stroškov proizvodnje (pri nas smo včasih rekli "notranja rezerva") prav onesnaževanje okolja. Manjše naložbe v ekološko opremo prav tako znižajo stroške. Jasno je, da je takšno razmišljanje upravičljivo oziroma možno zgolj z zornega kota pehanja za kratkoročnimi dobički brez kakršnihkoli moralnih in etičnih standardov.

Kot posledica prenašanja operacij ("outsourcing") v manj razvite države, so se v zadnjih letih realne mezde številnih kategorij zaposlenih, zlasti pa manj kvalificiranih industrijskih delavcev, realno znižale ali ostale vsaj nespremenjene. Podobne učinke bo imela tudi liberalizacija trga kapitala - "Big Bang" bo sicer povečal njegovo mednarodno konkurenčnost, to pa bo povečalo tudi mobilnost japonskega kapitala, ki za razliko od japonskih trgovinskih presežkov še ostaja doma. Večji kot bo njegov odliv v tujino, manj bo naložb in novih delovnih mest na Japonskem.

Zaradi vse večje konkurenčnosti v borbi za domači in tuji kapital prihaja v državah OECD do "bežanja kapitala" in kaznovanja dela v obliki različnega davčnega obremenjevanja - davki na kapital se zmanjšujejo, na delo pa naraščajo. Tako so se od začetka osemdesetih let v desetih državah OECD neponderirane povprečne davčne obremenitve na delo zvišale za deset točk, za kapital pa v istem obdobju znižale za osem točk (Mendoza in drugi 1996). Višji davki na delo zvišujejo stroške dela in silijo podjetnike v nadomeščanje delovno intenzivnih rešitev s kapitalsko intenzivnimi. To spet poveča pritiske na brezposelnost oziroma nižanje mezd.

Prej obravnavano uvajanje krovnih družb (holdingov) v japonsko gospodarstvo, v Sloveniji jih tudi imamo že nekaj let, je nedvomno pripravljanje njegove organizacijske strukture za razmere, v katerih je treba z delavci ravnati "bolj fleksibilno".

Za pristaše neoklasične ekonomske teorije razmerje med učinkovitostjo in enakostjo oz. pravičnostjo skorajda ni problematično. Pomembna je samo učinkovitost, kajti zaradi večje učinkovitosti bodo prej ali slej vsi na boljšem. Koristi se postopoma prenašajo na vse člane podjetja, organizacije, institucije, družbe. Odgovore imajo tudi za globalno mobilnost dela in kapitala. Po njihovem je koristna le čim manjša zaščitenost dela, delovne sile (menijo, da je boljše poimenovanje - produkcijski tvorec dela), saj se bo tako povečala njena mobilnost, mezde pa bodo bolj občutljive na tržna nihanja. Teoretično zveni čudovito in tudi v Sloveniji je kar nekaj ekonomistov, ki verjamejo v take idealne izpeljave. Nerodno pri vsem tem je le to, da žledec produkcijskega tvorca dela ni fleksibilen v skladu z zakoni ponudbe in povpraševanja, ampak je vsake toliko časa prazen in ga je treba napolniti.

Po neoklasični teoriji je prosta trgovina koristna za vse. V razvitih državah ima izobražena delovna sila z visokimi mezdami koristi zaradi večje trgovine z nerazvitimi državami, kjer so mezde nizke. Manj kvalificirana delovna sila, katerih zaposlitev in mezde so zaradi možnega prenosa proizvodnje v države z nizkimi mezdami najbolj ogrožene, pa se lahko prekvalificira in najde novo zaposlitev, kajti kot posledica večje trgovine bo država imela višje stopnje gospodarske rasti, kar pomeni tudi več naložb in več novih delovnih mest. Tu se srečamo še z eno nerodnostjo - glava produkcijskega tvorca dela ni kasetofon, v katerem zamenjaš kaseto ali disk in na zaslonu se pokažejo povsem druge podobe. Možnosti pre-

kvalifikacije so omejene s številnimi dejavniki. Tega seveda vrli neoklasični teoretiki ne upoštevajo. Pomembno je le, da se zaradi večje mobilnosti kapitala učinkovitost njegove uporabe poveča. Več kapitala oziroma njegova večja učinkovitost pa pomeni več delovnih mest in še več trgovine. Večji obseg trgovanja pa spet pomeni več koristi za vse. Če je kdo na slabšem v taki novi delitvi dela, je to samo začasno, na dolgi rok so vsi na boljšem. Konec pravljice, v kateri so vsi živeli dolgo in lepo.

Nerodno je le, kar nekdanji samoupravni "srečniki" ali "nesrečniki" - odvisno od ideološkega zornega kota - dobro vemo, da modeli, postavljeni v abstraktni teoriji ali pa v z ideologijo kakršnekoli že barve prepojenih in omotičnih možganih, često nimajo prav veliko stičnih točk z gospodarsko in politično stvarnostjo.

Za tiste, ki so postali v luči globalnega trgovanja in zmanjšane zaščite na trgu dela brez službe ali pa so jim mezde padle pod življenjski minimum, pa je prej obravnavana dilema med učinkovitostjo in pravičnostjo oz. enakostjo nadvse realna. Tudi če sami verjamejo v večjo učinkovitost zaradi bolj konkurenčnega trga dela in bolj svobodne trgovine, jih verjetno vse bolj skrbi, da bodo pričakovane koristi "od zgoraj navzdol" prišle prepozno ali nikoli. Veliko je takšnih, ki vedo, da se enkrat zmanjšane možnosti zaposlovanja in izgubljeni dohodki nikoli več ne povrnejo. Leto življenja za človeka ali pa v teoriji, kjer je čas pogosto zanemarljiv, je različno pomembno.

Potem so tu še narodnogospodarske (agregirane, individualne pa še kaj) preference. Nekatera gospodarstva in družbe se iz vrste zgodovinskih, sociokulturnih, političnih in drugih razlogov odločijo za bolj konkurenčen in tekmovalen sistem ekonomije in politike, spet druge preferirajo učinkovitost na kratki rok, danes, ter večjo enakost v delitvi oziroma manjše družbene neenakosti nasploh.

Razen za neoklasične ekonomiste, ki menijo, da institucije niso pomembne, je drugače primerno upoštevati tudi državne preference, čeprav jih je težko objektivno ugotoviti. Pogosto je težko razločiti javnomnenjska prepričanja od ciljev, ki si jih postavijo maloštevilne politične elite in jih nato prek različnih kanalov vsiljujejo prebivalstvu oziroma posredujejo kot njegove lastne preference.

Prav gotovo je zelo pomembno ne le za Japonce, marveč tudi za ves svet, kakšna bo nova Japonska in v katero smer bodo šle nadaljnje spremembe njenega ekonomskega in političnega sistema. Ali ji bo uspelo še vnaprej ohraniti institucije dostojanstvenega kooperativnega modela, ki je bil v preteklih desetletjih tudi gospodarsko izjemno učinkovit, ali bo pristala na anglo-ameriškem modelu urejanja gospodarstva in družbe, ki temelji na filozofiji "boja vseh proti vsem", "človek človeku volk" in ki povzroča uničujočo družbeno neenakost, kakršne Japonska ni nikoli poznala? Ali bodo drugačne japonske institucije tudi v prihodnje predstavljale pravično možnost za razvite države zahoda, japonski model kapitalizma pa "tretjo možno pot" razvoja za razvijajoči se del sveta?

Odgovore nam bo prinesla samo prihodnost.

LITERATURA

- Aoki, Masahiko and Patrick, Hugh, eds. 1994. *The Japanese Main Bank System: Its Relevance to Developing and Transforming Economies*, Oxford University Press, Oxford.
- Callon, Scott. 1995. *Divided Sun: MITI and the Breakdown of Japanese High-Tech Industrial Policy, 1975 - 1993*, Stanford University Press, Stanford.
- Changing Japan: Whispering Reform. 1997. *The Economist*, January 11-17.
- Hatch, Walter and Yamamura, Kozo. 1996. *Asia in Japan's Embrace: Building a Regional Production Alliance*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Irin, Robert, *Troubled Industries, Confronting Economic Change in Japan*, Cornell University Press, Ithaca.
- Japan 1998. 1998. *An International Comparison*, Keizai Koho Center, Tokyo.
- Kasai, Yutaka. 1996. *Competition and Competition Policy in Japan: Foreign Pressures and Domestic Institutions*, V. Berger, Suzanne and Dore, Ronald, eds., *National Diversity and Global Capitalism*, Cornell University Press, Ithaca.
- Lincoln, Edward. 1988. *Japan: Facing Economic Maturity*, Brooking Institution, Washington.
- Lincoln, Edward. 1990. *Japan's Unequal Trade*, Brooking Institution, Washington.
- Lincoln, Edward. 1993. *Japan's New Global Role*, Brooking Institution, Washington.
- Mendoza, Enrique, Milesi-Ferreti GianMaria and Asea, Patrick, 1996, *On the Effectiveness of Tax Policy in Altering Long-Run Growth: Harberger's Superneutrality Conjecture*, Discussion Paper No. 1378, Center for Policy Research, London.
- Miwa, Yoshiro. 1996. *Firms and Industrial Organization in Japan*, New York University Press, New York.
- Miyoshi, Masaya. 1998. *Japan's capitalism in systemic transformation*, Occasional Paper Series, Keizai Koho Center.
- Murakami, Yasusuke. 1996. *An Anticlassical Political - Economic Analysis: A Vision for the Next Century*, Stanford University Press, Stanford.
- Noguchi, Yukio and Yamamura, Kozo, eds.. 1996. *U. S. - Japan Macroeconomic Relations: Interactions and Interdependence in the 1980s*, University of Washington Press, Seattle.
- North, Douglass. 1992. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Pempel, T.J.. 1997 *Regime Shift: Japanese Politics in a Changing World Economy*, *The Journal of Japanese Studies*, Volume 23, No. 2, Summer.
- Phillips, Paul and Ferfila, Bogomil. 1994. *Canadian and Slovene Economies: System Theory and Political Economy Approaches*, Fernwood Publishing, Halifax.
- Samuels, Richard. 1994. "Rich Nation, Strong Army". *National Security and the Technological Transformation of Japan*, Cornell University Press, Ithaca.
- Slovenia: A Place to Invest. 1997. Ministry of Economic Relations and Development.
- Tilton, Mark. 1996. *Restrained, Trade: Cartels in Japan's Basic Materials Industries*, Cornell University Press, Ithaca.
- Yamamura, Kozo and Jasuba, Jasukichi, eds. 1988. *The Political Economy of Japan, Vol. 1. The Domestic Transformation*, Stanford University Press, Stanford.
- Yamamura, Kozo. 1997. *The Japanese Political Economy after the "Bubble": Plus Ca Change?*, *The Journal of Japanese Studies*, Volume 23, No. 2, Summer.
- Yamamura, Kozo, ed.. 1997b. *A Vision of a New Liberalism? Critical Essays on Murakami's Anticlassical Analysis*, Stanford University Press, Stanford.

PROCESI RESOCIALIZACIJE IN ETNIČNA IDENTITETA

Primer Slovencev na Švedskem

Povzetek. *Resocializacija je proces spreminjanja že izoblikovane identitete, do katerega prihaja v različnih okoliščinah. V ospredju prispevka so predusem procesi, ki jih povzroči zamenjava kulturnega okolja v primeru selitev. Preoblikovanje identitete, katere del je etnična, se kaže tudi v odnosu, ki ga posameznik zavzame do izvirnega okolja, do novega okolja in do države priselitve (ali prevzame novo državljanstvo). Prav to je tisto, kar nas zanima. Kaj se je zgodilo z ljudmi, ki so se v 60. tih letih tega stoletja kot Slovenci (Jugoslovani) odpravili na Švedsko in v novem okolju tudi ostali? Tam so pognali korenine. Od takrat je minilo 35 let. Bili so potrebna delovna sila in Švedi so jih lepo sprejeli. Sami ocenjujejo, da distanca med Švedsko in slovensko kulturo/družbo v primerjavi z drugimi priseljen-skimi skupnostmi na Švedskem ni tako velika in da se je z leti, zaradi spreminjanja obeh, zmanjševala. Analiza o napredovanju resocializacijskih procesov v odnosu do etnične identitete pri slovenskih izseljencih temelji na rezultatih raziskave, ki je potekala med slovenskimi izseljenci na Švedskem v letu 1995.*

Gljučni pojmi: *resocializacija, identiteta, migracije, Slovenci, Švedska, državljanstvo*

Resocializacija, etnična identiteta in migracije

Pojem resocializacija označuje procese spreminjanja že izoblikovanih osebnosti. Rečemo ji lahko tudi ponovna socializacija. To so procesi heterogenih, diferenciranih družb/kultur, ko primarna in sekundarna socializacija ne moreta več izpolniti vseh zahtev, ki jih postavljajo sodobni procesi učlovečenja posameznika in reprodukcije skupnosti. Vse kompleksnejša javna sfera zahteva sekundarno socializacijo. Vse večja dinamika tehnološkega razvoja zaradi sprememb, ki jih poraja, postavlja pred že izoblikovanega posameznika zahtevo po resocializaciji - preoblikovanju in prilagoditvi na nove razmere. Vendar ni le tehnološki razvoj tisti, ki posameznika sili v to, da se prilagaja. Posebej naj omenimo še poklicno razčle-

¹ Marina Lukšič-Hacin, doktorica socioloških znanosti, ZRC SAZU.

njenost, mobilnost, nesreče pri delu ali primere nezgod. Slednje lahko povzročijo trajne posledice oziroma invalidnost, kar zahteva korenitejše spremembe za prilagoditev na nove razmere. Poleg rehabilitacije je za posameznikovo 'normalno' življenje potrebna tudi resocializacija, s katero posameznik ponotranji novo situacijo, v kateri se je znašel, in njene posledice, ki so nemalokrat travmatične.

Prav tako se o resocializaciji govori v povezavi z delikventi, ko naj bi le-ta zagotovila, da se bodo 'dosocializirali' in vzpostavili namesto delikventske 'normalno'² identiteto. Zaporji in drugi popravni zavodi naj bi s svojim osebjem zagotovili 'ugodno' situacijo za izpeljavo 'popravkov'. Podobno se dogaja v primerih zdravljenja alkoholizma ali narkomanije.

Omenjene resocializacijske procese se običajno uvršča med delne, saj na nek način vršijo le 'popravke' vzpostavljene identitete. Proces potekajo pod tihim pritiskom okolja, ki posameznika vsrka in ga preoblikuje. Resocializacijski procesi so sicer lahko povezani tudi z racionalno odločitvijo posameznika, čeprav so predvsem produkt vsiljenih, nešteto krat nezavednih procesov, v katere je posameznik ujet. Posameznik se teh procesov in situacij lahko zaveda, ne more pa vedno zavestno vplivati na njih.

Resocializacijske procese po intenzivnosti lahko razdelimo na delne in popolnejše. Med popolnejše, ki preoblikujejo tudi v primarni socializaciji vzpostavljene temelje identitete, uvrščamo alternacijo,³ indoktrinacijo⁴ in akulturacijo.⁵ Slednja nas najbolj zanima, saj označuje procese spreminjanja identitete posameznika in skupnosti, do katerih pride ob stiku dveh različnih kultur - pri tem je običajno ena dominantna. Akulturacija poteka v različnih situacijah, med njimi pa najdemo tudi tiste, do katerih pride zaradi izselitve posameznikov iz enega kulturnega okolja v drugega (migracije). Prav pri procesih, ki se odvijajo pri migrantih, najdemo stičišče med opredelitvama pojmov akulturacija in resocializacija, hkrati pa se pojma tudi močno razhajata. Akulturacija se pokriva s specifičnimi resocializacij-

² Številne so dileme o tem, kaj je normalno in kaj ne. Kje je meja med normalnim in nenormalnim in kako oz. zakaj se vzpostavlja? Na zastavljeno vprašanje je več odgovorov. Opredelitve normalnega se razhajajo med različnimi kulturami/družbami, kar priča o tem, da je meja družbeno definirana in je povezana s toleranco okolja, stigmo in tolerančnim pragom (Goffman).

³ Alternacija je najekstremnejši oz. najintenzivnejši resocializacijski pojav, ki označuje spreobrnitev v drugačni svet. Po intenzivnosti spominja na primarno socializacijo, saj korenito in na novo določa poudarke realnosti, kar se odvija v okoliščinah močne čustvene identifikacije z velikim Drugim (podobno kot v otroštvu). Od primarne socializacije jo loči dejstvo, da ne začneja 'ex nihilo'. Predhodno mora doseči razkroj in odstranitev subjektivne realnosti vzpostavljene v primarni socializaciji. Prav tako mora vzpostaviti novo organizacijo konverzacijskega aparata. Primeri alternacij so npr. verske spreobrnitve. S pojavom alternacije kot ene od možnih relacij do narodne identitete se lahko srečamo pri drugi generaciji izseljencev (Južnič 1989,62).

⁴ Indoktrinacija je poseben primer alternacije in predstavlja procese, do katerih pride zaradi pritiskov političnega režima in vladajočega ideološkega sistema na ljudi s ciljem, da se jih 'prevzgoji'. V ta namen je izvedena mobilizacija vseh razpoložljivih družbenih mehanizmov: šol, ostalih vzgojnih institucij, kulturnih institucij, množičnih medijev itd. V luči obstoječih političnih interesov pride tudi do 'prirerjanja' zgodovinskih dejstev.

⁵ Koncept akulturacije se je razvil v antropološki tradiciji ob proučevanju kulturnega stika ali trčenja različnih kultur v času novodobnega kolonializma in njegovih posledic za 'primitivne' kulture. Označuje daljši kulturni stik dveh različnih kulturnih skupnosti in spremembe, ki so posledice tega stika.

skimi procesi na nivoju posameznika, do katerih pride ob kulturnem stiku, pa tudi npr. ob selitvah posameznika iz ene kulture v drugo. V tem primeru bi lahko ugotovili, da je individualni akulturacijski vidik eden od pojavnih oblik resocializacijskih procesov. Akulturacija je v nekem smislu širši pojem kot resocializacija, saj je vezana tako na posameznika kot na nivo skupnosti in zajema tudi generacijski vidik. Resocializacija pa zajema le individualni vidik sprememb, poleg akulturacijskih situacij pa se nanaša še na ostale, že prej omenjene situacije in procese, v katerih se posamezniki lahko znajdejo.

Za pojem resocializacije smo se odločili, ker nas zanimajo procesi, ki se kažejo v spremenjenem odnosu izseljencev do svoje etnične identitete in to predvsem na individualni ravni, ne pa tudi spremembe in procesi, do katerih je prišlo pri njihovih potomcih ali v izseljenskih skupnostih. Predvsem nas zanimajo procesi transformacije etnične identitete (in s tem tudi identitete posameznika), do katerih pride, ko posameznik zapusti svoje kulturno okolje in se preseli v novo, povsem tuje in drugačno. Tako je etnična identiteta drugi osrednji pojem te razprave.

Etnična identiteta je eden od pomembnejših določujočih vidikov posameznikove identitete. Identiteta je odraz odnosa, ki ga človek vzpostavi do samega sebe in do skupine, v kateri živi. Ta odnos se izoblikuje v interakciji z okoljem. Je posredovana relacija, ko odnos do sebe vzpostavljamo pod vplivi interakcije z drugimi. Izoblikuje se v vzajemnih odnosih in vplivih med posameznikom in kulturo/družbo. Še natančneje jo opredelimo, če uporabimo izraz, da je identiteta "element subjektivne realnosti" (Berger, Luckmann 1998,160), ki jo oblikujejo kulturni/družbeni procesi, v vzajemnem odnosu med posameznikom in kulturo/družbo. Identiteta se pri posamezniku vzpostavi skozi posamezne faze socializacijskega procesa. Je predvsem rezultat identifikacije, ki v primarni socializaciji poteka vzporedno z imitativno težnjo (posnemanje vzornih Drugih),⁶ pozneje pa postopno prerašča v identifikacijo posameznika s samim seboj, kar vključuje kulturne/družbene in individualne dimenzije. V prvih letih življenja so postavljeni temelji osebnostne identitete. Ko je identiteta izoblikovana jo kulturni/družbeni procesi ohranjajo ali spreminjajo (delno ali popolno) oziroma jo zajamejo procesi resocializacije. Kot smo dejali, so ti procesi v diferenciranih, heterogenih kulturah/družbah vse bolj prisotni že v vsakdanjem življenju, predvsem pa o resocializaciji govorimo v ekstremnih primerih zamenjave življenjskega prostora (zapori, vzgojni zavodi, vojska, izselitev,...).

Identiteta je kompleksen pojav. Analitično lahko govorimo o njenih individualnih in skupinskih vidikih, ki se medsebojno prepletajo, dopolnjujejo ali si nasprotujejo. Individualna raven se veže na gensko neponovljivost posameznika kot biološkega bitja, ki se dokončno uresniči v procesu inkulturacije/socializacije. Skupinska raven pa je povezana z neogibno potrebo človeka po pripadnosti neki skupini. Predpogoj zanjo je sociabilnost človeka, ki je po svoji naravi bitje, ki se druží. Je izraz interakcije med posameznikovim občutkom identitete, privrženo-stjo skupini in pripravljenostjo te skupine, da njegovo identiteto prepozna in

⁶ Veliki Drugi je mišljen v pomenu, ki je opredeljen v delu *Družbena konstrukcija realnosti* (Berger, Luckmann 1988,160-161).

(ne)sprejme, pri čemer mu pripiše tudi določen status.⁷ Občutek pripadnosti zagotavlja posameznikovo lojalnost do skupine.⁸

Posameznik je lahko nosilec več skupinskih pripadnosti, med katerimi prihaja do situacijskega uravnovešanja. Pojavi se premikajoča identiteta, ki se z odvisnostjo od situacijskih sprememb sprotno vzpostavlja skozi 'mrežo sidrišč' (Južnič 1993,132; Stam,Shohat 1994,300-301). Neprestano menjavanje posameznikovih vlog zahteva svojevrstno 'fleksibilno' identiteto in uravnoteženje med identitetnimi sidrišči. V določenih situacijah lahko pride do identitetnega preklopa in do preklopa med lojalnostmi, ki se izražata tudi skozi jezikovni kodni prekop. Identiteta in jezik zajemata različne nivoje pojavnosti, ki so vezani na situacijo. Pri jeziku v konkretnih primerih tako govorimo o govoricu. Ko pride do pomembne spremembe situacije (ob upoštevanju etnične stratifikacije), pride tudi do kodnega preklopa in do vedno novega ohranjanja ravnotežja identitetne 'strukture', ki je v neprestanem gibanju (ni statična, torej na nek način ni več struktura). To je pogosto prisotno v relaciji, ki jo posamezniki (npr. izseljenci) v različnih situacijah zavzemajo zaradi razhajanj med lojalnostjo do države in etnično identifikacijo oziroma državljanstvom in etnično identiteto.

Vprašanja o etnični identiteti nas vračajo na spoznanje o sociabilnosti človeka in na skupinski vidik posameznikove identitete. Etnična identiteta je ena od možnih obstoječih skupinskih identifikacij, ki je na nek način posamezniku določena od okolja in hkrati z njegovo samoidentifikacijo (ki je izoblikovana tudi pod vplivi okolja). Predstavlja skupinski vidik posameznikove identitete in je povezana z njegovo potrebo po druženju. Je 'podedovana' skupinska identifikacija. Posameznik je rojen v določeni skupnosti, ki ima svoja etnična obeležja. Le-ta so mu v procesu inkulturacije/socializacije predpostavljena. Posameznikova etničnost je povezana s pojavnimi oblikami etničnih skupnosti. S tem se posredno navezujemo na široko problematiko, s katero se ukvarjajo etnične študije z vidikov različnih družboslovnih ved. Sam problem je zelo zapleten, raznovrsten in razvejan, saj se navezuje na razprave o opredelitvi odnosa med pojmi etnija, narod, nacija in državljanstvo. Etničnost danes, glede na opredelitve, najdemo v različnih pojavnih oblikah. Spekter pojavnosti sega od etnij prek narodov do nacij, tako v sinhroni kot diahroni perspektivi. Med njimi prihaja do mešanja oziroma do različnih stopenj prehajanj. Ključni kriterij razlikovanja med etnijo, narodom in nacijo - pri čemer sta narod in nacija specifični pojavnimi oblikami etnije - je stopnja politizacije.

⁷ V primerih, ko se predstave posameznika o samem sebi ne ujema s stališči okolja do njega, lahko najdemo pojave marginalizacije, stigmatizacije in statusne inkongruence, kar lahko pripelje do pojave razcepljene osebnosti. Ta pojav je v migracijskih situacijah pogosto prisoten. Sploh je značilen za okolja, ki jih prežema intenzivna etnična stratifikacija.

⁸ Stevilne lojalnosti pripadnikov tako omogočajo obstoj neke skupine. Za obstoj skupin so poleg lojalnosti pomembni tudi simboli, miti, legende, govornice (dialekt, sociolekt, argot, žargoni, slengi), rituali in ceremonije, ki zagotavljajo kontinuiteto skupinske identifikacije. Posameznik se lahko istoveti z različnimi skupinami in ima v njih različne statuse oziroma igra različne vloge. Slednje ni nujno vedno usklajeno. Kot smo že omenili, lahko pride do velikega neskladja oziroma do statusne inkongruence in tudi do pojave razcepljene osebnosti kot možne posledice.

Med teorijami, ki se ukvarjajo z etnično problematiko, bi lahko zasledili še številna podobna ali povsem nasprotna stališča. Pri vseh pa so etnija, narod in nacija opredeljene v medsebojni povezavi oziroma skozi iskanje značilnih razlik med njimi in ne kot absolutne. Etnija je v primerjavi z narodom opredeljena kot 'splošnejše stanje', v katerem še ni močnih političnih in ideoloških razčlenitev, ki so značilne za narode. Etnije so potencialni narodi. Ni pa nujno, da pride do procesa narodnega izoblikovanja.⁹ Prav zato, ker je etnija - v primerjavi z narodom in nacijo - opredeljena kot najsplošnejša, hkrati pa sta narod in nacija specifična pojavnost oblika etnije, v prispevku uporabljamo izraz etnična identiteta.

Bolj kot odnos med samimi pojmi etnija, narod, nacija nas v tem primeru zanima odnos med etnično (nacionalno) identiteto in državljanstvom.¹⁰ Danes skoraj ni države, v kateri bi obstajala istost med državno in etnično (narodno) identiteto. V takih primerih se pri posamezniku lahko pojavi vodilo dvojne (ne)lojalnosti, ločevanje med etničnostjo in državljanstvom. Posamezne konkretne okoliščine se med seboj razlikujejo po stopnji razhajanja (ujemanja) med njima. Ta problem se povezuje predvsem s srednjeevropskim procesom nastajanja naroda in združevanjem več narodov v eni državi. Tu je ločevanje med državljansko in etnično pripadnostjo povsem jasno. Prav te okoliščine kažejo, da ju ne smemo istovetiti, saj sta si zelo različni. Prva je vezana na državo kot politično organizacijo ene ali več kultur, druga pa na odnos posameznika do svoje kulturne/družbene (etnične) skupnosti. Njuno razlikovanje je povezano z definicijo pojmov, s katerima se povezujeta, to sta politika in kultura. Primer izrazitega razhajanja med etničnostjo in državljanstvom lahko najdemo pri narodnih manjšinah, pri nekaterih regionalnih gibanjih, še bolj pa je ta razkorak očiten pri mednarodnih migracijah, ko

⁹ *Dihrono spreminjanje nekaterih etnij je pripeljalo do pojavnosti naroda kot specifične oblike etničnosti. A. Smith (1986,144) pravi, da se razlike med narodom in etnijo vežejo na teritorialnost, državljanstvo, pravice, pravni kodeksi in politično kulturo. Vendar pa se je v svojih analizah avtor osredotočil predvsem na zahodnoevropsko situacijo. K temu S. Južnič (1993,278) in R. Rizman (1995,197) dodajata srednjeevropsko alternativo izoblikovanja naroda. V srednjeevropskem prostoru se je narod pojavil kot jezikovna in kulturna skupnost. Prvi model (zahodni) se je pojavil v okvirih absolutistične države. Razumevanje naroda je vezano na določeno ozemlje. Močno se poudarjajo centralnost nacionalnega ozemlja, skupnih zakonov in ustanov, pravna enakost vseh državljanov in pomen skupne državljanske kulture. Narod je predvsem legalni in institucionalni koncept. Drugi model se je uresničeval ob podpori intelektualnih in kulturnih elit. Poudarja pomen etničnega izvora, kulturnih vezi in skupnega jezika. Narod je kulturni in socialni koncept.*

¹⁰ *Med narodom, kot specifično pojavnostjo etnije, in državo se pojavljajo predvsem tri vrste odnosov (Južnič 1993,326): Prvi je primer nacionalne države, ko se meje države in naroda prekrivajo (Francija). Drugi primer so države, ki so kljub relativno dolgemu obstoju razpadle po 'narodnih šivih', ker se ni izoblikovala enotna nacionalna zavest (Avstroogrska, Sovjetska zveza). Tretji primer najdemo v deželah v razvoju oziroma v nekdanjih koloniziranih območjih. Tu so bile meje arbitrarno določene, ne glede na različne skupnosti, ki so tam obstajale. Narodi se niso izoblikovali, ker država še nima razvitih učinkovitih ideoloških aparatov (Althusser 1980). Pri prvem primeru avtor izpostavlja ZDA kot posebnost, saj se je nacija uveljavila na temeljih enotnosti gospodarskega prostora, kapitala in delovne sile. J. Habermas (1991,144) temu dodaja še Švico in pravi, da prav primera teh dveh držav kažeta, da ni nujno, da bi politična kultura temeljila na jezikovno ali kulturno enotnem izvoru državljanov. Bistvena pri tem je socializacija, ko se ljudje oziroma otroci socializirajo kot pripadniki določene kulturne/družbene, politične skupnosti (državljanji).*

posamezniki zamenjajo prvotno kulturo in državo. Zanimiva je situacija, ko v državi priselitve velja princip prekrivanja etničnosti (naroda) in države. Tu prišleke, ne glede na to od kod prihajajo, obravnavajo glede na državljanstvo. Tudi če prihajajo iz države drugega tipa, kjer sami ločujejo etnično (narodno) pripadnost in državljanstvo. Najbolj je to očitno pri popisih prebivalstva, ko ni rubrike, ki bi dovoljevala ločeno opredelitev državljanske in etnične (narodne) pripadnosti. Slednje so nešteto krat izpostavljali slovenski izseljenci, ki so jih v številnih državah vseskozi obravnavali kot Avstrijce (na prelomu stoletja) in Italijane (po prvi svetovni vojni) ali Jugoslovane (po nastanku Jugoslavije).

Državljanstvo je vezano na politično identiteto za razliko od etnične identitete. Njuno razlikovanje je povezano z definicijo pojmov, s katerima se povezuje, to sta politika in kultura/družba. J. Habermas (1991,138,143) poudarja, da se glede na različne okoliščine oblikovanja narodov, pojavijo tudi različni koncepti državljanstva. V preteklosti sta se izoblikovala predvsem dva principa podeljevanja državljanstva: *ius soli* in *ius sanguinis*. Države so uveljavile različne kriterije podeljevanja državljanstva in ta dva osnovna principa priredile tudi dodatnim zahtevam. Vendar pa razlika med dvema principoma povzroči, da v primerih selitev, beguncev, azilantov... pride do problemov. Naj omenimo samo primere dvojnega državljanstva in apatridov, to je ljudi brez državljanstva.

Med državljanstvom in etnično (narodno, nacionalno) identiteto so prikrite napetosti, opozarja J. Habermas. Te napetosti se zadnje čase celo krepijo. Izhod iz navzkrižja najde v ločevanju med skupno politično kulturo in različnimi nacionalnimi tradicijami (v umetnosti, književnosti, zgodovini, filozofiji...). Pri tem ni razlogov, da bi se države zapirale pred prišleki, saj lahko znotraj pravne demokratične države vzporedno obstajajo različni načini življenja povsem enakopravno in se medsebojno bogatijo (Habermas 1991,153-154). Podoben odnos do razlikovanja med etnično identiteto in državljanstvom zasledimo pri opredelitvi švedskega državljanstva, ki ga S. Castles in M.J. Miller označita za multikulturalnega.¹¹

Pred analizo resocializacijskih procesov med Slovenci na Švedskem ponovimo pomembnejše uvodne ugotovitve o osnovnih pojmi (resocializacija, etnična identiteta) pričujoče razprave. Resocializacija je proces spreminjanja že izoblikovane identitete, do katerega pride v različnih okoliščinah. Nas zanimajo predvsem procesi, ki jih povzroči zamenjava kulturnega okolja v primerih selitev. Preoblikovanje identitete, katere del je etnična, se kaže tudi v odnosu, ki ga ima posameznik do izvornega okolja, do novega okolja in do države priselitve (ali pre-

¹¹ S. Castles in M.J. Miller pravita, da se je na Švedskem uveljavil multikulturalni tip državljanstva. Zanj je značilno, da je nacija opredeljena kot politična skupnost, ki temelji na ustavi, zakonih in državljanstvu. Priseljenci imajo možnost, da so sprejeti v skupnost pod pogojem, da spoštujejo politična pravila. Hkrati je sprejeta njihova kulturna drugačnost in je dovoljeno združevanje in organiziranje po etničnem ključu. Pri tem tipu je državljanstvo lahko dostopno, četudi to vodi do dvojnega državljanstva, o čemer priča situacija na Švedskem. Čas naturalizacije za Skandinavce je dve leti, za ne-Skandinavce pa pet let. Otrokom priseljencev, ki so rojeni na Švedskem, državljanstvo ni avtomatično podeljeno. Zanj morajo samo zaprositi, se pravi, da morajo izraziti željo po švedskem državljanstvu. Ta pristop je v sedanosti vse bolj relevanten. Najbolj je izpopolnjen na Švedskem, v Avstraliji in v Kanadi. Prav tako pa se njegovi učinki čutijo na Nizozemskem, v ZDA in v Veliki Britaniji. Ta model je zanimiv tudi za nastajajočo Evropsko skupnost (Immigrants in Sweden 1994; Castles, Miller 1993,39-40,218-230).

vzame novo državljanstvo). Prav to je tisto, kar nas zanima. Kaj se je zgodilo z ljudmi, ki so se v šestdesetih letih tega stoletja kot Slovenci (Jugoslovani) odpravili na Švedsko in v novem okolju tudi ostali? Tam so pognali korenine. Od takrat je minilo trideset do petintrideset let. Bili so potrebna delavna sila in Švedski so jih lepo sprejeli. Sami ocenjujejo, da distanca med švedsko in slovensko kulturo/družbo v primerjavi z drugimi priseljenjskimi skupnostmi na Švedskem ni tako velika in da se je z leti, zaradi spreminjanja obeh, zmanjševala.

Procesi resocializacije pri Slovencih na Švedskem

Analiza o napredovanju resocializacijskih procesov v odnosu do etnične identitete pri slovenskih izseljencih temelji na rezultatih raziskave, ki sem jo opravila med slovenskimi izseljenci na Švedskem v septembru in oktobru 1995.¹² Obiskala sem štiri centre oz. mesta, kjer se je naselilo največ Slovencev in kjer so tudi najbolj aktivni: Stockholm, GÜteborg, Landskrona in Halmstad. Izbrana mesta, geografsko gledano, tvorijo nekakšen trikotnik in so med seboj relativno zelo oddaljena (približno 300-500 km), le Halmstad leži na sredini poti med GÜteborgom in Landskrono. Z oddaljenostjo se povečuje verjetnost različnih življenjskih pogojev in izkušenj priseljencev v švedskem okolju. Osnovni namen raziskave je bil raziskati in osvetliti švedski multikulturalizem skozi položaj in življenje Slovencev na Švedskem. Sledilo pa je vprašanje, kako se v švedskih razmerah kažejo akulturacijski procesi. V intervjuje (25 globinskih intervjujev) so bili vključeni predstavniki vseh pomembnejših agensov socializacije (družina, vrstniki, šola, mediji, vera). V ospredju je bilo vprašanje, kako priseljenci doživljajo novo okolje v primerjavi s starim. Ta kriterij hkrati tudi omejuje pomen raziskave in njenih rezultatov, saj je vse pridobljeno v primerjavi med starim in novim okoljem in velja le za proučevano populacijo. Za zbiranje podatkov je bilo uporabljenih več metod: opazovanje z udeležbo, analiza arhivskega gradiva in globinski intervju. Analiza arhivskih virov in opazovanje švedskega načina življenja sta bila osnova za nadaljnje izoblikovanje ciljev raziskave. Informacije iz arhivskega gradiva, opazovanje švedskega načina življenja in cilji raziskave pa so predstavljali izhodišče za izoblikovanje kriterijev izbora posameznikov, ki so bili zajeti v nestrukturirani intervju. Švedski multikulturalizem poteka prek institucionalne strukture in je v veliki meri vezan na organiziranost priseljencev (neorganizirani priseljenci pri nekaterih vidikih izpadejo), zato so bili intervjuvanci izbrani predvsem iz vrst aktivnih članov društev slovenskih izseljencev. Aktivni člani so bili izbrani tudi zaradi predpostavke, da se v društvih zbirajo ljudje, ki so najbolj zainteresirani za ohranjanje slovenske kulture in so zato tudi najbolj občutljivi na morebitne pojave diskriminacije.

¹² Vsi intervjuji, dnevnik in nekaj gradiva, ki ga Švedska država izdaja v številnih jezikih kot informacije za svoje priseljence, so dostopni v Prilogi k doktorski delu (Lukšič-Hacin 1998), fotokopije arhivskega materiala iz društev slovenskih izseljencev na Švedskem pa so dostopne v arhivu Inštituta za slovensko izseljenstvo pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti.

Pa vendar se po toliko letih tudi pri njih vidijo učinki življenja v novem kulturnem okolju, učinki resocializacijskih procesov, ki so se začeli vse od prihoda v novo deželo in potekajo še danes. Učinek teh procesov lahko odkrijemo s pomočjo primerjave med odgovori na vprašanja: Kdaj ste prišli na Švedsko? Se spomnite občutkov, ko ste prvič stopili na švedska tla? Kako ste se znašli prva leta življenja? Kakšni so se vam zdeli Švedci in kaj o njih mislite danes? Kakšna je bila razlika med švedskim in slovenskim načinom življenja in kakšna se vam zdi danes? Ali so priseljenci kaj vplivali na švedski način življenja? Kako je bilo z učenjem novega jezika? V katerem jeziku danes razmišljate, požete, sanjate? Kaj mislite o sebi, kaj ste? Kako bi razložili dejstvo, da je veliko Slovencev sprejelo švedsko državljanstvo? Kaj menite o pošvedenju priimkov in imen? Osrednje vprašanje, ki nas vodi je, v kolikšni meri je mogoče spreminjati v primarni socializaciji interioriziran sistem vrednot.

Razlike med ljudmi, ki so odhajali, so bile velike, a imeli so nekaj skupnega. Vsi so odšli v novo, drugačno okolje, ki so ga zaznali šele, ko so stopili na tla 'nove domovine', ko je prišlo do soočenja mita in realnosti. Iz posameznih spominov veje različen odnos do novega okolja, odvisno od kod so prihajali in kakšen odnos so imeli do drugačnosti kot take. Vsi pa poudarjajo, da je bilo drugače.

Se spomnite občutkov, ko ste prvič stopili na švedska tla?

Ja. Zelo lepo je bilo. Od vsega začetka mi je bilo tu zelo všeč. Vse mi je bilo všeč: podnebje, ljudje, čistoča, urejenost..

Milojka Gorjup (Lukšič-Hacin 1998,114)

Ja, še se spomnim. Bila je zima. Tisto leto je bila huda, hladna zima. Vse mi je šlo narobe. Kamorkoli sem šla, je bilo narobe. Takrat so imeli še levi javni promet. Čakala sem na avtobus, pa sem bila na napačni postaji, za obratno smer; kot sem hotela. Tako, da sem se morala na njihov sistem dolgo časa privajati in se aklimatizirati. Levi avtobus so imeli nekje do 1968. leta, ko so ga spremenili v desnega... Ni se mi zdelo, da je tako na severu, kot se je govorilo. Mislila sem, da je mraz. Moram reči, da nisem občutila kakšne velike razlike. Res je, da sem veliko potovala že pred tem po Jugoslaviji in po Evropi. Glede na vse to nisem občutila kakšne velike spremembe. Ostali o tem govorijo. Edino to je bilo, da se mi je zdelo mesto zelo razmetano. Človek potrebuje kar nekaj časa, da se prepelje z enega konca mesta na drugega. To me je malo presenetilo, drugače pa ne bi mogla reči, da sem bila kaj presenečena.

Erika Jakobson (Lukšič-Hacin 1998,136)

V odnosu do okolja se izpostavlja teritorialna določenost identitete in to ne le kot navezanost človeka na prostor, marveč kot emocionalna povezanost s točno določenim prostorom, ki človeka spremlja celo življenje. Povezanost z domačim

krajem in okolico.¹³ Srečanje z novo pokrajino in podnebjem je prvi stik, ki ga priseljenec doživi ob prihodu. Drugačen način prehranjevanja in oblačenja. Tuj, največkrat nerazumljiv jezik. Nov položaj (največkrat nižji) v družbeno - socialni stratifikaciji. Neurejen pravni status in vprašanje pravne zaščite, tako statusa delavca kot državljana. Občutek, da so se potrgale stare (emocionalne) vezi z bližnjimi in prijatelji. Drugačni ljudje, odnosi, vrednote in norme. Relativnost prejšnjih navad in običajev. Po prihodu je ljudi poplaval povsem nov način življenja. Poplava novih vtisov pripelje do pojava, ki je v antropološki literaturi poznan kot kulturni šok. To je stanje brezupne osuplosti, prepadenosti, zbežanosti in zmede. Vse to lahko pelje v apatijo in umik človeka v izolacijo. Med ukinitvijo starih norm in sprejemanjem novih se v teh primerih pojavlja 'kulturna praznina' (Južnič 1977,524), ki lahko pripelje tudi do pojava socialne patologije.¹⁴ Večina pa se je bolj ali manj uspešno prilagodila novemu okolju.

Se spomnite prvih občutkov, ko ste prišli na Švedsko?

Ja. Raje se jih ne bi. Po naravi sem zelo neprilagodljiva. Moram reči, da sem se prvih pet let, če ne celo več, zelo težko vživljala v ta način življenja, čeprav sem takoj začela delati... Dokaj pozno sem se vključila v švedski način življenja. Pokrajina kot takšna mi je bila sprva všeč, kar naenkrat pa se je vse obrnilo. Vse kar je bilo švedsko sem nekje zavestno ali podzavestno odbila. Ni mi bila všeč hrana. Način oblačenja je bil takrat zelo podoben našemu. Nisem pa bila tako seznanjena s švedskim načinom, ker sem se zaprla v svoj svet, stanovanje. Ravno iz razočaranja, ker sem naredila napako, ki pa si je hkrati nisem hotela priznati. Napaka je bila, da sem odšla v svet... Prve dneve sem bila jezna na vse, kar je bilo švedskega. Tudi jezika nisem sprejemala. Nisem se ga hotela učiti. Šlo je tako daleč, da nisem nikoli vključila radia, nikoli gledala televizije, nikoli vzela v roke časopisa ali knjige. V meni je bil še danes nepojasnjjen upor, a tako se je dogajalo. Potem sem dobila od zavoda za zaposlovanje vabilo, da se vključim v jezikovni tečaj. Takrat so bili še idealni pogoji. Dobila sem plačano, da se učim švedščino. Zelo dobro. Tečaj je potekal dva meseca. Bil je intenzivni tečaj, žal pa se ga v celoti nisem udeležila.

Ivanka Melihen (Lukšič-Hacin 1998,149-151)

¹³ Pri tem moramo opozoriti, da govorimo le o enem izmed vidikov teritorialne identitete na individualnem nivoju. Pomen in vloga teritorija za identiteto je veliko širši od omenjenega, ki je le eden od individualnih vidikov. Teritorialnost se veže tudi na skupinsko identiteto (nivo skupnosti), ki ima za 'uspešno' identiteto odločujoč pomen. Poleg tega lahko pri teritorialnosti govorimo o specifični relaciji posameznika do pokrajine, v kateri živi.

¹⁴ J. Zalokar, ki je kot psihater in izseljenec služboval med slovenskimi izseljenci v Avstraliji, opozarja na različne socialno patološke pojave, do katerih lahko pride zaradi preselitve in nezadostne resocializacije: marginalizacija in marginalna identiteta, nostalgija kot posebna oblika bolezni, prekomerno uživanje hrane in debelost, ko posameznik išče uteho v hrani, pijača in alkoholizem, samomor, deloholizem, zatekanje k družabnosti oziroma alkoholizem družabnosti in alkoholizem govorjenja in malikovanje tradicije (Zalokar 1991,81-93).

Ja. V začetku se mi je zdelo življenje povsem drugačno kot doma, a sčasoma je prišlo domotožje. Doma sem s podeželja. Imeli smo le majhno hišico in nič drugega. Mama je bila viničarka. Tu pa je le bilo urejeno stanovanje in povsem drugo življenje, lažje in boljše. Bolj ugodno, več si si lahko privoščil. To nam je bilo všeč, saj smo bili mladi.

Marija Perovič (Lukšič-Hacin 1998, 161)

Po prvih vtisih, kopičenju novega, kulturnem šoku in njegovih različnih razrešitvah so se ljudje postopno spopadali s preprekami in se skušali vključiti v vsakdanjik. Ena glavnih preprek je bil jezik.¹⁵ Ljudje poudarjajo, da je švedski jezik težak, ne toliko slovnica kot pisava in izgovorjava. Vendar pa so se prva leta vsi trudili, da bi se ga naučili, saj so se dobro zavedali pomena komunikacije. Pri tem naj še dodamo, da so se Slovenci na Švedskem razpršeno naselili in to je še povečalo njihovo potrebo po znanju jezika novega okolja. V povprečju so potrebovali dve do tri leta. Prvi, ki so prišli na Švedsko v začetku šestdesetih, so samouki. Zaposlili so se v službah, ki so jih takrat lahko dobili in se učili govorce okolja (dialekt). Pozneje so se nekateri vpisali tudi v šole. Za razliko od tega je bil v sedemdesetih letih na Švedskem sprejet zakon o brezplačnem jezikovnem tečaju za priseljence.¹⁶

Kaj pa švedski jezik? Ste potrebovali veliko časa, da ste se ga naučili? Je težak? Jezik je zelo težak. Zame je bil izziv. Videla sem, da ga ljudje, ki so tu živeli že deset ali petnajst let niso obvladali. Sama sem se hotela najprej naučiti jezika. Bila sem vztrajna. Začela sem z branjem in s pogovori s Švedi na delu. Jezik sem obvladala zelo hitro. Po dveh letih sem govorila tako dobro kot danes. Obuladam pogovorni jezik, branje in pisanje. Pri pisanju delam napake, a sem prisiljena pisati. Mislim, da mi je veliko pomagala tudi šola. V sedemdesetih letih je začela država sama spodbujati priseljence učiti se švedskega jezika. Pozneje jim je celo financirala tečaje. Ja, res je. Ko sem prišla na Švedsko sem imela plačanih tristo ur tečaja jezika. To je bilo med delovnim časom - med plačanim delovnim časom. Ti tečaji so bili obvezni in pogoj, da si lahko dobil delo.

Milojka Gorjup (Lukšič-Hacin 1998, 110)

¹⁵ Jezik kot simbolni sistem je os človeške komunikacije. Pri zamenjavi kulturnega in družbenega okolja je jezik ena temeljnih preprek za vključevanje in razumevanje načina življenja v novi sredini. Jezik ni le sredstvo komunikacije. Je še nekaj več. Je simbolni sistem. Posameznik ga 'osvoji' skozi procese inkulturacije in socializacije, ki ju jezik istočasno tudi omogoča. Prav jezik je osnovno 'sredstvo' inkulturacije, skozi katero se tudi sam interiorizira. V prvih letih primarne socializacije se ob maternem jeziku nezavedno vzpostavljajo temelji človekove osebnosti. Posledica tega je, da so človeška razmišljanja in čustva ufeta v jezik, preko katerega se človek reflektira in samozaveda. Prav to, da je jezik nekaj več kot zgolj komunikacija, ovira resocializacijske procese, ki v prvi generaciji izseljencev ne morejo biti nikoli popolni. Jezika se v celoti ne da naučiti, moramo ga ponotranjiti. S tem ne trdimo, da se ne da naučiti drugega jezika, hočemo le poudariti, da učenje zajame le komunikacijski vidik, ki je ostromačen osnovnih kulturnih kodov.

¹⁶ Že leta 1965 je prišlo do postopnega uvajanja brezplačnega programa za učenje švedskega jezika za priseljence. Nekaj časa so tečaji potekali celo v plačanem delovnem času (Immigrants in Sweden 1994).

Na začetku je bilo zelo neprijetno. Bila sem samouk. Veliko sem brala, največkrat na glas, tako kot pri nas prvošolci. Če mi besede niso pravilno zvene, sem uprašala, kako se izgovarja. Tako sem se učila. Po treh mesecih življenja pri sestrični sem se odselila v stanovanje k švedski družini. Tam sem se izpopolnjevala v jeziku. Mislila sem si, da nima smisla, da govorim slovensko, če mislim ostati na Švedskem. Švedski jezik je težak. Še danes, po toliko letih, četudi sem tolmač, obstajajo besede, za katere moram uporabiti slovar. To se mi zgodi tudi pri slovenščini. Če si dolgo zunaj, se v jeziku pojavi toliko novih besed, da si včasih presenečen in iščeš pomen v slovarjih. Problem je predvsem s posameznimi besedami, katerih pomena se ne da razbrati iz stavka. Dejansko je švedski jezik težak. Izgovorjava njihovih specifičnih glasov je težka. Nekateri ljudje se v tridesetih letih niso mogli naučiti določenih besed. Za izgovorjavo je potrebno veliko vaje. Pisava in izgovorjava nista isto. To je verjetno edini narod na svetu, ki piše drugače, kot pa izgovarja. Mislim, da ni drugega.

Erika Jakobson (Lukšič-Hacin 1998,142)

Jezik pa je še veliko bolj pomemben za ljudi, ki so ga doma uporabljali kot 'osnovno delovno orodje'. To se lahko nanaša na t.i. beg možganov ali na izgnance, politično nezaželeno inteligenco, ki so se umaknili v tujino. Pomen jezika se pokaže v vsej svoji širini, ko v analizo pritegnemo videnje o razlikah med restriktivnim in elaboriranim kodom.¹⁷ Pri tem moramo upoštevati, da že znotraj 'domačega' jezika obstajata restriktivni in elaborirani kod, ki imata velik pomen za socialno mobilnost. Pri prvi generaciji izseljencev (to se nanaša le na odrasle, otroci so izvzeti) pa je situacija še veliko bolj kompleksna in zapletena. Naj izpostavimo le nekaj vprašanj, na katera pa žal nimamo odgovora. Ali je možen prehod iz restriktivnega koda, v katerem je bil človek socializiran, v elaborirani kod znotraj lastnega jezika, oziroma do katere stopnje je ta prehod možen? Ali je možen prehod iz elaboriranega koda (interioriziranega) lastnega jezika v elaborirani kod tujega in ali ni pri tem večja možnost, da se ostane na stopnji restriktivnega koda tujega jezika? Ali so sploh kakšne možnosti za prehod iz lastnega jezika, interioriziranega v restriktivnem kodu, na elaborirani kod tujega jezika (v zadnjem primeru človek elaboriranega koda kot principa mišljenja nima niti ponotranjenega)? Navedene dileme so ključnega pomena za status, ki ga izobraženec ali strokovnjak sploh lahko doseže v novem okolju.

¹⁷ *Elaborirani kod je izdelan, natančen in bogat, primeren za sporočanje zapletenih misli in logičnega argumenta. Močno je povezan z zmogljivostjo abstraktnega mišljenja in prefinjenostjo emocionalnih občutij. Restriktivni kod je utesnjen, ozeke, pogosto ga spremljajo ekstraverbalna in paralingvistična sredstva (geste, mimika itd.). Ima le omejeno vlogo. Služi predvsem kot sredstvo za krepitev skupinske solidarnosti. Sposoben je sporočati povsem nezapletena sporočila. Posameznikova sposobnost za uporabo enega od kodov je v veliki meri odvisna od njegovega socialnega porekla oz. od jezikovnega koda, ki so ga uporabljali starši in ga je v otroštvu interioriziral. Z izobraževanjem je možen 'preboj' iz restriktivnega v elaborirani kod, ki pa je povsem dosegljiv šele preko več generacij. Problem, ki se izpostavlja, je povezan z vprašanjem o možnostih osvojitve drugega jezika (Bernstein 1967).*

Občutek imam, da veliko izobraženih ljudi, ki so npr. tehniki, še vedno lahko svoje znanje spravijo na papir s pomočjo številke in rečejo, da odlično govorijo švedsko. Tisti, ki veliko uporabljajo jezik pa vidijo, kako je njihov jezik okrnjen, da se ne morejo izraziti, prav tako kot se trenutno jaz ne morem, in se zavedajo, da so nekaj izgubili, da je to, kar skušajo povedati, tako siromašno. Ko se človek zaveda, zakaj ne pozna jezika in kaj mu to jemlje, šele takrat se ne more vključiti, ne more delovati. Je pa seveda res to, da veliko ljudi, ki nikoli niso znali pisati, ki nikoli niso znali veliko povedati, čuti pomanjkanje ravno tako na Švedskem kot so ga že prej doma ali pa tega niso nikoli občutili. Govorite o problemih restriktivnega in elaboriranega koda. Če posameznik slednjega ne obvlada niti v maternem jeziku, so problemi v tujem jeziku toliko večji. To opažamo tudi pri ljudeh, ki rečejo: "Oh, tako dobro ste to napisali, jaz pa se nikoli ne morem izraziti pravilno. Toliko bi rad(a) povedal(a). Veliko premišlujem, ampak ne znam povedati."

Alja Öfors (Lukšič-Hacin 1998, 43-44)

Razprava o jeziku se neposredno navezuje na vprašanje o resocializaciji. Človek, ki ne obvlada jezika novega okolja, se z njim težko identificira. To vpliva tudi na odnos do izvorne kulture, ko se človek še bolj zaveda, da je prišleek. Po drugi strani pa je pri ljudeh, ki dalj časa uporabljajo pretežno nov jezik več možnosti za identifikacijo z novim okoljem. V obeh primerih pa z leti pride do krčenja besedišča maternega jezika, do izgubljanja izrazov, ki niso povezani z vsakodnevnim življenjem. Izginja občutek za jezikovne nianse. Tudi to na nek način kaže, da resocializacija napreduje in to ne glede na to ali se posamezniki s tem 'strinjajo' ali ne.

Kako je pa s slovenščino? Imate občutek, da se slovenski jezik pri vas izgublja? Pri meni? S svojimi otroki govorim slovensko. Ne morem reči, da govorim odlično slovenščino. Če hočem nekaj napisati, se moram prav potruditi, da napišem in na koncu vidim, da ni dobro. Z govorom pa nimam težav. Vsak dan se pogovarjamo z otroki. Pogovori so povsem drugačni kot pisanje na papir. Moj mož je Šved. Jaz 'mlatim' po svoje, on pa po svoje. Pri tem je problem, da ni poleg mene nikogar, ki bi me popraviljal. Tako v slovenščini ostajajo napake, ki jih delam. Zdajle, ko govorim z vami, mi je strašno težko najti besede v pravem pomenu. Trenutno mi na misel pridejo švedske besede in misli in ne slovenske. Človek se počuti, da je tujec v slovenskem jeziku. Morala bi biti med slovenskimi ljudmi, ki so podobno izobraženi kot jaz, da bi lahko pridobila nazaj svoj jezik ali besede, ki so mi ušle. V švedskem jeziku jih prej najdem. Zelo žalostno je, da veliko naših ljudi, ki so prišli na Švedsko in sta oba zakonca Slovenca, s svojimi otroki govori švedsko in to zelo slabo švedščino. To je katastrofa. S tem se pozablja tudi slovenski jezik. Veliko takih primerov imam. Stike imam z družino, oba sta Mariborčana, s svojimi otroki pa govorita popačeno švedščino, namesto da bi se doma pogovarjali v lepem slo-

venskem jeziku, ki ga poznata starša. Sama svojim otrokom ne morem govoriti švedsko. Ko so bili majhni, so bile prve ljubkovalne besede v slovenščini, ni šlo v švedščini. To je bilo rečeno iz srca. Čutim slovenski in ne švedski jezik. To ni iz srca. Zdi se mi, da sama nikoli ne bom Švedinja, do smrti bom Slovenka in to povem vsakomur.

Erika Jakobson (Lukšič-Hacin 1998,142)

S tem smo se približali osrednjemu vprašanju: "Kdo ste?" in odgovorom nanj. V njih lahko odkrijemo stališča posameznikov do lastne etnične pripadnosti. Odgovori se med seboj zelo razlikujejo. Lahko jih razvrstimo v nekaj značilnih skupin:

1. Sem Slovenec in nikoli ne bom nič drugega. Na vprašanje, kaj pa švedski del, je sledil odgovor, da tega ni. Je Slovenec na Švedskem.
2. Sem Slovenec, ki ima švedsko državljanstvo.¹⁸
3. Sem Slovenec. Na vprašanje, kaj pa švedski del, je sledil odgovor, da je tudi švedski del, čeprav to ni lahko priznati.
4. Sem Slovenec. Na vprašanje, kaj pa švedski del, je sledil odgovor, da je tudi švedski del, torej je švedski Slovenec. Je Slovenec, ki že dolgo živi na Švedskem in ima v sebi tudi nekaj švedskega.
5. Takojšen odgovor, da je švedski Slovenec.
6. Nič, ne Slovenec, ne Šved. Nekaj vmes. Ne počutim se Šveda, doma pa se počutim kot prišlek, tujec. Sem večni tujec, drugačen.
7. Po načinu življenja, razmišljanja Šved, po kulturni pripadnosti pa Slovenec.
8. Počutim se že pol Šved, a v srcu sem še vedno Slovenec.
9. Počutim se kot Šved. Doma govorimo švedsko. Na vprašanje, kaj pa slovenski del, je sledil odgovor, da je v duši še vedno z eno nogo v Sloveniji.

Če odgovore o samoopredelitvi primerjamo¹⁹ z odgovori na ostala vprašanja vidimo, da npr. tip odgovora pod deveto točko ni povezan z odličnim znanjem švedskega jezika (elaborirani kod) ali z mešanim zakonom, kot bi morda lahko pričakovali. Posamezniki, ki veliko uporabljajo jezik, tudi pri svojem delu, imajo do slovenskega jezika pozitivnejši odnos in ga skušajo gojiti še naprej, čeprav je to v tujejezičnem okolju zelo težko. Prav tako se v mešanih zakonih goji oba jezika, švedski in slovenski, čeprav to ni pravilo. Na to vplivajo tudi pogosti stiki s sorodniki iz Slovenije in obiski v času dopustov (kar je pomembna razlika med slovenskimi izseljenci po Evropi in tistimi, ki so se izselili na druge celine). Preseneča pa ugotovitev, da je v nekaterih slovenskih družinah švedski jezik povsem izpodrinil slovenskega in to ne le pri potomcih, pač pa že v prvi generaciji. Zakonca, oba Slovenca, se med seboj pogovarjata švedsko tudi doma.

Občutek o pripadnosti prav tako ni nujno povezan s predstavo o tem, kakšni so Švedi. Posamezniki, ki se prepoznavajo za Slovence, do Švedov nimajo odklonilnega stališča, pač pa jih spoštujejo, cenijo, a hkrati poudarjajo svojo drugačnost.

¹⁸ Pri tem tipu odgovorov zasledimo jasno razlikovanje med državljanstvom in etnično pripadnostjo, o čemer smo govorili v uvodni razpravi.

¹⁹ Primerjava, ki sledi, je omejena le na skupino ljudi, ki so bili zajeti v raziskavo. Njene rezultate ne moremo sploševati.

Čeprav lahko ugotovimo, da so predstave o Švedih v povprečju bolj pozitivne kot ne. Večina ugotavlja, da so hladni, zaprti in nedostopni, a temu dodaja, da smo jim Slovenci v tem podobni. Za razliko od slovenskega okolja, pa je v novem okolju veliko večja toleranca do drugačnosti, čeprav imajo občutek, da je v zadnjih letih razisem tudi na Švedskem vse bolj prisoten in vse močnejši. Po drugi strani pa so tudi posamezniki, ki se prepoznavajo za 'čiste' Slovence, zelo kritični do Slovencev in 'slovenskega načina življenja'. Življenje v novem okolju in sprememba interioriziranih vrednot sta jim omogočila odmik od izvornega okolja in kritično distanco do njega. Njihov pogled na lastno identiteto je povsem drugačen kot bi bil, če bi ostali doma. Pri tem je pomembno tudi dejstvo, da pogosto hodijo v Slovenijo in tako lahko sledijo ritmu in spremembam svojega izvornega okolja. Tako so lahko veliko bolj kritični kot drugi (bolj oddaljeni) izseljenci, ki jih 'muči' domotožje in idealizirajo domovino.

Iz odgovorov veje relativno velika strpnost do ljudi, ki so se odločili za zamenjavo državljanstva in to ne glede na smoopredelitev. Razlogi, ki jih navajajo, so po njihovem mnenju predvsem praktične narave in niso povezani z občutki o etnični pripadnosti tistih, ki imajo danes dvojno državljanstvo ali pa so se odločili za švedsko.²⁰ Manj tolerantni pa so do primerov pošvedenja imen in priimkov. Stališča do tega vprašanja se med seboj veliko bolj razlikujejo, so v povprečju bolj odklonilna in se rahlo prekrivajo s samoopredelitvijo o etnični pripadnosti. Se pravi, da so posamezniki, ki se počutijo Slovence, manj naklonjeni temu in to obsojajo, kot pa posamezniki, ki se že počutijo Švede in se hkrati zavedajo težav, na katere tujci v švedskem okolju danes že naletijo, ko iščejo delo - sploh je to pomembno pri drugi generaciji, se pravi pri potomcih priseljencev, ki so bili rojeni in inkulturirani/socializirani na Švedskem.²¹

Sklepne misli

'Slovenci'²² so se od polovice prejšnjega stoletja pa do danes izseljevali na različne konce sveta, pri čemer so sledili selitvenim valovom iz srednjeevropskega ali zahodnoevropskega prostora. Analiza etnične identitete v zgodovinski perspektivi je pri slovenskih izseljencih zelo zapletena, če izhajamo iz številnih defini-

²⁰ Nekaj je tudi mnenj, da to ni bilo potrebno, saj v vseh teh letih državljanstvo na Švedskem ni bilo pomembno in je status priseljencev brez državljanstva pravno izenačen z državljanji (begunci so izjeme). Temu moramo dodati, da so se ljudje, ki so prišli na Švedsko v začetku šestdesetih, znašli v čisto drugih razmerah kot tisti, ki so prišli pozneje, ko se je postopno vpeljala politika multikulturalizma. Prvim priselkom je bilo veliko težje in njihova socialna varnost je bila veliko manjša, sploh se zato, ker je bila prva socialna konvencija med Švedsko in Jugoslavijo po drugi svetovni vojni podpisana šele 1968 in ratificirana 1969 (Svetek 1968, 42-43). V specifičnem položaju so se znašli tudi posamezniki, ki so odšli v tujino iz političnih razlogov ali pa so se umaknili pred sluzženjem vojaškega roka.

²¹ Ta problem je še bolj pereč za moške, saj ženske lahko s poroko na 'legalen' način zamenjajo svoj priimek s švedskim ali kakšnim drugim 'bolj zaželenim'.

²² Pojem Slovenci izpostavljamu kot sporen s stališča analize o etničnosti ali etnični identiteti (tudi v zgodovinski perspektivi), ko je zelo pomembna posameznikova samoidentifikacija, kako se prepoznava, in nista več ključna ozemlje ali politična organizacija v okvirih katere živi.

cij etnije, naroda in nacije. Naš prostor je bil v zadnjem stoletju izpostavljen intenzivni dinamiki političnih sprememb, ki so pomembno vplivale na etnično situacijo, prav tako pa je za ta čas značilno intenzivno izseljevanje Slovencev (še na prelomu stoletja so se ljudje sami prepoznavali po regionalni pripadnosti). Pri analizi izseljenstva se tako pogosto znajdemo v zagati, katerega od treh 'klasičnih' pojmov bi sploh lahko uporabili, saj je slovenstvo v tem času doživelo 'preobrazbo' iz etnije v narod in pozneje v nacijo. Omenjene težave veljajo tudi za izseljevanje po drugi svetovni vojni, ko se govori o slovenskem narodu, danes pa se pojavlja koncept nacije. Izhod iz zagate lahko nudita pojma etnija in iz nje izpeljana etnična identiteta, ki vključujeta vse pojavne oblike, izgubimo pa informacijo o politični diferenciaciji med posameznimi pojavi, ki jih obravnavamo. S stališča analize procesov resocializacije v odnosu do etnične identitete ta odločitev nima toliko negativnih posledic, saj nas zanima nivo posameznika, predvsem proces spreminjanja njegovih vrednot v novem okolju.

Vključevanje v vsakdanje življenje v drugem kulturnem okolju pred priseljenca postavi številne zahteve po prilagoditvah in spremembah. Posamezniki se nanje različno odzivajo tako zaradi specifičnih osebnostnih lastnosti in sposobnosti, kot zaradi razlik v izobrazbi, pojmovanju realnosti, znanju jezika. Tako v praksi najdemo številne razlike od popolne neprilagojenosti do zelo močne identifikacije z novim okoljem. Zaradi socializacijskih in inkulturacijskih učinkov na človeka popolna kulturna preobrazba v prvi generaciji ni mogoča, če samo omenimo vpliv in vlogo jezika pri konstituiranju nezavednega in vpliv interioriziranega jezikovnega koda (restriktivni, elaborirani) ter njegov pomen za posameznikovo percepcijo realnega. Resocializacijski procesi imajo neposreden vpliv na etnično identiteto, saj na svoj način povečujejo njeno kompleksnost, zapletenost in množijo pojavne oblike etničnosti na individualni ravni. Prav gotovo pa še bolj očitno izpostavljajo dejstvo, da sta državljanstvo in etnična identiteta ločeni kategoriji, ki pa v določenih situacijah lahko sovpadata. Vendar je to večkrat izjema kot pa pravilo.

Ljudje, o katerih govorimo, so prišli na Švedsko v istem časovnem obdobju in živijo v novem okolju približno isto obdobje. Intenzivnost resocializacijskih procesov je bila pri njih različna, vendar pa so ti procesi zajeli prav vse. Osnovna ugotovitev, ki se nanaša na predstavljeno kompleksnost o etnični samoopredelitvi je, da ne glede na zavestno držo posameznika, resocializacija poteka in preoblikuje posameznika, a vendar ga ne more povsem preoblikovati. Prvi tip samoopredelitve, ko se posamezniki počutijo še povsem Slovenci, nam v primerjavi z odgovori na nekatera druga vprašanja pokaže, da je pri teh ljudeh vendarle prišlo do spremembe sistema vrednot, ki so ga interiorizirali v primarni socializaciji (v izvornem okolju). Pri njih je z leti prišlo do spremembe, ne glede na to ali so si to želeli ali ne. Obenem pa vidimo, da pri posameznikih, ki se počutijo že povsem Švede, ki so na nek način sami zavestno spodbujali lastno življenje v novo okolje, ni prišlo do popolne spremembe osebnosti. Še vedno v sebi nosijo nekaj slovenskega, ne glede na to ali si to želijo ali ne. V to so ujeti, kot pravijo tudi sami. Za konec naj le še izpostavimo dejstvo, da številni govorijo o svoji drugačnosti, ki je močno povezana s situacijo, v kateri se znajdejo. Tako se na Švedskem počutijo

bolj 'slovenski', medtem ko se v Sloveniji prepoznavajo kot drugačni, kot Švedski in trdijo, da je drugačnost ali permanentni status 'tujca' njihova glavna lastnost.

LITERATURA

- Althusser, L. 1980. Ideologija in ideološki aparati države. V: Ideologija in estetski učinek, Ljubljana.
- Berger, P., Luckmann, T. 1988. Družbena konstrukcija realnosti. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Bernstein, B. 1967. Elaborated and Restricted Codes. V: Explorations in Sociolinguistics. Bloomington, Indiana University Press.
- Castles, S., Miller, M.J. 1993. The Age of Migration. MacMillan, London.
- EBERT, T. 1991. Political Semiosis in / of American Cultural Studies. The American Journal of Semiotics, št.1-2., str. 117
- Habermas, J. 1991. Državljanstvo i nacionalni identitet, Razmišljanja o evropskoj budućnosti. Filozofska istraživanja, št.1, Zagreb.
- Immigrants in Sweden. 1994. The Swedish Institute, Stockholm.
- Jelič, J. 1982. Kritika Redfieldove teorije 'folk' društva. Doktorsko delo, FSPN, Ljubljana.
- Južnič, S. 1977. Socialna in politična antropologija. Partizanska knjiga, Ljubljana.
- Južnič, S. 1981. Novejša zgodovina. DDUU, Ljubljana.
- Južnič, S. 1989. Politična kultura. Obzorja, Maribor.
- Južnič, S. 1993. Identiteta. Knjižna zbirka TiP, Ljubljana.
- Lukšič-Hacin. 1995. Ko tujina postane dom. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- Lukšič-Hacin. 1998. Multikulturalizem v migracijskih situacijah; Primer: švedski multikulturalizem in slovenski izseljenci. Priloga k doktorski disertaciji. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Mežnarič, S. 1984. Jedno moguše sociološko promišljanje o naciji i etnicitetu. V: Migracijske teme, št.2, Zagreb, str. 131.
- Rizman, R. 1995. Nacionalizem: Pro et Contra. V: Vesela znanost o okolju, št.1, Ljubljana, str. 193.
- Smith, A. D. 1986. The Ethnic Origin of the Nations. Basil Blackwell, Oxford/New York.
- Stam, R., Shohat, E. 1994. Contested Histories: Eurocentrism, Multiculturalism and the Media. V: Goldberg D.T. (ed.) Multiculturalism. Blackwell, Cambridge.
- Svetek, L. 1968. Aktivnost Jugoslavije na področju mednarodnih sporazumov o socialni varnosti. V: Slovenski koledar '69, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana, str.39
- Urbančič, I. 1989. Aporije o etničnem in nacionalnem ter problem identitete. V: Migracijske teme, Institut za migracije i narodnosti, št. 2-3, Zagreb, str.165
- Verdery, K. 1989. Are regional stereotypes ethnic? In: Razprave in gradivo, Institut za narodnostna vprašanja, št.21, Ljubljana, str.169
- Zalokar, J. 1991. Mavrična kača. Didakta, Radovljica.

RAZVOJ STRANKARSKEGA SISTEMA NA ČEŠKEM

Povzetek. Češka republika je v zadnjih devetih letih doživela nekaj bistvenih političnih sprememb, ki so vplivale tudi na oblikovanje podobe strankarskega sistema. Žametna revolucija je pomenila konec enostrankarskega sistema in spodbudila nastanek več deset političnih strank, ki so bolj ali manj uspešno nastopale na volitvah. Po kratkem obdobju konfuzije, v katerem je oblikovanje pluralnega strankarskega sistema ogrožala njegova atomizacija, je po parlamentarnih volitvah 1992, predvsem zahvaljujoč volilnemu pragu, prišlo do konsolidacije. Stabilnost desnosedinske vlade, ki je bila na oblasti več kot pet let, je omogočila koncentracijo levičarske opozicije in s tem poenostavitev strankarskega sistema. Ta trend je podprla tudi večina volilcev, ki je zavrnila populizem antisistemskih strank. Po izrednih parlamentarnih volitvah junija 1998 sta dve največji, programsko nasprotni si stranki, sklenili opozicijski dogovor, ki predstavlja nov politični element.

Ključni pojmi: Češka republika, strankarski sistem, pluralizem, opozicijski sporazum.

Uvedba pluralizma (1989 - 1992)

Prve večstrankarske volitve.

Strankarski sistem Češke socialistične republike kot dela Češkoslovaške socialistične republike² pred t. i. žametno revolucijo novembra 1989 lahko definiramo kot sistem z monopolno politično stranko - Komunistično stranko Češkoslovaške. Predstavniki stranke so, v soglasju s 4. členom ustave³, sprejemali vse politične, ekonomske in druge odločitve. Poleg komunistične stranke sta na Češkem obstajali še dve politični stranki, ki sta s komunisti prisilno sodelovali v t. i. Nacionalni fronti - Češkoslovaška ljudska stranka (ČSL) in Češkoslovaška socialistična stranka (ČSS). Na volitvah so vse stranke nastopale na skupni listi, izbor kandidatov pa je bil strogo nadzorovan. Sistem Nacionalne fronte je onemogočal eksistenco legalne opozicije, ki bi lahko nastopala na volitvah. Opozicija je bila zato omejena na

^{*} Za pomoč pri nastanku tega članka se zahvaljujem dipl.pol. Kristini Tratar.

¹ Ladislav Cabada, asistent na oddelku za politologijo Fakultete za družbene vede Univerze Karlove v Pragi.

² Federacija dveh enakopravnih držav - Češke in Slovaške.

³ Člen o vodilni vlogi Komunistične stranke Češkoslovaške.

demokratska gibanja, ki so predstavljala bazo za praktično vse kritike komunističnega režima ne glede na njihovo politično opredelitev. Najbolj znana organizacija opozicije na Češkem je konec sedemdesetih let postala Listina 77⁴. Opozicijsko gibanje je bilo sestavljeno iz različnih skupin, katerih edina skupna ideja je bil boj proti komunizmu⁵.

Predstavniki Listine 77 so novembra 1989 predstavljali glavni del vodstva Državlanskega foruma (Občanský forum, v nadaljevanju OF)⁶, ki se je začel spontano oblikovati kot opozicijska politična formacija. Državlanski forum je za komunistično oblast predstavljal glavnega partnerja pri pogajanjih o počasni demontaži komunističnega režima, njegovi člani⁷ so postali ministri v prvi postkomunistični vladi premierja M. Čalfe. Po odstopu predsednika Češkoslovaške republike Gustáva Husáka, ki je predstavljal simbol sovjetske agresije in ortodoksne komunizma, je konec decembra na njegov položaj stopil najbolj znani predstavnik upora proti komunizmu in eden glavnih organizatorjev OF, Václav Havel.

Državlanski forum je pred prvimi demokratičnimi parlamentarnimi volitvami, ki so jih njegovi predstavniki razumeli kot neke vrste referendum o prihodnosti države, ponudil sodelovanje vsem političnim strankam in skupinam, ki so nastopale proti komunistični stranki. Kljub temu je na volitvah spomladi 1990 nastopalo kar 22 strank in koalicij (Vodička 1996, 254)⁸. Volitve, na katerih je s 53 odstotki prepričljivo zmagal OF⁹, so pokazale nepriljubljenost obeh bivših majhnih strank Nacionalne fronte¹⁰, tako kot tudi relativno majhno število volilcev, ki so ostali zvesti komunistični stranki¹¹. Kljub svoji jasni zmagi je OF v prvo vlado brez udeležbe komunistov po letu 1945 povabil tudi predstavnike drugih demokratičnih strank. Druga vlada M. Čalfe je tako spet delovala kot "koalicija narodne enotnosti".

Oblikovanje strankarskega spektra

Državlanski forum se je praktično takoj po uspešno izpeljanih volitvah pričel razkrajati. Glavno vlogo v tem procesu je odigral finančni minister Václav Klaus, ki je zahteval spremembo gibanja v klasično liberalno-konservativno politično

⁴ Charta 77.

⁵ Glavne skupine v Charti so predstavljali bivši komunisti, izključeni iz stranke po sovjetski okupaciji Češkoslovaške 1968 (A. Dubček, Z. Mlýnář), krščanska smer in smer konservativno-liberalnih (V. Havel, J. Ruml, V. Benda).

⁶ Na Slovaškem pod naslovom Javnost proti nasilju (VPN).

⁷ OF ni nikoli funkcioniral kot prava politična stranka, "član" je postal lahko vsak človek, ki se je predstavitnikom foruma zdel zaupljiv, zato ne moremo o članstvu v OF razmišljati v klasičnih kategorijah, veljavnih za tradicionalne politične stranke.

⁸ Knjiga K. Vodičke je praktično prva in edina tovrstna publikacija, posvečena političnemu sistemu na Češkem.

⁹ VPN je na Slovaškem dobila 32 odstotkov glasov.

¹⁰ Tik pred volitvami je predsednik države V. Havel osebno javno razkrinjal predsednika ljudske stranke kot bivšega agenta komunistične tajne policije StB. Njegov nastop je nedvomno močno vplival na odločitev predvsem krščansko opredeljenih volilcev.

¹¹ Komunistična stranka Češkoslovaške je dobila 13,6 odstotkov glasov. Od tokrat je podpora volilcev padala. Spremembo tega trenda so pomenile šele izredne parlamentarne volitve junija 1998.

stranko. Revolucionarni OF, ki je odigral svojo vlogo, se je med letom 1991 razdelil na več političnih formacij. Večina članov je odšla v Državljsko demokratično stranko (ODS), ki so jo ustanovili zagovorniki hitre in radikalne ekonomske reforme (Klaus, Tomáš Ježek, Josef Zieleniec); poleg ODS je iz OF nastala¹² še Državljska demokratska aliansa (ODA), ki je predstavljala konservativni pol češke demokratične desnice (Pavel Bratinka, Jan Kalvoda, Daniel Kroupa). Tretji pomembni politični subjekt, nastajajoči z OF, je bilo Državljsko gibanje, katerega pripadniki so bili predvsem bivši disidenti s srednjelevičarsko orientacijo (Petr Pithart, Jiří Dienstbier). Predvsem obe desni stranki sta postali pomemben del strankarskega spektra na Češkem (Vodička 1996, 256).

Cepitev Državljskega foruma je vsekakor predstavljala le del celotne spremembe podobe strankarskega sistema. Večina strank je namreč v času volitev 1990 komaj nastajala, stranke niso imele niti jasne organizacijske ureditve niti jasnih političnih programov. Stranke so se cepile in vezale; med leti 1990-1992 je v federalnem parlamentu nastopalo kar 27 različnih političnih strank in drugih političnih skupnosti (Cigánek 1992). Glavni polarizacijski faktor je pri tem predstavljal odnos do hitrosti in radikalnosti ekonomske reforme, v slovaškem delu federacije pa tudi odnos do nacionalizma (Lipták 1992, Rychlik 1997). Poleg treh strank, naslednic Državljskega foruma, se je pojavilo še nekaj manjših strank, ki so svojo volilno bazo iskale med jasno opredeljenimi družbenimi sloji - Gibanje za moravsko samoupravo (HSM), Krščansko-demokratska unija - Českoslovaška ljudska stranka¹³ (KDU-ČSL), Krščansko - demokratska stranka (KDS) i. d. (Vodička 1996, 258). Pogosto so stranke nastajale tudi zaradi nesporazuma oz. osebnega sovraštva med politikami. Najboljši primer sta lahko ODS in ODA, slednja je namreč zagovarjala zelo podoben političen program kot njena večja partnerica, njeni člani pa nikakor niso hoteli biti vezani v strogo stranko, tako kot si jo je predstavljal predsednik ODS Klaus.

Preveliko število političnih strank je pred drugimi parlamentarnimi volitvami junija 1992 predstavljalo grožnjo za normalno funkcioniranje oblasti. Politiki so upoštevali zgodovinsko izkušnjo iz časa med obema vojnama, ko je velika razcepljenost demokratičnega strankarskega spektra praktično onemogočala sestavljanje funkcionalnih vlad in je pripeljala državo v permanentno politično krizo (Broklová 1992, Klimek 1996). Zato je bil volilni zakon¹⁴ dopolnjen s klavzulo, po kateri naj bi v parlament prišli samo tisti strankarski kandidati, ki bodo na volitvah dobili več kot 5 odstotkov glasov v vsaj eni od obeh republik. Takšen volilni prag je majhne politične stranke silil k združevanju v koalicije. Kljub temu je leta 1992 na volitvah nastopalo še večje število strank kot leta 1990, namreč 40 (Vodička 1996, 261).

Na volitvah je zmagala koalicija Državljske demokratske stranke in Krščansko demokratske stranke, ki je dobila 30% glasov. Drugo mesto je s 14% zasedla koalicija Levi blok (LB), v kateri so glavno vlogo igrali komunisti. V češki parlament

¹² ODA je bila ustanovljena že oktobra 1989, ampak po revoluciji se je začasno priključila k OF.

¹³ Po parlamentarnih volitvah leta 1996 so bili iz stranke izključeni ljudje, kompromitirani zaradi sodelovanja s komunisti.

¹⁴ Zakon 57/1992.

je prišlo še šest političnih subjektov, ki so dobili od pet do sedem odstotkov glasov - Socialni demokrati (ČSSD - 7%), ljudska stranka (KDU-ČSL - 6%), ekstremno desničarsko Združenje za republiko - Republikanska stranka Češkoslovaške (SPR-RSČ - 6%), Gibanje za moravsko samoupravo (HSM - 6%), Državljanska demokratska aliansa (ODA - 6%) in Liberalno-socialna unija (LSU - 5%)¹⁵. Volitve so pomenile konec Državljanskega gibanja, ki mu le za nekaj desetnih odstotka ni uspelo doseči volilnega praga (Vodička 1996, 261-265). Predsednik vlade je postal predsednik ODS Klaus, ki je zagovornik radikalne ekonomske reforme. V koalicijo z ODS sta vstopili ODA in KDU-ČSL in tako je nastala desnosredinska vlada, ki je ostala na oblasti do leta 1997.

Tako kot že volitve leta 1990, so tudi parlamentarne volitve 1992. pokazale veliko razliko med obnašanjem volivcev v češkem in slovaškem delu federacije. Medtem ko so na Češkem prepričljivo zmagale stranke, ki so zahtevale nadaljevanje gospodarskih in političnih reform, je na Slovaškem uspelo populistično Gibanje za samostojno Slovaško (HZDS) premiera Vladimíra Mečiarja. Slovaška politična elita, ki je že v preteklih letih v federalnem parlamentu pogosto izkoriščala prepoved majorizacije¹⁶, je začela zahtevati mednarodno priznanje Slovaške. Rezultat teh zahtev je bila ugotovitev češke politične elite, da je najboljša rešitev - poleg spremembe ustave - razdružitev države (Kipke, Vodička 1993).

Za češko politično sceno je osamosvojitve Češke republike, ki je bila uradno razglašena 1. januarja 1993¹⁷, pomenila pritisk poslancev federalnega parlamenta, ki so po razdelitvi ostali brez dela. V drugi polovici leta 1992 so politične stranke zagovarjale njihov prestop v senat, ki naj bi po novi ustavi postal drugi dom češkega parlamenta. Zanimanje za takšno rešitev, predvsem s strani državljanskih strank, ni bilo veliko, zlasti zato, ker sta obe stranki na volitvah svojo prvo garnituro delegirali v češki parlament, ODA pa na volitvah v federalni parlament celo ni uspelo dobiti dovolj glasov in zato v federalnih organih ni imela svojih predstavnikov. Prestop federalnih poslancev v novoustvarjeni češki parlament ni bil nikoli realiziran, volitve v senat pa so bile prvič izpeljane šele novembra 1996.

Od ekstremnega do omejenega pluralizma (1992 - 1996)

Ekstremni pluralizem

Parlamentarne volitve leta 1992 naj bi zaključile razkosanost in labilnost strankarskega sistema, ki je bil rezultat porevolucijskega kaosa, neizkušenosti nove politične elite ter pomanjkljivosti v programih političnih strank (Vodička 1996,

¹⁵ Navajam rezultate volitev v češki parlament, ker je leta po razcepitvi Češkoslovaške postal glavni predstavnik legislative na Češkem. Na volitvah v federalni parlament petodstotni prag nista prekoračili ODA in HSM.

¹⁶ Federalni parlament je imel dve zbornici - ljudsko zbornico in Zbornico narodov. V slednji je vsako od republik zastopalo 75 poslancev. Zakon je bil sprejet šele takrat, ko se z njim je strinjala večina poslancev obeh narodnosti (Vodička 1996, 254).

¹⁷ Ustava samostojne republike je bila sprejeta že 18. decembra 1992 kot zakon 1/1993 (Ustava České republiky 1997).

280). Politična stvarnost je vendarle pokazala, da je volilni prag, ki naj bi preprečil vstop prevelikega števila političnih strank v parlament, stranke sicer prisilil k sodelovanju, vendar je bilo le-to pogosto le začasno. Od štirih koalicij¹⁸, ki so vstopile v parlament, je volilno obdobje preživela samo zmagovalna koalicija ODS/KDS; leta 1995 se je KDS priključila k ODS¹⁹. Poslanci HSM in LSU so večinoma vstopili v ODS in socialdemokratsko stranko, ki je od leta 1993 naprej osrednji del levega spektra, ki je privlačil predstavnike drugih levičarskih smeri v češki politiki. Tudi koalicija Levi blok se je razcepila na pripadnike komunistične stranke (KSČM), ki so zagovarjali kontinuiteto oz. nasledništvo totalitarne Komunistične stranke Češkoslovaške, in predstavnike novih neokomunističnih marksističnih strank²⁰.

Medtem ko se je desna stran demokratičnega političnega spektra stabilizirala v podobi državljanskih strank in ljudske stranke²¹, so levičarske stranke šele leta 1993 začele iskati pot do sodelovanja oz. združevanja. Pomembno vlogo v tem procesu je odigrala socialdemokratska stranka in njen predsednik Miloš Zeman. Socialdemokrati so postali gonilna sila združevanja demokratične opozicije, Zeman pa glavni - in v bistvu edini relevantni - nasprotnik Klausove gospodarske politike. ČSSD je leta 1993 skupaj s LSU in nekaterimi poslanci drugih opozicijskih strank ustanovila Realistični blok, v katerem je hotela koordinirati delo opozicije (Vodička 1996, 298). Ker Blok ni izpolnil pričakovanj, sta njegov obstoj in vloga kot prve institucionalizirane in združene opozicije po revoluciji pogosto omalovaževana oz. pozabljena. Socialdemokrati, ki so na parlamentarnih volitvah leta 1992 zabeležili pičlih 7 odstotkov glasov, so do leta 1996 postali močna opozicijska stranka, ki se ji je na prvih parlamentarnih volitvah v samostojni Češki republiki obetala celo zmaga.

Poleg demokratične opozicije, so v češkem parlamentu nastopali tudi predstavniki strank, ki so jih uvrščali med nedemokratične. Na skrajni levisi so poslanci Komunistične stranke Češke in Moravske (KSČM), na desnici pa poslanci republikanske stranke (SPR-RSČ). Prva je bila stranka, ki se ni strinjala s političnimi in ekonomskimi spremembami na Češkem in je zahtevala vrnitev prejšnjega režima²²; tako stranko, ki je imela in še zmeraj ima podporo približno ene desetine volilcev, lahko označimo kot sentimentalno. Druga ekstremna stranka, republikanci, pa je tipičen predstavnik desničarskega političnega ekstremizma, ki temelji na populizmu, nacionalizmu in karizmi njenega vodje, Miroslava Sládka, ki je bil pred revolucijo zaposlen v uradu za cenzuro (Vodička 1996, 311)²³. Kljub temu, da sta obe stranki predstavnici nasprotujočih si polov političnega spektra, je bila njuna poli-

¹⁸ Tako LSU kot tudi HSM navajam kot koalicije, čeprav na volitvah nista dosegli 7 oz. 10 odstotkov glasov, tako kot je pri koalicijah dveh ali večjega števila strank zahteval volilni zakon (Vodička 1996, 261). Razkorak med zakonom in prakso je nastal zaradi dejstva, da sta se obe koaliciji registrirali kot enotna politična stranka.

¹⁹ Na kongresu stranke je zmagalo pragmatično krilo okoli I. Pilipa, ki se je zavedal majhnosti KDS in jo pred volitvami raje vključil v močno ODS.

²⁰ *Leva alternativa, Stranka demokratske levice, Levi Blok i. d.*

²¹ *Po priključitvi KDS k ODS stranka prevzame oficialni naslov Krščansko demokratska unija.*

²² *Pri komunistih vidimo, po eni strani velik razkorak med programom in politično prakso, po drugi strani pa so se njihov program in politične zahteve spreminjale.*

²³ *Český úřad pro tisk a informace (ČUTI) - Urad za tisk in informacije.*

tika pogosto skoraj enaka, bodisi v odnosu do vladajoče oblasti bodisi v odnosu do lastninskih sprememb, tujcev itn.

Med leti 1992-1996 se je tako, predvsem v parlamentu, oblikoval strankarski spekter, ki ga je sestavljalo šest glavnih političnih strank. Socialdemokratska stranka je postala močan opozicijski nasprotnik vladajoči koaliciji državljanskih strank ODS in ODA ter krščanskih demokratov in je ponujala druge možnosti in rešitve za napredovanje ekonomske in politične transformacije. Poleg demokratičnih strank sta obstajali še dve ekstremistični stranki, katerima so napovedali 15-20 odstotkov glasov volivcev. Ostale stranke so ju izključile iz demokratskega spektra in si prepovedale sodelovanje z njima. Takšen strankarski sistem lahko označimo kot ekstremni pluralizem, ki ga karakterizira nesposobnost strank dobiti absolutno večino glasov, kar zahteva oblikovanje koalicijske vlade, ter prisotnost antisistemske stranke - v češkem primeru celo dveh (Sartori 1976, 132). Ta sistem zelo spominja na zgodovino prve Češkoslovaške republike²³, kjer so po volitvah praktično vse demokratične stranke ustvarjale t. i. koncentracijske vlade, ki so bile značilne po svoji neodločnosti in zavlačevanju reševanja političnih in ekonomskih problemov (Klimek 1996). Takšno stanje bi v procesu tranzicije lahko povzročilo velike težave.

Manjšinska vlada

Prve parlamentarne volitve v samostojni Češki republiki so potekale 31. 5. in 1. 6. 1996. Tako kot štiri leta nazaj, je s 30% glasov zmagala ODS, stranka predsednika vlade Klause. Opozicijski socialdemokrati so dobili le tri odstotke glasov manj, vendar skoraj štirikrat več kot na zadnjih volitvah. Volitve so bile uspešne tudi za obe ekstremistični stranki, komunisti so namreč dobili več kot 10%, republikanci pa 8%. Krščanski demokrati so pridobili 8% glasov, ODA kot drugi majhni koalicijski stranki, pa je s šestimi odstotki komaj uspelo doseči volilni prag. Od neparlamentarnih strank je samo Gibanje za življenjsko varnost upokojujencev (ŽDJ) dobilo več kot 3% glasov²⁴ (Vodička 1996, 265-267). Volitve lahko označimo kot neuspeh za doslej vladajočo koalicijo, ki je v parlamentu za dva glasova izgubila večino²⁵.

Nastala situacija je ustrezala definiciji ekstremnega multipartizma. Antisistemske stranke sta dobili tolikšno število glasov, ki je onemogočalo oblikovanje politično jasno opredeljene večinske vlade in je vse demokratične stranke prisililo k sodelovanju. Pod nadzorom predsednika države so demokratične stranke sklenile sporazum o delitvi moči in političnih položajev. Socialdemokrati so v zameno za mesto predsednika parlamenta²⁷, ki ga je zasedel predsednik stranke Zeman, za funkcije predsednikov parlamentarnih odborov itd., obljubili tolerantnost desnosredinski manjšinski vladi, ki jo je spet sestavil predsednik ODS Klaus. Pri

²³ 28. oktober 1918 - 30. september 1938.

²⁴ Pomembno zaradi tega, da imajo stranke, ki dobijo vsaj 3 odstotke glasov, zagotovljeno vračilo stroškov za predvolilno kampanjo. Država namreč takšnim strankam plača za vsak glas določeno količino denarja (90 Kč).

²⁵ Od dvesto poslanskih sedežev jih je ODS dobila 61, KDU 18, ODA 13; skupaj 99 poslancev.

²⁷ Ustava navaja termin poslanska zbornica (parlamentni snžmovna), ampak zaradi nenapolnjenosti senata vztrajam pri terminu parlament.

glasovanju o zaupnici novi vladi pa so socialdemokratski poslanci zapustili sejo in tako omogočili njen nadaljnji obstoj²⁸.

Tudi obe majhni koalicijski stranki sta izkoristili poslabšanje Klausovega manevrskega prostora; skupno število ministrov za obe stranki je bilo izenačeno s številom ministrov, ki jih je delegirala ODS. Klaus in njegova ODS sta se tako znašla v neprijetnem položaju, ki je onemogočal nadaljevanje radikalne ekonomske reforme po njenih predstavah. Poleg zunanje opozicije, bodisi nedemokratske - komunisti in republikanci - bodisi demokratične, se je v vladi izoblikovala tudi notranja opozicija. Predvsem podpredsednik vlade in predsednik KDU Josef Lux je postal strogi kritik Klausove politike. Desnosredinska koalicija se je znašla v krizni situaciji, ki so jo poglobile pomanjkljivosti transformacijskega procesa.

Konsolidacija (1996 - 1999)

Konec desnosredinske vlade

Kriza vladajoče koalicije se je popolnoma razkrila na senatnih volitvah konec novembra 1996, po skoraj štiriletnem kršenju ustave²⁹. Jasni zmagovalec prvega kroga volitev je bila ODS, ki je dobila tri od enainosemdesetih senatorskih sedežev, 76 njenih kandidatov pa je napredovalo v drugi krog volitev³⁰. Politiki obeh majhnih vladnih strank so volivce izzvali, naj v drugem krogu ne volijo kandidate ODS, pa čeprav je šlo za koalicijskega partnerja³¹. Sistem "vsi proti ODS" je na koncu slavil zmago: ODS je v skupnem seštevku dobila "samo" 32 mandatov, medtem ko sta majhni koalicijski stranki dobili procentualno veliko več senatorskih sedežev kot v poslanski zbornici - KDU 14 in ODA 7. Nezadovoljstvo ODS, oz. Klaus je sprožila tudi izvolitev Pitharta za predsednika senata, ki ga je sicer Klaus leta 1992 že zamenjal s pozicije predsednika vlade, Pithart je namreč že dalj časa opozarjal na napake vlade, predvsem v zvezi z privatizacijo.

Senatne volitve so pokazale še en pomemben trend, pripravljenost socialdemokratske stranke sodelovati s komunisti. Rezultat tovrstnega sodelovanja je bil uspeh dveh komunističnih kandidatov, ki sta v drugem krogu dobila tudi glasove volivcev ČSSD. Podobno podporo so socialdemokrati dali tudi krščanskim demokratom. Največja opozicijska stranka, ki je dobila 26 senatorskih sedežev, je tako začela iskati partnerje za oblikovanje vladnih koalicij. Ekstremno desni republikanci na volitvah niso nastopali, ker se ne strinjajo z institucijo senata.

Krizo vladne koalicije ni pomirila niti sprememba manjšinske vlade v večinsko. Ta dogodek je povezan z glasovanjem o državnem proračunu za leto 1997, ko sta dva poslanca socialnih demokratov podprla predlog vlade. Sledila je izključitev iz stranke, eden od njiju je takoj prestopil v ODS, drugi pa je kot neodvisni večinoma

²⁸ *Vlada dobi zaupnico z večino glasov prisotnih poslancev.*

²⁹ *Ustava govori o začasnem senatu, ki nikoli ni bil ustanovljen (Čl. 106).*

³⁰ *Volitve v poslansko zbornico potekajo na osnovi proporcionalnega volilnega sistema, v senat pa na osnovi dvokrožnega večinskega sistema (Čl. 18); v drugem krogu nastopata kandidata, ki sta dobila največ glasov (Ustava České republiky 1997).*

³¹ *J. Lux je direktno izzval volilce KDU, naj ne volijo za ODS (Týden 1998, 46, str. 22).*

podpiral temeljne odločitve vlade, predvsem v ekonomskih zadevah³². Nezadovoljstvo z delom vlade, ki je bilo pogosto personificirano z njenim predsednikom Klausom, je tako znotraj kot tudi zunaj koalicije, v letu 1997 naraščalo, izjemo v tem trendu so pomenile samo katastrofalne poplave, ki so julija prizadele tretjino območja države in po katerih so se razmere na politični sceni začasno umirile.

Presenetljivo pa je padeč Klausove vlade konec novembra 1997 sprožila notranja opozicija v ODS. V zvezi s finančno afero ODS³³ se je v stranki izoblikovala opozicijska skupina, ki je od predsednika Klause zahtevala, da bi za afero sprejel odgovornost (Jan Ruml, Ivan Pilip). Predstavniki opozicije so javno izstopili v trenutku, ko je bil Klaus v tujini,³⁴ in so zahtevali njegov odstop s funkcije predsednika vlade in ODS. Obe majhni koalicijski stranki sta zapustili koalicijo in premier Klaus je predsedniku države naznanil odstop svoje vlade.

Spremembe strankarskega sistema

Odstop Klausove vlade, razlogi za to in tudi naslednja dogajanja, so pokazali, da se je strankarsko življenje na Češkem znašlo v globoki krizi. V kratkem času so bile vse parlamentarne stranke z izjemo komunistov osumljene goljufanja pri financiranju, čeprav raziskave o morebitnih kaznivih dejanjih še niso bile končane. V javnosti pa so afere sprožile še večje nezaupanje do politike in političnih strank. Ta trend je bil vsekakor opazen že dolgo pred izbruhom krize.

Od leta 1990 naprej je bila udeležba na volitvah vse manjša. Medtem ko je leta 1990 volilo 97 odstotkov upravičenih volivcev, jih je leta 1992 še 85%, leta 1996 pa samo še 76% (Vodička 1996). Seveda je bila udeležba še vedno veliko višja v primerjavi z zahodnimi demokracijami, kar lahko razložimo z navadami komunističnih "obveznih" volitev. Svarilen signal pa so pomenile senatne volitve, ki se jih je v drugem krogu udeležila samo še ena tretjina volivcev. Tudi zaupanje v politične institucije je stalno padalo, celo predsednik Havel, ki še vedno predstavlja nekakšen simbol demokratičnih sprememb in stabilnosti novega režima, je konstantno izgubljal podporo javnosti³⁵.

Raziskave so pokazale, da več kot 85% prebivalstva noče postati član kake politične stranke (Potýček 1997, 46). Samo komunistično stranko lahko definiramo kot masovno stranko (Duverger 1980, 167), čeprav število njenih članov hitro upada³⁶. Ostale stranke navajajo bistveno manjše število svojih članov: 70 tisoč krščanskih demokratov, 20 tisoč članov ODS³⁷, 14 tisoč socialdemokratov, samo 1 500 članov

³² *Vlada je na koncu postala skoraj popolnoma odvisna od enega glasu. Takšno stanje je dobilo naziv Sistem Wagner (po poslancu J. Wagnerju).*

³³ *Stranko so financirali podjetniki, ki so uspešno sodelovali v privatizaciji.*

³⁴ *Klaus je bil na obisku Sarajeva - odsod mit "sarajevskega atentata", termin, ki ga Klaus pogosto uporablja.*

³⁵ *Leta 1992, še v raziskavah na območju celotne federacije, je Havel imel podporo 71 odstotkov prebivalstva (Kipke, Vodička 1993, 46). Leta 1998 je njegova podpora prvič padla pod 60 odstotkov.*

³⁶ *Še leta 1997 je stranka navajala 300 tisoč članov (Potýček 1997, 45), konec 1998 pa še samo 140 tisoč, od tega pa jih je 114 tisoč starejših od petdeset let (Týden 1998, 50, str. 18).*

³⁷ *Pred razpadom.*

ODA³⁸. Sociolog Martin Potýček je v analizi rezultatov z raziskave stališč javnosti do politike ugotovil, da so državljani pripravljene vstopiti v javno življenje, ampak zaenkrat tega ne počnejo, ker jim ne ustreza podoba političnih strank, ki so otrdele (Potýček 1997). Politične stranke se tudi branijo prihoda novih, mladih članov, ki bi lahko ogrozili položaj strankine oligarhije, zato niso stranke sposobne ponuditi dovolj političnih osebnosti in strokovnega personala.

Ta fenomen se je pokazal tudi pri iskanju novega premiera po odstopu Klauša s tega položaja, kot najbolj primerna se je pokazala alternativa poluradniške vlade na čelu s predsednikom Josefom Tošovským, ki je pred tem opravljal funkcijo guvernerja Nacionalne banke in ni bil politično aktiven. Pomanjkanje političnih osebnosti dokazuje tudi raziskava o tem, koga bi volilci posameznih političnih strank predlagali kot mogočega predsednika vlade. Medtem ko so volivci ODS na drugem mestu, za Klausom, videli kot alternativo predsednika ČSSD Zemana (za Klauša 83,7%, za Zemana 2,3%), je bilo pri volivcih socialdemokratov zaporedje nasprotno (za Zemana 38,4%, za Klauša 14,4%) (Vodička 1996, 276). Volivci obeh velikih strank so kot najboljšo alternativo za predstavnika svoje stranke videli predstavnika konkurenčne stranke. To kaže tudi na skoraj avtokratičen položaj predsednikov ODS in ČSSD, ki sta ostro nastopala (in nastopata) proti kakršnikoli "opoziciji" v lastni stranki in s tem preprečujeta rast osebnosti znotraj strank.

Obe veliki stranki sta se pod vodstvom Klauša in Zemana oblikovali v strogi stranki (Duverger 1980, 164). Omenili smo že izključitev dveh socialdemokratskih poslancev, ki sta glasovala v nasprotju z odločitvijo vodstva stranke. Podobno so končali tudi člani ODS, ki so zahtevali Klausov odstop po razkritju finančne afere. Sodelavci bivšega notranjega ministra Rumla so najprej ustanovili t. i. "mnenjsko" frakcijo, po decembrskem kongresu ODS, na katerem je Klaus zanikal odgovornost za finančno afero, pa so njeni pripadniki ustanovili novo politično stranko - Unijo svobode (US). Ta je bila od oblikovanja dalje alternativa nezaupljivi ODS. V stranko se je vključilo več kot trideset poslancev, trije senatorji in tretjina članov ODS. Unija se je prezentirala tudi kot nova možnost za osebnosti, ki niso zaupale v politične stranke (Cabada 1998).

Poluradniška vlada premiera Tošovskega, ki je nastopila januarja leta 1998, je dobila podporo poslancev socialdemokratske stranke, krščanskih demokratov, Unije svobode in ODA. Podporo socialnih demokratov, ki so bili prepričani v svojo zmago na naslednjih parlamentarnih volitvah in so jih zato hoteli čimprej izpeljati, je dobila samo pod pogojem, da bo v do kratkem času sprožila izredne volitve. V vladi se je, poleg že izkušenih ministrov majhnih desnih strank (Josef Lux, Jiří Skalický), pojavilo tudi nekaj zanimivih osebnosti mlajše in srednje generacije (Vladimír Mlynář, Martin Bursík, Jiří Lobkowicz).

Finančna afera je v začetku leta 1998 prizadela tudi Državljansko demokratsko alianso. ODA, ki se je že na začetku oblikovala kot tipična kadrovska stranka (Duverger 1980, 167), je zelo hitro izgubila podporo volivcev, ki so se začeli nagibati k Uniji svobode. Podpora novi stranki je v raziskavah javnega mnenja že febru-

³⁸ Število socialdemokratov je pričelo rasti predvsem po izrednih volitvah leta 1998 in oblikovanju socialdemokratske vlade premierja M. Zemana.

arja prekoračila 10 odstotkov. Unija je zelo hitro zapolnila razmik, ki je nastal zaradi poraza ODA. Raziskave so pokazale tudi rast podpore stranki upokojenev DŽJ; ta je februarja znašala 4 odstotke, maja pa že 9-10 odstotkov (Cabada 1998).

Pred izrednimi parlamentarnimi volitvami je vstop v Poslansko zbornico pričakovalo sedem političnih strank. Zmaga se je obetala socialnim demokratom, ki naj bi dobili okoli 30 odstotkov glasov. ODS in Unija svobode sta skupaj pričakovali isti delež volilcev, vendar je bil izid posameznih strank odvisen od odnosa desničarskih volivcev do Klausovih političnih metod³⁹. Krščanski demokrati, komunisti, republikanci ter upokojeneci so računali na približno deset odstotkov glasov. ODA se je udeležbi na volitvah odpovedala in svojim volivcem priporočila ODS in US. Izid volitev je, tako kot so ga napovedovale raziskave javnega mnenja, kazal na ponovne težave pri oblikovanju vlade, predvsem zato, ker se je poleg komunistov in republikancev, pojavila še ena relevantna politična stranka, ki jo imajo mnogi za ekstremistično, namreč ŽJD. Antisistemske stranke so pričakovale več kot četrtino poslanskih sedežev (Cabada 1998). Izid volitev pa je vsekakor vse hipoteze postavil na glavo.

Opozicijski sporazum

Izredne parlamentarne volitve, ki so potekle junija 1998, so pričakovano zmago prinesle socialnim demokratom, ki so dobili več kot 30 odstotkov glasov in zasedli 74 poslanskih sedežev. Njihovo zmago so mnogi pripisali Piru, saj je drugo uvrščenim, Klausovim državljskim demokratom, z agresivno volilno kampanjo uspelo oživiti že skoraj odpisano stranko; ODS je na volitvah dobila 27 odstotkov glasov, kar pomeni 63 poslanskih sedežev. Komunisti so pridobili 11% (24 sedežev), krščanski demokrati 9% (20), tako kot tudi Unija svobode (19). Upokojenecem in republikancem ni uspelo prekoračiti petodstotni prag, kar je bilo predvsem v primeru slednjih presenetljivo⁴⁰.

Pričakanja o poglobitvi ekstremnega pluralizma se tako niso potrdila, prav nasprotno, pojavili sta se celo dve varianti večinske koalicijske vlade. V prvem primeru je šlo za levosredinsko vlado socialnih in krščanskih demokratov ter Unije svobode, ki bi v bistvu predstavljala nadaljevanje politike vlade Tošovskega⁴¹. Poleg tega se je ponudila možnost za ponovitev desnosedinske vlade v obliki koalicije ODS, US in KDU. Za slednjo sta obe majhni stranki imeli dva pogoja - odsotnost Klause v vladi in dosledno raziskavo finančnih afer ODS. Takšna pogoja sta bila za ODS vsekakor nesprijemljiva, zato je bila levosredinska vlada verjetnejša varianta.

Ko je predsednik države pooblastil predsednika ČSSD Zemana za pogajanja o sestavi nove vlade, je ta začel pogovore s predstavniki KDU in US. Medtem ko so bili krščanski demokrati pripravljeni vstopiti v koalicijo, so se pogovori z US zapletli zaradi osebnih antipatij med predsednikoma ČSSD in US, Zemanom in Rumlom. Slednji je bil namreč v času svojega delovanja na notranjem ministrstvu

³⁹ Osebnostem napovedoval med 10-15 odstotki za vsako stranko (Cabada 1998).

⁴⁰ Že spomladanske raziskave javnega mnenja so pokazovale zmanjšanje podpore, ampak večina opazovalcev je pripisovala zadržanost volilcev do javne podpore ekstremni stranki (Cabada 1998).

⁴¹ J. Tošovský je pred volitvami zavrnil ponudbo US, da bi ostal aktiven v politiki. Po volitvah ga je predsednik države spet namestil na položaj guvernerja nacionalne banke.

pogosto tarča brezobzirnih napadov Zemana in drugih socialdemokratskih politikov. Zeman je pri pogajanjih ponujal celo varianto, da bi predsednik vlade postal predsednik KDU Lux, toda Ruml je tudi to varianto zavrnil, podobno kot možnost, da bi US podprla manjšinsko vlado socialnih in krščanskih demokratov. Zeman je imel tudi možnost oblikovati manjšinsko vlado s komunisti s tiho podporo KDU, vendar je bila takšna možnost za krščanske demokrate nesprejemljiva.

Ko sta obe omenjeni varianti večinskih vlad propadli zaradi sovraštva med predstavniki posameznih političnih strank, sta dve največji politični stranki naredili politično presentljivo potezo. Klaus in Zeman, ki sta veljala za nespravljiva nasprotnika, sta namreč sklenila dogovor o delitvi moči in političnih funkcij med obe stranki. T.i. opozicijski sporazum⁴² je Zemanu omogočil sestavo manjšinske socialdemokratske vlade v zameno za odstop pomembnih kontrolnih pozicij ODS. Klaus je postal predsednik poslanske zbornice⁴³, člani ODS so dobili položaje v kontrolnih organih parlamenta, v Neodvisnem kontrolnem uradu id. Socialdemokrati so ODS obljubili tudi podporo njenemu kandidatu za položaj predsednika senata. Problematičen je bil šesti člen dogovora, v katerem sta se stranki zavezali, da ne bosta sprožili postopek za izglasovanje nezaupnice (Koudelka 1998, 466).

Obe veliki stranki sta si tako z opravičilom, da delujeta v interesu politične stabilnosti, razdelili v bistvu vso moč v državi. ODS in ČSSD sta ustanovili tudi posebno komisijo pravnih strokovnjakov, ki naj bi pripravila ustavne spremembe, kot so npr. večinske volitve v poslansko zbornico in omejitve pooblastil predsednika republike. Po mnenju nekaterih strokovnjakov je dogovor sklenjen za neomejen čas, obe stranki pa sta se dogovorili za dolgoročno delitev oblasti, ena bo vedno nastopala kot vladajoča, druga pa kot opozicijska (Koudelka 1998, 463). Tovrsten dogovor naj bi pomenil večjo stabilnost demokratičnega sistema (Kropivnik 1997, 76-78)⁴⁴. Po mnenju majhnih strank gre vsekakor za monopolizacijo politike na njihov račun.

Vprašljiv je tudi izraz pogodbeni opozicija, s katerim operira ODS. Po definiciji naj bi opozicija predstavljala tisti del državljanov, ki ni volil vladno stranko oz. strank in se ne more identificirati z obstoječo politično večino in njenimi ukrepi (Lukšič 1990, 108). Položaj ODS, ki je z odhodom svojih poslancev s seje poslanske zbornice omogočila nastanek manjšinske vlade socialdemokratov in se je z opozicijskem sporazumom zavezala, da ne bo sprožila postopka izglasovanja nezaupnice takšni vladi, namreč ni položaj tipične opozicije. Takoj po podpisu sporazuma je ODS izgledala kot skriti koalicijski partner ČSSD, ki noče vstopiti v vlado samo zaradi tega, da se ne bi preveč kompromitirala. Čeprav je ODS kasneje

⁴² Celo naslov dogovora je *Dogovor o oblikovanju stabilnega političnega okolja v Češki republiki (Smlouva o vytvoření stabilního politického prostředí v České republice)*.

⁴³ Klaus in Zeman sta si tako zamenjala položaja.

⁴⁴ Kropivnik primerja fragmentiranost volilnega telesa v konsolidiranih in novih evropskih demokracijah. Navaja vedno seštevek dveh najmočnejših strank. Za Češko to pomeni 56 odstotkov glasov volilcev ter 64 odstotkov poslanskih sedežev - volitve 1996 (Kropivnik 1997, 77). Po volitvah se je fragmentiranost še zmanjšala - 58 odstotkov glasov za ČSSD in ODS pomeni 68 odstotkov poslanskih sedežev.

oblikovala senčno vlado in ni podprla vladni predlog proračuna, je še vedno nimam za pravo opozicijo.

Prihodnost?

Opozicijski sporazum in njegove posledice - izključitev predstavnikov majhnih strank s pomembnih položajev v parlamentu in grožnja z uvedbo večinskega volilnega sistema - so med majhnimi strankami sprožile ostro reakcijo (Cabada 1998). KDU in US sta poleg socialnodemokratskega (ČSSD) in konservativnega pola (ODS) začeli oblikovati tretji pol politike, ki naj bi predstavljal liberalno oz. sredinsko alternativo med obema strankama opozicijskega dogovora. Poleg majhnih parlamentarnih strank sta se priključili še ODA in Demokratska unija (DU); nastala je opozicijska t.i. tetrakoalicija⁴⁵. Pred dopolnitvenimi⁴⁶ senatnimi volitvami, ki so bile novembra 1998, je tako prišlo do naslednjega poenostavljanja strankarskega sistema na Češkem. Na volitvah so namreč nastopali samo štirje relevantni politični subjekti - ČSSD, ODS, tetrakoalicija in komunisti.

Volitve so pokazale, da je javnost še vedno nezadovoljna z dogajanjem na politični sceni, saj je v drugem krogu volilo samo 20 odstotkov upravičenih volitev. Zmagovalec volitev je postala tetrakoalicija, ki je dobila trinajst od sedemindvajsetih mandatov, ODS je zasedla 9, ČSSD 3 in KSČM 2 senatorska sedeža. Kljub zmagi, tetrakoaliciji ni uspelo ohraniti pozicijo Pitharta kot predsednika senata. Decembra ga je nadomestila članica ODS Libuše Benešová.

Glasovanje o Pithartovi odstavitvi in izvolitvi Benešove je pokazalo, da nekateri senatorji ČSSD ne spoštujejo opozicijskega sporazuma⁴⁷. Menim, da bi bili prav socialdemokrati lahko tisti, ki bodo prekršili oz. razveljavili sporazum. M. Zeman namreč išče pot do oblikovanja večinske vlade, ki ne bi bila odvisna od glasov ODS, oz. ne bi morala ob vsakem glasovanju v poslanski zbornici iskati večino. Glasovanje o državnem proračunu za leto 1999, ki je bil prvič v zgodovini Češke republike predlagan s primanjkljajem, je pokazalo, da dobiti večino ni lahko. Proračun so v prvem glasovanju, poleg socialdemokratskih poslancev, podprli samo komunisti, po dopolnitvi in pojasnitvi za kaj bo uporabljen primanjkljaj, pa so se jim pridružili tudi krščanski demokrati. Slednji vsekakor še zmeraj zavračajo možnost, da bi podpirali vlado, katero bi predstavljali komunistični ministri, tako kot tudi možnost, da bi skupaj s socialdemokrati vstopili v manjšinsko vlado, ki bi imela tiho podporo komunistov⁴⁸.

Zemanu se obeta precej boljša varianta, namreč levosredinska vlada skupaj s KDU in US. Krščanski demokrati so že večkrat, zadnjič z glasovanjem o proračunu, pokazali, da je za njih takšna varianta dopustna. V Uniji svobode pa se je proti fundamentalističnemu vodstvu, ki ga reprezentira predvsem predsednik stranke Ruml, izoblikovala opozicija, ki daje možnost vstopa v levosredinsko koalicijo,

⁴⁵ Čtyřkoalice.

⁴⁶ Volitve, na katerih je bila zamenjana ena tretjina senatorjev.

⁴⁷ ODS in ČSSD imata skupaj 49 senatorjev od 81, ampak Benešová je bila izvoljena šele v drugem krogu s prednostjo enega glasu.

⁴⁸ Možnost sodelovanja KDU in KSČM se je še zmanjšala po odhodu J. Luxa z položaja predsednika stranke (zaradi težke bolezni) in njegovi zamenjavi z J. Kasalom, ki je znan kot sovražnik komunizma.

čprav je skeptična do osebe M. Zemana kot predsednika takšne koalicijske vlade (Mlynář, Lobkowicz). Vprašljivo je, kakšna bi bila, v primeru oblikovanja levosredinske vlade, usoda tetrakoalicije. Tako KDU kot tudi US se trenutno počutita dovolj močni in ne razmišljata o hitri združitvi. Obe majhni desni stranki - ODA in DU - pa nista zagovornici politične povezave z Zemanom.

Sklep

Strankarski sistem na Češkem je v zadnjem letu preživel turbulentno fazo, ki je v končnem rezultatu vodila do njegove poenostavitve od ekstremnega k omejenemu pluralizmu (Sartori 1976). Senatne volitve novembra 1998 so pokazale, da so se oblikovali trije glavni politični poli - socialdemokratski, konservativno-liberalni in liberalno-sredinski⁴⁹. Takšna delitev bi lahko ustrezala celo strankarskemu sistemu, ki ga je J. Blondel označil kot sistem dva in pol (Blondel 1972, 103). Vendar moramo pri tem upoštevati trdoživo Komunistično stranko, ki ji že skoraj deset let napovedujejo propad, stranka pa se je kljub temu na zadnjih parlamentarnih in senatnih volitvah okrepila. Zato bi strankarski sistem, ki se je izoblikoval na Češkem, bolj upravičeno označili kot večstrankarski sistem brez dominantne stranke. V takšnem sistemu po Blondelu dve ali tri večje stranke pridobivajo vsaka približno četrtno glasov, dve ali več majhnih strank pa ostale glasove (Blondel 1972, 103). V primeru Češke republike predstavljajo velike stranke ČSSD, ODS in tetrakoalicija, majhno stranko pa naj bi predstavljali komunisti.

Takšna napoved je vsekakor odvisna od več faktorjev. Sprememba volilnega sistema v večinski volilni sistem bi kratkoročno pomenila uveljavitev sistema dva in pol, dolgoročno pa bi verjetno peljala v dvostrankarski sistem (Sartori 1976, 125). Ohranitev sedanjega volilnega sistema pa obeta možnost nastopa novih oz. staro-novih političnih strank in ohranja možnost za njihov vstop v parlament (republikanci, upokojenci). Vprašljiva so tudi razmerja znotraj ODS, ki je po odcepitvi US postala stranka, ki poudarja osebnost oz. pomembnost predsednika⁵⁰ Václava Klause. Vstop US v vlado bi lahko sprožil odhod dela poslancev ODS in njihovo priključitev k US. Tudi programa obeh strank sta si tako podobna, da bi Klausov odhod s politične scene lahko pomenil vzpodbudo za združevanje strank oz. za prestop liberalnega dela ODS k Uniji svobode.

Tudi situacija na politični levi ni popolnoma predvidljiva. Socialdemokrati so sicer pridobili večino glasov levičarskih volivcev, vendar podobno kot v primeru ODS ni jasno, kakšna bodo razmerja v stranki po odhodu Zemana⁵¹. Proti Zemanu se je v ČSSD izoblikovala opozicijska skupina pod vodstvom podpredsednikov parlamenta Petre Buzkove in Stanislava Grossa, ki se ne strinjata z avtokratično pozicijo Zemana v stranki in z njegovo toleranco do bivših komunistov, ki predstavljajo velik del njegovih svetovalcev, sodelavcev ter tudi ministrov v njegovi

⁴⁹ Liberalno usmeritev opazimo tako pri ODS kot tudi pri strankah tetrakoalicije.

⁵⁰ Med novinarji je za Klause pogosto uporabljen izraz vodja, ki ga večinoma najdemo pri ekstremnih strankah.

⁵¹ Zeman je izstop iz politike napovedal že poleti 1998.

vladi. Usoda Komunistične stranke, ki počasi išče svojo pot med demokratične stranke, je odvisna predvsem od spremembe starostne sestave njenih članov in volivcev.

Razvidno je, da je prihodnost strankarskega sistema na Češkem odvisna od institucionalnih faktorjev, a tudi od ravnanja posameznih političnih akterjev. Pomanjkanje politične kulture čeških politikov se kaže v tem, da so osebna razmerja med politikami pomembnejša kot politični programi in njihova poslanska oz. vladna funkcija ter odgovornost volivcem. Čeprav so glavni trendi prihodnosti strankarskega sistema manj ali bolj predvidljivi, presenečenja vsekakor ni možno izključiti.

LITERATURA

- Blondel, Jean. 1972. *Comparing Political Systems*. New York, Washington: Praeger Publishers.
- Broklovš, Eva. 1992. *Československá demokracie: Politický systém 1918-1938*. Praga: Slon.
- Cabada, Ladislav. 1998. Die Tschechische Republik vor den Wahlen 1998. *IDM-Aktuell*, 1, 1-4.
- Cigánek, František. 1992. *Kronika demokratického parlamentarismu 1989-1992*. Praga: Cesty.
- Duverger, Maurice. 1980. *Janus: Dva lica zapada*. Zagreb: Globus.
- Kipke, Rüdiger in Vodička, Karel. 1993. *Abschied von der Tschechoslowakei*. Köln: Wissenschaft und Politik.
- Klimek, Antonín. 1996. *Boj o Hrad I*. Praga: Panevropa.
- Koudelka, Zdeněk. 1998. Opoziční smlouva-nový prvek politického systému. *Politologický časopis*, 4, 462-468.
- Kropivnik, Samo. 1997. Veliko podobnih strank? V: Brezovšek, M. (ur.), *Demokracija-vladanje in uprava v Sloveniji, zbornik referatov*. Slovensko politološko društvo, Portorož, 75-85.
- Lipták, Ľubomír. 1992. *Politické strany na Slovensku*. Bratislava: Archa.
- Lukšič, Igor. 1990. Opozicija: Njene funkcije in tipi. *Časopis za kritiko znanosti*, 132/133, 106-125.
- Potůček, Martin. 1997. Těžké znovuzrození: občanský sektor v České republice. *Politologická revue*, 2, 35-52.
- Rychlík, Jan. 1997. *Češi a Slováci ve 20. století*. Praga: Ústav T. G. Masaryka.
- Sartori, Giovanni. 1976. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. New York: Cambridge University Press.
- Ústava České republiky. 1997. Praga: Sagit.
- Vodička, Karel. 1996. *Politisches System Tschechiens: Vom kommunistischen Einparteiensystem zum demokratischen Verfassungsstaat*. Münster: IIT.

Izidi glavnih strank na parlamentarnih volitvah na Češkem (v %)

Stranka/leto volitev	1990	1992	1996	1998
OF	53	-	-	-
ODS/KDS	-	30	30	27
US	-	-	-	9
ODA	-	6	6	-
KDU-ČSL	12	6	8	9
ČSSD	3	7	26	30
KSCM (LB)	14	14	10	11
SPR-RSČ	-	6	8	3

Viri: Vodička 1996, Cabada 1998, Koudelka 1998.

VLOGA POLICY ANALITIKA IN ETIČNE DILEME

Pomen policy analize narašča iz dneva v dan. Razloge lahko med drugim poiščemo v vse bolj izrazitih težnjah po učinkovitem uresničevanju zahtevnih državnih projektov in vladnih politik ter delovanju v političnih sferah sploh. S tem narašča tudi vloga policy analitika. Policy analitik odločevalcem zagotavlja informacije, ki jih potrebujejo za sprejemanje odločitev oziroma reševanje problemov. Policy analitik pri tem uporablja ustrezne znanstveno raziskovalne postopke, strokovno znanje in svoje izkušnje. Dunn (1994) definira policy analizo kot aplikativno družboslovno disciplino, ki uporablja multiple metode raziskovanja in argumentiranja s ciljem, da zagotovi in transformira policy relevantne informacije, namenjene političnemu odločanju ter reševanju policy problemov.

Mogoče je pričakovati še večji razvoj policy delovanja tudi v smislu policy analitik, kot profesionalni poklic. K razvoju policy znanosti oziroma policy delovanju prispevajo tudi konkretne analize, oziroma raziskave v slovenskem prostoru s področja policy analize.

Namen prispevka je poudariti oziroma izpostaviti bistvene elemente, ki policy analitika ovirajo ali spodbujajo pri njegovem delu. Poudariti želimo ključne dejavnike, ki karakterizirajo policy analitika v vladni (državni) službi od ostalih znanstvenikov - raziskovalcev. Policy analitik ima v širšem družbenem kontekstu specifičen položaj. Upravni uslužbenci pripravljajo strokovne podlage za sprejemanje družbenih odločitev in se s tem neposredno vključujejo v družbena dogajanja. V to dogajanje vnašajo svoje znanje in subjektivne ocene. Zato se od njih upravičeno zahteva posebna odgovornost, prizadevnost, strokovnost ter kulturni in etični odnos do ljudi in družbenega okolja (Vlaj 1998).

Policy analitik ima večjo vlogo v fazi kreiranja policy rešitev oziroma alternativ. Samoinicativnost policy analitika (oziroma njegova iznajdljivost) lahko privede do rešitve, kjer so elementi etične analize "prikrito vključeni" v policy analizo. Policy analitik lahko svoje omejitve izkoristi na kreativen način. Rešitev, ki jo policy analitik oblikuje (priporočena alternativa), je pogojena z različnimi dejavniki, npr. različni politični interesi, osebna motiviranost policy analitika...

Policy analiza in policy analitik

Policy analizo razumemo kot znanstveno raziskovalni postopek pridobivanja spoznanj o političnem procesu in za politični proces. Cilj policy analize je izboljšati odločanje.

¹ Mag. Katarina Žagar, Državni zbor R Slovenije.

Temeljni cilji raziskovanja so:

1. deskriptivno razlagalni, ki v širšem smislu odgovarjajo znanstvenim ciljem raziskovanja;
2. preskriptivni, profesionalni, ki so usmerjeni na praktično uporabo pridobljenih spoznanj za reševanje družbenih problemov.

Vloga policy analitika se razlikuje glede na tipologizacijo policy analize:

1. študij policy vsebine - policy analitik skuša opisati in razložiti nastanek in razvoj določene politike;
2. študij policy procesa - policy analitik se osredotoči na stopnje, skozi katere gre primer in poizkuša oceniti vplive različnih dejavnikov na razvoj primera;
3. študij policy outputa - to so študije določanja politike (policy), ki je razumljena kot odvisna variabla;
4. študije vrednot - analiza vplivov, ki ga ima politika (policy) na prebivalstvo;
5. informacije za policy odločanje - zbirka podatkov odločevalcem pomaga pri odločanju;
6. zagovor politike (policy) - policy analitik zagovarja določeno opcijo ali idejo v policy procesu sam ali v sodelovanju z drugimi (skupine pritiska) (Ham, Hill 1984,8).

Glede na prikazano vlogo policy analitika in cilje policy analize je mogoče govoriti tudi o politični dejavnosti policy analitika.

Omejitve policy analitika pri oblikovanju javnih politik

Analitično delo policy analitika je odvisno od političnih interesov in strategije. Policy analize pogosto služijo za neposredno razumevanje problemov, informiranje o stanju stvari, kot konceptualni in teoretični okvir za razumevanje problemov in izbor odločitve kot dodatna argumentacija. Policy analitik mora zaznavati nositelje nasprotujočih si interesov dolgoročnega značaja, ki niso rešljivi koalicijsko oziroma kompromisno (Grdešič 1995).

Policy analitik nima nikakršnega jamstva, da bo njegov predlog odločitve dejansko sprejet in da bo sploh uvrščen na dnevni red. Nekateri teoretiki med naloge policy analitika uvrščajo tudi prepričevanje naročnika (politika, poslanca), da navedeno priporočilo sprejme.

Grdešič (1995) navaja, da se moč realizira skozi interakcije politik - znanstvenik. Govora je o novem tipu koalicije. Tipični problemi, ki izhajajo iz odnosa med politiko in znanostjo so naslednji:

- znanstvene trditve so pogosto pogojene z določenimi omejitvami politike, politiki želijo variable, ki jih je mogoče zamenjati z administrativnimi sredstvi, kar pa je v nasprotju s tistim, kar počno znanstveniki;
- politiki jemljejo znanstvene informacije le kot eno izmed možnosti interpretacije in izvora znanja za njihovo delovanje;
- sestava pričakovanih nagrad je različna; znanstvenik objavi delo, kar mu prinese ugled, prestiž, denar, politik pa si želi ponovne izvolitve.

Znanstvenik torej želi slediti svojemu osnovnemu delovanju t.j. znanstvenemu policy delovanju (profesiji), čeprav je pogosto zagovornik svoje ideje, ni nevtralen, medtem ko se politik podreja tudi načelom in programu svoje stranke. Politik se zaveda, da je ponujena alternativa zanj neobvezujoča.

Kljub dejstvu, da je policy analitik pri svojem delovanju omejen, ima določen vpliv na oblikovanje politik, ki je v določenih fazah izrazitejši. Moč policy analitika je večja v fazi iniciative. Policy analiza kot policy inovacija je aktivnost odkrivanja, promocija novih problemov (socialnih), njihovo definiranje, pobuda za argumentirane razprave, svojevrstno izobraževanje državljanov za oblikovanje dobrih ali slabih policy programov, odločitev. Sodelovanje v selekciji teh tem pomeni veliko odgovornost političnih akterjev in policy analitikov. Policy analitik si prizadeva oceniti možnosti delovanja inovacije na uspeh, postavljanje realnih ocen, na podlagi katerih se izogiba nepotrebnim težavam. Znotraj omejenosti in kritičnih točk je problem mogoče redefinirati, kar pomeni izhodišče za inovativno reševanje.

Vloga policy analitika je izrazitejša tudi v fazi specifikacije problema, pri iskanju možnih rešitev, vrednotenju in oblikovanju alternativ. Sodelovanje analitika pa je odvisno od osebne motivacije, razpoložljivih sredstev, ciljev, uporabljenih metod in nenazadnje od same definicije problema. Policy analitik doseže največji uspeh, če svoje omejitve izkoristi na kreativen način. Uspešen analitik mora biti prepričljiv, ne le racionalen in logičen. Posebna moč policy analitika se kaže v izmenjavi odnosov med močjo in znanjem. S tem se vedno znova potrjujejo osnovne karakteristike sodobnih politik: inovativnost, teoretičnost, pragmatičnost, tradicionalnost, multidisciplinarnost, metodološka kvalitativnost ter primarna utemeljenost v politični znanosti.

Etične dileme policy analitika

Morala in etika vsebujeta tiste vrednote, ki oblikujejo moralno itegriteto človeka in plemenitijo odnos človeka do človeka ter odnos ljudi do družbenega okolja. Te norme, ki zajemajo sklop pravil, navad in idealov, predstavljajo v praksi po pravilu večjo medsebojno skladnost kot pravno predpisane norme. Te vrednote morajo pri svojem delu upoštevati predvsem tisti, ki so kot edini pooblaščen, da uresničujejo ljudem predpisane pravice in interese. To so predvsem uslužbenci državnih oziroma upravnih organov in so pri svojem delu dolžni upoštevati načela javne etike in morale. Svoje delo morajo opravljati s posebnim občutkom za pomoč človeku ter družbi. Zavedati se morajo, da opravljajo javno funkcijo (Bostič 1994).

Od policy analitika se pričakuje, da se bo ukvarjal z etično analizo že zato, da zadosti pogoju oblikovanja optimalne in učinkovite policy odločitve oziroma javne politike. Ob tem lahko naleti na vrsto problemov. Dejstvo je, da policy analitik vedno dela za nekoga. Običajno so policy analitiki zaposleni v vladnem uradu, zakonodajnem organu ipd. S svojimi nadrejenimi (običajno so to politiki, naročniki) želijo ohraniti kar najboljše odnose, zato se etični analizi velikokrat tudi odrečejo (Douglas J. Amy 1988).

Glede na to, da etičnosti kot analizi temeljnih in moralnih vrednostnih problemov odločevalci niso vedno naklonjeni, bi lahko rekli, da je etična analiza neke vrste omejitev za policy analitika pri njegovem policy delovanju. Kljub temu med temeljne naloge policy analitika sodi tudi ta, da v kontekst policy analize vključuje elemente etične analize. Bistvo policy je namreč oblikovanje rešitev po strokovnih standardih in v interesu skupnosti. Reynolds (1975) pravi, da je od policy znanosti mogoče zahtevati, da zaključki policy temeljijo na dejstvih, kar pomeni, da mora biti policy znanstvenik usposobljen za zaznavanje empiričnih dejstev, ki bi utegnili zavreči njegove zaključke, in da morajo biti policy zaključki sprejemljivi za javnost.

Oglejmo si obnašanje policy analitika, izbor alternative in etične dileme, na hipotetičnem primeru - oblikovanje nove občine.

Predpostavljamo, da policy analitik v vladnem (državnem) uradu prejme nalogu, da prouči predlog za oblikovanje nove občine in izdela policy priporočilo. Kakšne bodo posledice pomanjkanja ali odsotnosti etične analize pri oblikovanju policy priporočila "za" ali "proti" ustanovitvi nove občine? Kaj pomeni policy priporočilo "za" ustanovitev nove občine, če bi rezultati analiz pokazali, da bodo posledice takšne nove občine usodne za tamkajšnje prebivalstvo? Povedano drugače: takšna nova občina bo prisiljena k priključitvi k drugi občini ali prejšnji, ker ne bo mogla funkcionirati, oziroma ne bo sposobna izpolnjevati ustavno in zakonsko opredeljenih nalog zaradi ekonomske ali druge šibkosti. Kolikšno breme pomeni ustanovitev nove občine za državni proračun? Kaj bi to pomenilo za uresničevanje nacionalnega programa o celostnem razvoju dežele? Kako slediti primarnemu načelu demokracije, po katerem imamo vsi možnost uresničevanja lokalne samouprave, o čemer govori tudi Evropska listina o lokalni samoupravi? Kako prizadetim prebivalcem argumentirati - razložiti, da je priporočena alternativa za njih optimalna rešitev, ko pa vedo, da je dolžnost države takšna teritorialno politična organiziranost, ki omogoča dosledno uresničevanje pravice (samostojnega) odločanja o javnih zadevah na lokalni ravni?

Policy analitik v prvi fazi prouči oziroma definira policy problem.

Policy problem

Teritorialno oblikovanje lokalnih skupnosti v Sloveniji je izrazito politične narave. Že na začetku reforme lokalne samouprave sta se oblikovali dve struji: t.i. struja desnih strank, ki vidi prednost v malih občinah in se zanje tudi zavzemajo, in t.i. struja levih strank, ki se zavzema za velike občine (Šmidovnik 1995, 219).

Krajevna skupnost (v nadaljevanju KS) Vrh se želi izločiti iz občine Breza in oblikovati novo samostojno občino z imenom Vrh in sedežem v naselju Vrh. Občina Breza je seznanjena s pobudo KS Vrh in njihovi izločitvi iz občine Breza nasprotuje.²

Problem je večplasten z ekonomsko, socialno in politično razsežnostjo.

² Primer je hipotetičen, (v praksi pa lahko realen) zato so za potrebe tega prispevka uporabljeni sinonimi za imena krajev.

Vrste analize in vrednotenje

Policy analitik opravi naslednje analize:

- a) analiza izpolnjevanja pogojev za ustanovitev nove občine po veljavni zakonodaji,
- b) analiza "stanja" krajevne skupnosti Vrh,
- c) prognoza razvojnih in gospodarskih potencialov morebitne novoustanovljene občine Vrh do leta 2004,
- č) analiza razvojnih možnosti občine Breza za obdobje do leta 2004 v primeru izločitve krajevne skupnosti Vrh iz občine Breza.

Evalvacija navedenih analiz policy analitika privede do naslednjih rezultatov:

a) Krajevna skupnost Vrh formalno izpolnjuje zakonsko določene pogoje za ustanovitev nove občine, razen pogoja števila prebivalcev. V predlogu - elaboratu za ustanovitev nove občine, se KS Vrh sklicuje na 13. a člen zakona o lokalni samoupravi (v nadaljevanju ZLS) po katerem je ustanovitev nove občine izjemoma dopustna iz geografskih, obmejnih, narodnostnih, zgodovinskih ali gospodarskih razlogov in ima lahko manj kot 5000 prebivalcev.³

b) Na omenjenem območju so prisotni tipični razvojni problemi perifernih depopulacijskih območij: redka poseljenost, negativni demografski trendi, šibki kadrovske potenciali, ekonomska šibkost, pomanjkanje delovnih mest, slaba infrastrukturna opremljenost.

c) Zaskrbljujoča je problematika prebivalstva. Število prebivalcev upada, dnevne migracije so velike, mlad izobražen kader zapušča kraj in išče zaposlitev v večjih centrih. Turizem nima tradicije, gospodarski in kmetijski potenciali so šibki. Pričakovanje, da bi ustanovitev nove občine zaustavilo ali vsaj omililo negativne trende ni realno.

č) Gospodarski potenciali občine Breza v primeru izločitve KS Vrh iz občine Breza ne bi bistveno oslabili, koncentracija prebivalstva je zadovoljiva. Osrednji problem predstavlja zakonsko določilo ZLS in ZPUODO,⁴ po katerem mora preostali del občine v primeru izločitve določenega območja izpolnjevati zakonsko določene pogoje. V primeru izločitve KS Vrh, preostali del občine Breza ne bi več zadostil pogoj zadostnega števila prebivalcev za samostojno občino. Glede na to, da so nekateri infrastrukturni (komunalni) objekti skupni, bi to pomenilo dodatne težave.

Kreiranje policy alternativ in njihovo vrednotenje

Policy analitik oblikuje in ovrednoti posamezne alternative:

1. Priporočilo "za" izločitve KS Vrh iz občine Breza in oblikovanje nove občine Vrh (predlog KS Vrh je utemeljen).

V tem primeru bi dosledno zadovoljili večjemu številu prebivalcev KS Vrh, ki si želijo svojo občino in delu odločevalcev, ki se zavzemajo za večje število manjših občin. Negativne posledice takšne izbire bi bile na primer: dodatna obremenitev državnega proračuna, gospodarska šibkost nove občine, nezadovoljstvo dela prebivalcev KS Vrh, ki so proti ustanovitvi nove samostojne občine.

³ Zakon o lokalni samoupravi (Ur. l. RS št. Ur. l. RS št. 72/93, 57/94, 14/95, 26/97, 70/97, 10/98, 74/98)

⁴ Zakon o postopku za ustanovitev občin ter za določitev njihovih območij (Ur. l. RS št. 44/96)

2. Priporočilo "proti" izločitvi KS Vrh iz občine Breza in ustanovitvi nove občine Vrh (predlog KS Vrh ni utemeljen).

V prid tej odločitvi govorijo naslednja dejstva: neizpolnjevanje vseh normativnih pogojev za ustanovitev nove občine, relativna gospodarska in demografska šibkost območja, tuje izkušnje evropskih držav, v katerih se že odvijajo procesi združevanja malih občin.

Nezadovoljni pa bi bili odločevalci, ki so ustanovitvi nove občine naklonjeni (predvolilna obljuba) in prebivalci, ki želijo ustanovitev nove občine Vrh. Mogoče je pričakovati pritožbo na Ustavno sodišče Republike Slovenije, proteste, demonstracije in povečano "negativno" medijsko pozornost.

3. Priporočilo za izločitev KS Vrh iz občine Breza in priključitev KS Vrh k sosednji občini Lipa (alternativni predlog policy analitika).

Občina Lipa se z navedenim predlogom strinja. Anketno poizvedovanje pa kaže, da se več kot polovica vprašanih prebivalcev krajevne skupnosti Vrh s to rešitvijo ne strinja.

4. Priporočilo za spremembo imena občine iz sedanje občine Breza v novo občino z imenom Breza-Vrh in sedežem v naselju Breza (alternativni predlog policy analitika).

Policy analitik z delom na terenu (anketno poizvedovanje) ugotovi, da pri KS Vrh ni zaslediti večjih odporov, večji del prebivalcev se s to rešitvijo strinja v primeru, da ne bi uspeli s predlogom za ustanovitev samostojne občine. Občina Breza temu predlogu ne nasprotuje. Mogoče je pričakovati odpor manjšega dela prebivalcev t.i. iniciativnega odbora za ustanovitev samostojne občine Vrh in ponovno vlogo za ustanovitev samostojne občine Vrh.

Na podlagi ovrednotenja pozitivnih in negativnih argumentov, posamezne alternative policy analitik izbere optimalno alternativo. Za katero možnost se bo policy analitik odločil in zakaj?

Priporočena alternativa, izbor rešitve

Policy analitik se je odločil za četrto možnost, t.j. spremembo imena občine iz sedanje občine Breza v novo občino z imenom Breza-Vrh in sedežem v naselju Breza. Rezultati kompleksne obravnave primera kažejo, da je za KS Vrh v dani situaciji takšna izbira najbolj optimalna. Analizo vplivov, ki jih ima določena politika na prebivalce, je mogoče zaznati skozi vrste analize (metode), ki so pripeljale do takšne rešitve, ki prebivalcem KS Vrh še najmanj škoduje, hkrati pa delno zadosti njihovi zahtevi po spremembi - ustanovitvi nove občine. Čeprav je sprememba le formalna, v bistvu gre za potrditev obstoječega stanja, lahko takšna sprememba prebivalcem, ki si močno želijo svojo občino, pomeni veliko. Opazen je tudi poizkus zadovoljitve različnih političnih izhodišč pri ustanavljanju novih občin. Pričakovati je mogoče celo naklonjenost dela odločevalcev, ki so sicer zagovorniki manjših občin. Obstaja pa realna možnost, da bi v primeru upoštevanja navedene priporočene alternative prišlo do ponovne pobude KS Vrh za ustanovitev samostojne nove občine, kar pomeni, da je lahko navedena rešitev le začasnega značaja.

Primer oblikovanja nove občine Vrh je prikaz inovativne vloge policy analitika, ki je spretno in kreativno uveljavil svoje "omejitve." Dosežen je bil preskriptivni, profesionalni cilj raziskovanja. Zadoščeno je bilo tudi naslednjim pogojem:

- spoštovanje ciljev reforme lokalne samouprave v Sloveniji,
- dosledno spoštovanje ustavnih in zakonskih določil,
- spoštovanje temeljne pravice prebivalcev do lokalne samouprave,
- ohranitev vsaj obstoječe razvitosti in poseljenosti območja krajevne skupnosti Vrh,
- upoštevanje pogojev za endogeni razvoj območja,
- upoštevanje načela, po katerem mora biti nova občina optimalna rešitev med lokalnimi interesi in ekonomsko racionalnostjo.

Policy analitik je izbral (oblikoval) priporočeno alternativo oziroma policy rešitev, ki je empirično in strokovno argumentirana ter sprejemljiva za javnost. Pri tem je pomembno, da se na takšen način uresničuje primarni cilj policy analize, v okviru katere se v zadnjem času vse bolj poudarja, da mora policy analiza služiti demokraciji, civilni družbi, predvsem pa tistim, ki sami nimajo dovolj virov za uveljavljanje svojih interesov oziroma možnosti za reševanje problemov. V našem primeru so bili to prebivalci krajevne skupnosti Vrh.

Namesto zaključka - kaj storiti?

Problem etičnosti je veliko globlji kot se zdi na prvi pogled. Zato bi bilo ob kompleksni reformi javne uprave vredno razmisliti o normativni podlagi temeljnih vrednot delovanja javnih uslužbencev. Potrebno bi bilo oblikovati etični kodeks javnih uslužbencev ali razmisliti o tem, da bi nekaj etičnih pravil vključili kar v sam zakon o javnih uslužbencih.

Na Portugalskem so na primer sprejeli ukrepe - navodila za izboljšanje etičnega delovanja. Tako mora javni uslužbenec izvajati naloge za svoje sodržavljane in zgolj v njihovem interesu, ostati mora nepristranski in spoštovati enakost vseh državljanov, dvigovati mora ugled institucije (organa) v kateri deluje, njegovo ravnanje mora biti vzor primernega profesionalizma in kvalitete... (Vargas v Kos 1998).

Za uspešno "obnašanje po pravilih" in vključevanje etične analize v policy vsebine pa ni dovolj le oblikovanje etičnih pravil in njihova normativna ureditev. Potrebna je predvsem politična podpora in oblikovanje sankcij za morebitne kršitelje. Šele na tej osnovi lahko verjamemo v uspešnejše delo policy analitikov in udejanjanje njihovega prvobitnega poslanstva v praksi. Javni uslužbenec (policy analitik) namreč ostaja najbolj pristen aktiven dejavnik med odločevalci na eni strani in državljani, občani na drugi strani.

LITERATURA

- Bostič, Alojz. 1994. Etika dela upravnih uslužbencev. Posvet o lokalni samoupravi in lokalnih javnih službah, 21-22. april 1994 na Bledu, 29-35. Ljubljana: Republika Slovenija, Vlada, Služba za reformo lokalne samouprave, Slovensko društvo za upravne znanosti, Slovensko društvo za ustavno pravo, Višja upravna šola Ljubljana.
- Douglas J. Amy. 1988. Može li policy analiza biti etična? *Politična misao*, Vol. XXV, No. 4, 41-56 (prevod Ivan Grdešič).
- Dunn, William N. 1994. *Public Policy Analysis*. New Jersey: University of Pittsburg, Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- Grdešič, Ivan. 1995. *Političko odlučivanje*. Zagreb: NIPAlinea.
- Ham, Christopher, Hill, Michael. 1984. *The Policy process in the Modern Capitalist State*. Harvester Wheatsheaf, New York, London, Toronto, Sydney, Tokio, Singapore.
- Kos, Borivoj. 1998. Etika in reforma javne uprave v državah OECD. *Javna uprava št. 2/98*, 263-280.
- Reynold, James. 1975. *Policy Science, A Conceptual and Methodological Analysis*, *Policy Sciences* 6/1.
- Šmidovnik, Janez. 1995. *Lokalna samouprava*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Vlaj, Stane. 1998. *Lokalna samouprava, občine in pokrajine*. Ljubljana: FDV.
- Zakon o lokalni samoupravi (Ur.l. RS št. 72/93, 57/94, 14/95, 26/97, 70/97, 10/98, 74/98).
- Zakon o postopku za ustanovitev občin ter za določitev njihovih območij (Ur. l. RS št. 44/96).

Ferdinand KARLHOFFER*

NACIONALNI KORPORATIVIZEM IN SOCIALNI DIALOG V EU

Blokade, učinki sprememb in inovacijski impulzi

Nacionalna raven

Ponovna obuditev korporativizma

V osemdesetih letih, ko je organizirani kapitalizem z deregulacijo in fleksibilizacijo predstavljal izziv, se je zdelo, da sta uporabnost in učinkovitost koncentriranega makroekonomskega vodenja popustila, razprava o korporativizmu pa naj bi bila dosegla svoj konec. Nakazal se je obrat; od organiziranega k 'neorganiziranemu' kapitalizmu, ki ga je bilo mogoče razbrati iz zmanjšanega števila članov in izgube vpliva sindikatov, napredujočega početverjenja ekonomije, ireverzibilne izgube zmožnosti nacionalno-državnega oblikovanja politik zaradi internacionalizacije in združevanja Evrope, odvrnitve (vedno bolj konservativnih) vlad od države blaginje itd. V skladu z renesanso pluralizma naj bi bili po tej predstavi temelji korporativističnega posredovanja interesov spodkopani in naj bi v kratkem izginili (primerjaj: Lash/Urry 1987).

Zaton korporativizma se je mnogim zdel logičen in neizbežen. Temu naj se ne bi mogli izogniti niti tisti sistemi, ki jih prištevajo k t.i. *močnemu korporativizmu*.¹ Dozdevalo se je, da je zlom centralističnega tarifnega pogajalskega sistema leta 1990 na Švedskem to potrdil (Pestoff 1992). Podobno usodo so – morda prehitro – napovedovali tudi avstrijskemu socialnemu partnerstvu (Gerlich 1992). Dejansko pa, kot to kažejo devetdeseta leta, na Švedskem in v Avstriji ni mogoče zaznati fundamentalnega preobrata na področju industrijskih razmerij. Bolje rečeno: težišče se je, tako kot v drugih državah, preneslo z makro- na nižje ravni. Turbulence, ki spremljajo prilagajanje sistema tako na Švedskem kot v Avstriji, ne upravičujejo sklepa, da je s tem nakazana tudi sprememba sistema (Dolvik/Martin 1997; Karlhofer/Talos 1996).

S potrebnimi spremembami se to nanaša tudi na druge države s korporativistično usmeritvijo. Kljub strukturnim spremembam in konjunkturalnim pretresom, lahko pri razvoju nacionalnih družbenih razmerij opazimo vidno napredovanje institucij in ustavnih pravil. Celo v 80. letih je ostal temeljni konsenz, kljub pritiskom modernizacije in občutljivi spremembi v razmerju med kapitalom in delom, v celoti nedotaknjen (primerjava: Slamp 1992; Crouch/Traxler 1995; Armingeon 1994).

Schmitter in Grote (1997) sta v razpravi o korporativizmu opozorila na upadljivo časovno neujemanje med korporativistično realnostjo in akademsko diagno-

* Dr. Ferdinand Karlhofer, profesor na Univerzi v Innsbrücku.

¹ V smislu Lehmbruchove tipologije (1984)

stiko: če korporativizem uspeva, praznujejo raziskovalci njegov propad. Ko pa izgublja oblikovno moč, ga hipoma (ponovno) odkrijejo. Tako je tudi v 90. letih obuditev tripartitnih vzorcev na področju industrijskih odnosov vzbudila le malo zanimanja pri širši javnosti in v znanosti, kjer se je zdelo, da osnovni pogoji glede lastnosti združenj in struktur odločanja niso bili podani. "Diagnostična napaka tistih, ki so v 80. letih nadzirali razčlenjevanje korporativizma, je bila v predpostavki, da bi natančno tako posredovanje interesov oz. policy-making lahko preživelo le, če bi iste funkcije na istih ravneh izvajale iste organizacije. Niso uvideli možnosti, da bi različne funkcije, na istih združenih ravneh izvajale iste (ali analogne) organizacije." (Schmitter/Grote 1997, 6-7)

Dejansko je bilo preteklo desetletje, jasno v nasprotju z vsemi kvazi-zakonitimi nujnostmi, predvsem razcvet političnega koncertiranja (Konzertierung). Ti dve obliki združevanja se od preteklih pojavnih oblik posplošene politične zamenjave razlikujeta v dveh pogledih:

- *Razbremenitev makroravní*; tudi tam, kjer so se centralizirana pogajanja nominalno ohranila, je vedno več pogajalskih vsebin preloženih na naknadno dodane ravni (Schmitter/Grote 1997, 547).

- Na mesto stare osnove poslovanja, ki je temeljila na kooperativnih odnosih med kapitalom in delom (polna zaposlenost in kontinuirana rast prihodkov ob konstantni razdelitvi), stopi nova *mirovna formula*, ki temelji na tveganju in tekmovalnosti med trenutnimi pozicijami.²

Do sedaj je bila ena temeljnih domnev, da se koncertiranje lahko pojavi le tedaj, če imajo združenja na voljo predstavníški monopol, so hierarhično strukturirana in se jasno ločijo od drugih interesnih skupin; v novejšem času pa so nenavadno stabilni pogodbeni odnosi opazni tudi v fragmentiranih sistemih združenj.

Gostota koncertiranja, s kakršno so se ob koncu 90. let predstavili nacionalni sistemi, je bila na prvi pogled dotlej neznaní razsežnosti.³ Po eni strani so klasični korporativistični sistemi kot sta skandinavski in avstrijski - predvsem kot 'artikulirani industrijski odnosi' (Crouch 1993) - ostali kljub pesimističnim napovedim organizacijsko in institucionalno opazno stabilni. Hkrati pa lahko v vrsti drugih držav (na primer Nizozemska, Irska, Italija) opazujemo učinkovita prizadevanja za nadgradnjo korporativističnih dogovorov.

Omembe vreden primer je Nizozemska. Sistem, ki so ga prvotno prištevali med močne korporativizme in je v 70. letih opešal, je bil na začetku 80., v ozadju globoke državne krize, ponovno obujen. Leta 1982, v času ko so se v sosednji Zvezni republiki Nemčiji sindikati zagrizeno borili za 35 - urni delovni teden ob popolnoma enakih plačah, so na Nizozemskem sindikati skupaj z združenjem delodajalcev podpisali Wassenaarsko pogodbo, obsežen dolgoročni program za

² "Medtem ko so bila v preteklih industrijskih odnosih pomembna pogajanja o varnem statusu delavcev in sindikatov ter njihovi (raz)ločitvi od gospodarskega spreminjanja, pa gre v današnjih industrijskih sistemih (globoko zapletenih v konkurenčne industrijske trge) predvsem za, če nekoliko pretiravamo, prilagajanje vodenja zaposlitvenih odnosov imperativu skupnega konkurenčnega uspeha" (Streeck 1998, 15).

³ Primerjaj Crouch/Traxler 1995; Schmitter/Grote 1997; Fajertag/Pochet 1997.

obnovitev gospodarske rasti in obuditev trga. Zadrževanje rasti plač, dosledna izgradnja polovičnega delovnega časa in številni stranski ukrepi na področju osnovnega in dodatnega izobraževanja so karakteristike nizozemskega modela, ki ga imenujejo tripartitna ekonomija konsenza (van den Toren 1997).

Obravnave vreden je tudi primer Italije. S svojim fragmentiranim sindikalnim sistemom je država skoraj tradicionalno predstavljala nezmožnost enotnosti interesov in je bila zato na vseh korporativističnih lestvicah zelo zadaj ali kar na koncu. Da je fragmentacija samo pogojno indikator za pomanjkljivo predstavnostvo združenj, pa je razvidno iz dejstva, da so medtem tri glavna združenja našla način za skupno delovanje, ne da bi se pri tem tudi formalno združila. Kontinuiteta in doslednost, s katerima so nastajale tripartitne pogodbe za reformo države, sta vredni občudovanja,⁴ če pomislimo na menjave vlad v Italiji 90. let. Čeprav so laho sklepi, ki jih izpeljemo iz takšnih uspehov, zaradi katerih utegne italijanski model postati vodnik transformacije evropskih industrijskih odnosov, pretirani in izzovejo ugovor⁵, vseeno ne smemo podcenjevati konkretnosti in povezanosti najnovejših dogovorov⁶.

Mlado socialno partnerstvo na Irskem je pogosto izrazil primer zmožnosti za uveljavitev sistema institucionaliziranega koncertiranja, kljub pomanjkanju praktično vseh pogojev uspešnosti. V neke vrste nacionalnem 'dejanju moči' so se leta 1987 vlada, sindikati, delodajalci in kmetje sporazumeli o obsežnem, na tri leta omejenem, *Programme of National Recovery*; kot nasprotju dolgo trajajoči gospodarski krizi države. Institucionalno sta jih podprla *National Economic and Social Council* in *Central Review Comitee*, oba tripartitno urejena. Postavili so temelje relativno močno centraliziranega sistema plač in uvedli številne gospodarske in družbenopolitične ukrepe. Dogovor je bil dorasel svoji nalogi. Trikrat zaporedoma je bil podaljšan, nazadnje pod naslovom *Partnership 2000*, veljavnem za leta 1998 - 2000. Irski sistem, ki je bil "prej brezupno pluralističen" (Schmitter/Grote 1997, 535), se je v nasprotju z vsemi pričakovanji razvil v uspešen model. "Obdobje socialnega partnerstva je bilo obdobje nenapovedanega gospodarskega uspeha. V desetletju do 1996 je imela Irška najvišjo rast BDP-ja v OECD - povprečno 4,9% na leto. Najnižjo stopnjo nezaposlenosti (1,8% na leto) si je delila z Avstralijo in Nizozemsko. Dejansko pa je Irška od leta 1993 vsako leto dosegla 4% rast zapo-

⁴ 1992 pod Amatom, 1993 pod Ciampijem, 1995 pod Dinijem in nazadnje (november 1997) dogovor med Prodijevo vlado in tremi zvezami sindikatov. Zadosten dokaz za stabilnost nove italijanske tripartitnosti je tudi skupen nastop socialnih partnerjev oktobra 1997 proti obstrukcijski politiki *Riformazione Comunista*. Pred kratkim je bil v študiji, ki jo je naročil ministerski svet, priznan - še veljavni - sporazum iz leta 1993 ter ocenjen kot "posebej fleksibilen in prilagodljiv instrument, ki ga je moč uporabiti za celo vrsto problemov." (eonline, marec 98).

⁵ Tako sodita Schmitter/Grote, toda ne brez opomb med vrsticami - o vladnih sistemih pogajanj: "Kakršenkoli že bo vaš prispevek k usmerjanju 'modernih kapitalizmov' - najprej jih mora nekdo kot omembe vredne sisteme tudi odkriti" (1997, 539).

⁶ Tako govori na primer odstavek v poglavju o socialni varnosti v sporazumu o socialni državi, ki je bil sklenjen med vlado in CGIL-CISL-UIL, dne 1.11.97: "Izgradnja nove vrste 'socialne države', s poudarkom na 'investiranju v ljudi', ki naj bo sklenjena v obdobju treh let 1998 - 2000. Ta triletni načrt bo izdelan v sodelovanju s socialnimi partnerji in bo vseboval kriterije in pristojnosti iniciative ter ustrezno financiranje."

slenosti. Programi socialnega partnerstva so na mnogih področjih vsebovali inovativne pristope k politikam. Med najpomembnejšimi je bil program partnerstva, ki temelji na posameznih področjih in naj bi vzpostavil eksperimentalne pristope za zmanjševanje dolgoročne nezaposlenosti in gospodarskega razvoja. Posledica tega je, da ima Irska danes na nacionalni in na lokalni ravni kompleksno vrsto partnerskih struktur." (eironline, januar 98).

Socialni pakti in nove strukture dialoga

Pri *socialnih paktih* gre za dve- do petletne tripartitne dogovore med vlado, delodajalci in sindikati. Praviloma vsebujejo javno določeno predstavitev cilja in večinoma tudi podroben katalog ukrepov za odpravo problemov. Socialni pakti tako vsekakor niso nova ali nenavadna oblika uravnavanja industrijskih odnosov. Kot primer lahko navedemo letne dogovore o plačah in cenah v Avstriji med leti 1947 in 1951 ali koncertiranje v Zvezni republiki Nemčiji, kjer je prav tako prihajalo do vsakoletnih dogovorov (med leti 1967 do 1977).

Za raziskovanje združenj, predvsem v okviru znanstvenopolitične razprave o korporativizmu, so bili socialni pakti v sklopu neokorporativistične dohodkovne politike v 70. in zgodnjih 80. letih zanimivi predvsem v dveh oblikah: utrjeni v široko zastavljenem korporativističnem dogovoru ali kot posledica neuspelega institucionaliziranega makroekonomskega vodenja. V obeh primerih so predpostavljali, da obstaja tesna povezava s korporativizmom, ki temelji na znanih predpogojih - obstoju centraliziranih sindikatov. Ovire znotraj sindikatov so se zdele za moderno politiko plač nepremostljive, zato si je bilo težko zamisliti, da bi države, ki imajo fragmentiran sistem združenj, torej predvsem južnoevropske države, sklenile uspešne socialne pakte.

V 90. letih lahko v celotni EU zaznamo porast socialnih paktov. V nasprotju s pričakovanji so si najbolj prizadevali prav tam, kjer so pogoji za zanesljivo tripartitno sodelovanje slabo razviti - torej prav v južnoevropskih državah. V Italiji, v Španiji in predvsem na Portugalskem je v preteklem desetletju prišlo do opaznega preobrata v sistemu industrijskih odnosov, ki jih bomo v nadaljevanju na kratko opisali.

V Španiji so se združenja delodajalcev in sindikati sporazumeli o ustanovitvi skupnega *organa poravnave*, ki v povezavi s pravnimi temelji tvori kompleksen mehanizem za reševanje delovnih nesporazumov. Ureditve, ki so bile sprva neformalne, so bile nato potrjene s pet let trajajočim sporazumom (1996 - 2000). Nadaljnji uspeh so dosegli leta 1997 z 'aprilskim dogovorom', ki je uveljavil obsežen katalog za preoblikovanje trga delovne sile. Omejen prostor političnega odločanja med socialnimi partnerji in vlado lahko razberemo iz dejstva, da je bil že dva meseca kasneje eden od sporazumov (v zvezi s stabilnostjo zaposlovanja) spremenjen v zakon. Naslednji koraki preoblikovanja so usmerjeni k bolj usklajenemu glasovanju o posameznih ravneh tarifnih pogajanj (eironline, junij 97, december 97).

Na Portugalskem je bila predhodnica prvega socialnega pakta utrditev odnosov med delom, kapitalom in državo v okviru *Stalnega odbora za socialni dialog*, ki je bil ustanovljen leta 1984. Leta 1990 je bil, na skupno željo države in

združenj, sklenjen obsežen gospodarski in socialni sporazum, ki je vseboval tako politiko plač in cen kot tudi vprašanje izobraževanja. Skupek pogodb, ki ga dopolnjujejo še štirje dodatni sporazumi, je natančno določil tudi pravila pogajalskih postopkov na področju splošnih (prva faza) in posebnih (druga faza) problemov. Po zmagi socialistične stranke na volitvah leta 1996, je vlada predstavila razpravo z naslovom *Strateški dialog za modernizacijo Portugalske*, ki je nato decembra 1996 omogočil *Strateški socialni pakt* (1997 - 1999), ki naj bi vzpodbudil zaposlovanje, uredil dohodkovno politiko, šolstvo in poklicno izobraževanje (eironline, december 97). V analizi devedesetih let so opazovalci ugotovili, da je "v zadnjih desetih letih odločanje v okviru socialnega dialoga pridobilo legitimnost, ki jo priznavajo vse vpletene strani" (Da Paz/ Nauman 1997, 179).

Če upoštevamo pregled EGI: "Socialni sporazumi dandanes urejajo industrijske odnose v Italiji, na Portugalskem in Finskem, medtem ko se v drugih državah, z izjemo Velike Britanije, izvajajo različni tripartitni in bipartitni sporazumi." (ETUI 1997, 6). Ustrezni poskusi v Nemčiji niso bili uspešni: trostransko Združenje za delo je leta 1996 propadlo. V Belgiji državni pakt zaposlovanja ni bil vzpostavljen zaradi etničnih razpok in je bil sprva omejen zgolj na flamsko področje (eironline, november 97).

Socialni sporazumi ter korporativistični načini odločanja imajo skupne značilnosti. To velja predvsem za redno sodelovanje na področjih, ki se med seboj funkcionalno razlikujejo, za posvetovanje združenj pred konsultacijami legislative in v kolikor (priviligirana) združenja prevzamejo odgovornost za izvajanje politik (primerjava: Schmitter/Grote 1997, 532). Od korporativističnih vzorcev 70. let pa se bistveno razlikujejo "[...] pričujoča logika socialnih sporazumov v 90. je drugačna, saj se sporazumi ne zavzemajo več tako zelo za definiranje dohodkovne politike (ki bi pokrivala vse oblike dohodkov), temveč se bolj ukvarjajo s pripravljenostjo trgovinske unije, da v zamenjavo za zagotovilo oblasti in delodajalcev, da bodo ohranili obstoječa delovna mesta in ustvarili nova tam, kjer je to mogoče, sprejme politiko omejevanja plač. Druga komponenta pogajanj je pogosto (na primer v Italiji, Španiji in na Finskem) priložnost sindikatov, da pri reformiranju države blaginje (pokojnine, prednosti nezaposlenih, sistem zdravstva, ...) igrajo aktivno vlogo" (Pochet/Fajertag 1997, 11).

Posebno pozornost lahko namenimo tistemu obnašanju sindikatov, ki v politično koncertiranje vnesejo nek dosežek - odpovedovanje plači, ne da bi bilo za to zagotovljeno kakršnokoli materialno nadomestilo. To 'koncertiranje brez eksplicitnega razloga' (Regini 1997) izhaja iz dejstva, da so agende 90. bolj usmerjene v regulacijo kot v (re)distribucijo (Majone 1996). Tu pride do izraza tudi aktivnejša vloga države: vlada se loti skupnega problema, definira dejansko in idealno stanje ter določi bolj ali manj natančne roke za ureditev zadeve. Relevantna združenja so k sodelovanju povabljeni zato, da lahko realizirajo točke in rešitve, ki so zanje pomembne. Če se pogajanja zavlečejo ali jih eden od akterjev blokira, je država pripravljena primer ponovno prevzeti. Pri tem moramo upoštevati, da imajo sindikati, tudi v zanje manj ugodnih okoliščinah za nadaljno sodelovanje pri pogajanjih, večji interes kot prej.

Iz primerjalnih bilanc učinkovitosti socialnih sporazumov lahko ugotovimo, da so bili postavljeni cilji vzpodbujanja zaposlovanja v vseh državah, z izjemo Irske, zgrešeni (ETUI 1997). Ob neupoštevanju tega, so bile ob sklepanju socialnih sporazumov v vseh primerih obstoječe strukture nadgrajene ali pa so bile ustvarjene nove. V primeru Portugalske traja ta proces že skoraj desetletje in pol, tako da ne moremo govoriti o začasnem fenomenu. Enako velja za Italijo in Irsko. Dolgoročna korist socialnih sporazumov ne bo ležala samo v izpolnjevanju zastavljenih ciljev, temveč predvsem v vzpostavitvi institucionaliziranih industrijskih odnosov. "V 90. letih", pravilno ugotavljata Pochet/Fajertag, "so socialni sporazumi postali pomembni sestavni del nastajajočega novega sistema evropskih industrijskih odnosov" (1997, 7).

Evropska raven

Potreba po reguliranju in regulacijski interesi

Z njej lastno prepletenostjo (in ne redko tudi mnogostranskim prelaganjem) nacionalnih, transnacionalnih in supranacionalnih struktur, je EU politično znanost vedno postavila pred težavno nalogo, kako jo nedvoumno politično razvrstiti. Če se evropska politika ne bo razvila v 'stato' ali 'confederatio', temveč kot predvideva Schmitter (1996), verjetno v neke vrste 'condominio', potem bo dolgoročno tudi ob sposobnost vladanja takemu sistemu z več ravnmi, določena bo z napetostnim poljem pozitivne in negativne integracije (Scharpf 1997). Analiza odnosov med akterji, ki se osredotoča na predstavljanje individualnih interesov in interesov združenj, vsebuje nevarnost metodološko inducirane sploščenja (Kohler - Koch 1992,82), če se omeji zgolj na komparativni oz. samo na mednarodni način raziskovanja. Kako utemeljen je bil Kohler-Kochov namig lahko razberemo iz dvojnosti poti zastopanja interesov v EU. Skupinski interesi, ki so usmerjeni k EU, se oblikujejo in artikulirajo, kot kaže praksa, tako transnacionalno kot nacionalno. Prvič tako, da 'evropsko strategijo' vodijo neposredno ali prek zastopništva združenj, drugič pa tako, da vplivajo na lastno vlado z namenom, da le-ta podpre te interese. Ti dve poti se medsebojno ne izključujeta. Predvsem veliki koncerni vedo, kako združiti individualno lobiranje v Bruslju z nacionalnimi aktivnostmi v združenjih. Z vključitvijo nacionalne in transnacionalne ravni sektorjev se pojavijo številni najrazličnejši kanali vplivanja in konstelacije akterjev. "Vsak akter [...] lahko izbira med vsaj 24 različnimi možnostmi kolektivnega delovanja. Če želi izkoristiti več poti, potem lahko izbira med 550 možnimi kombinacijami. In če želi uresničevati svoje zahteve po dvojni ali trojni poti, potem ima na koncu na voljo skoraj cel univerzum možnosti" (Van Schendelen 1993, 11).

V EU je lobiranje v ožjem pomenu⁷ s strani znanosti redko opaženo v bistvu že vse od nastanka same skupnosti. Število lobistov se je povečevalo vzporedno z integracijsko dinamiko. Do pričakovanega skokovitega porasta je prišlo ob razpustitvi EEA in ponovno ob podpisu Maastrichtske pogodbe. Ta fenomen, ki je na začetku 90. let vseboval več kot 10.000 oseb, je pomembno vplival na raziskovanje interesnega predstavnštva na ravni EU in vzpodbudil tezo o pluralizmu.

Dejansko težko povežemo lobiranje s formalnimi odnosi med interesnimi skupinami in političnimi nosilci odločanja. Lobisti postanejo v večini primerov aktivni takrat, ko naj bi preprečili zanje potencialno negativni razvoj dogodkov in le redko takrat, ko naj bi vzpodbudili želeni razvoj dogodkov. Hkrati pa so organi EU, natančneje komisija, ne zgolj cilj takšnih aktivnosti, temveč tudi njihovi uporabniki, saj jim lobisti služijo kot vir informacij.

Do podobnega toka dogodkov prihaja tudi pri nacionalnih predstavnikih interesov, ko se npr. skupine s partikularnimi interesi povežejo v *ad hoc* koalicije z organi EU z namenom, da bi spodkopali nezaželeno smer lastnih vladnih organov v lastnih državah. V nasprotnem primeru išče komisija, v upravnem in zakonodajnem pogledu centralna institucija EU, poudarjeno neposredni stik s subnacionalnimi akterji, da bi izravnala regulativne slabosti, ki nastanejo zaradi principa subsidiarnosti (primerjava: Algeri/Rometsch 1994; Schumann 1994). Kot posledica tega se policy-mreže EU od nacionalne državne sfere razlikujejo po manjši stabilnosti, večjem kroženju akterjev in nižji stopnji institucionalizacije (Heritier 1995, 207).

Hkrati jim ni uspelo izhajati iz temeljnega načela ustaljeno spreminjajočih se konstelacij akterjev. V novejšem času je v komisiji, parlamentu in v svetu moč opaziti povečano potrebo in interes po reguliranju. Ta preobrat v odnosih med organi EU in gospodarskimi interesnimi združenji smo lahko zaznali že pred širitvijo leta 1995. S članstvom Finske, Švedske in Avstrije ni pričakovati spremembe tega trenda.

Nepreglednost evropskega interesnega sistema se pri primerjalnem opazovanju agregacije interesov na nacionalni ravni vidno reducira. Tukaj se izkaže, da imajo večja narodna gospodarstva nižjo stopnjo nacionalne koordinacije interesov s strani države in je zato moč razpoznati bolj izrazito nagnjenje koncernov in gospodarskih združenj k neposrednemu lobiranju pri EU. V nasprotju s tem igrajo v manjših državah, predvsem v državah s korporativistično kulturo pogajanj, vladni organi pomembno vlogo pri povezovanju in zastopanju posebnih nacionalnih interesov pri EU (Karlhofer/Talos 1996, 82-90).

Čeprav je komisija zaradi uvedbe omejenega dostopa do organov EU bolj ali manj distancirana, lahko opazimo njena bolj intenzivna prizadevanja za strukturni

⁷ Polje vplivanja in radij delovanja lobiranja se razlikuje od tistega, ki ga imajo interesne skupine: "Interesna skupina – včasih imenovana 'skupina pritiska', da bi poudarili njeno aktivnost 'pritiskanja' na vladne agencije – se od lobija razlikuje; le-ta ima izključni namen vplivati na zakonodajo ali izvajanje politik, interesna skupina pa ima tudi druge namene kot je npr. zagotavljanje uslug in informacij svojim članom." (geslo 'Interest Group', v: Geoffrey Roberts/Alistair Edwards, *A new Dictionary of Political Analysis*, London: Edward Arnold 1991, 66). Z drugimi besedami: obstajajo lobiji, ki v skladu z definicijo samo lobirajo; obstajajo pa interesne skupine, ki se ukvarjajo tudi z lobiranjem.

dialog z interesnimi skupinami. Od leta 1993 komisija razločuje med nepridobitniškimi in pridobitniškimi organizacijami. Definirali so glavna načela obravnavanja interesnih skupin, med katerimi je načelo prednostnega obravnavanja evropskih združenj in prilagoditev prakse drugim organom kot je npr. parlament (Algieri/Rametsch 1994; 144f). Leta 1994 je bil sklenjen kodeks obnašanja za interesne zastopnike. Pri njegovi izdelavi so sodelovala vodilna 'svetovalna podjetja' (Greenwood 1997, 80-100).

Relativno prednostno obravnavanje interesov, organiziranih v združenja, so kot pozitivno spremembo registrirali predvsem sindikati. Drugače kot v preteklosti, danes dostop do EGP ni več omejen zgolj na GD 5 (socialno) in 10 (informacija). Tudi preostali so se pokazali za bolj odprte za zadeve delojemalcev. Sindikati npr. najdejo danes poslušalce tudi pri GD 3 (industrija; predvsem kadar so v igri tudi vidiki zaposlovanja). Kot razlog za 'novi slog' komisije navajajo predvsem po širitvi EU leta 95 sindikatom bolj naklonjeno konstelacijo, pri čemer je moč za sindikate relevantna vprašanja (politika zaposlovanja in socialna politika) obravnavati v širšem okviru in z določenimi poudarki.⁸

Interes reguliranja se je v evropskem parlamentu pojavil leta 1994, ko je prevzel in prilagodil kodeks obnašanja komisije z namenom, da bi preprečil zlorabo političnega mandata ali službenega razmerja s parlamentom s strani naročenega dela za tretje osebe. Hkrati so uvedli tudi dolžnost registriranja interesnih predstojnikov.⁹ Zanimanje za formalizirane odnose se izraža v skrbi za redne stike z združenji. Na področju kolektivnih delovnih odnosov so leta 1994 ustanovili *Interfrakcijski sindikalni odbor*, v okviru katerega se vsaka dva meseca odvijajo pogovori s predstavniki sindikatov. Dnevni red se prilagaja aktualni agendi parlamenta. Ta *jour fixe* podeljuje odnosom med sindikati in parlamentom kontinuiteto in "pridobiva na pomenu na vseh področjih politike"¹⁰. Različica za stran delodajalcev zaenkrat še ne obstaja.

Kako uspešna bodo regulacijska prizadevanja organov EU zaenkrat še ne moremo povsem jasno oceniti. Zadovoljive argumente sta v svojem razmišljanju o sodvisnosti državnega ukrepanja in ukrepanja združenj predstavila Eichner in Voelzkow. Pri preučevanju korporativizma avtorja izhajata iz predpostavke, da vzpostavitev sistema posredovanja interesov združenj, torej *private interest government*, ki sodeluje pri izpolnjevanju javnih nalog, predpostavlja minimalno mero državnosti (kot agregat nalog in intervencijskih pooblastil, ki so podeljena političnoadministrativnim instancam), katere daljnosežnost pa je ponovno odvisna od relativne moči organiziranih interesov (Eichner, Voelzkow 1994, 259f). Neizpodbitno se dinamika spreminjanja sistema posredovanja interesov združenj in prizadevanja za reorganizacijo 'korporativnih akterjev' v evropski politiki ne morejo zajeti s pojmi kot je *Euro - lobbying*. Na posameznih področjih, ki štejejo k jedru integracije notranjega trga, npr. na področju tehnične harmonizacije

⁸ Intervju z Rainerjem Hoffmannom, direktorjem EGI, 13. septembra 1995.

⁹ Razširitve tega kodeksa so se na podlagi poročila o kodeksu obnašanja lotili interesni zastopniki v odboru za poslovno ureditev, preverjanje volitev in vprašanja imunitete 21. marca 1997 (A4-0107/97).

¹⁰ Herald-Eul, avstrijski poslanec v evropskem parlamentu, SPÖ, hkrati predsednik sindikata za tekstil-oblacila-usnje (ÖGB, služba za stike z javnostjo, 26. aprila 1998).

evropskega delovnega, porabniškega in varstva okolja, so opazni začetki preoblikovanja sistema evropske politične mreže – 'inscinirani korporativizem', pri čemer lahko sklepamo na "ko-evolucijo politično administrativnih struktur in struktur združenj" (ebd.).

Z razvojem transnacionalnih mrež in s posredovanjem specifičnih pobud za vzpostavljane združenj, je komisija sama ustvarila strukture povpraševanja po novih integracijskih korakih: "Te pobude so tako močne, da je vsaj ena 'Euro-Champion' firma ustanovila strukturo združevanja samo zato, da 'je v igri' ter da bi s tem ustregla komisiji. Medtem ko so drugi poslovni interesi razpustili skupine zaradi kritike komisije predstavnosti glede njihove reprezentativnosti in koherentnosti" (Greenwood 1997, 262).¹¹

Evropska združenja in socialni dialog

Dominantna gonilna sila evropeizacije je bila in je integracija trgov in ne socialna integracija. S tem lahko tudi pojasnimo, zakaj so se interesi podjetij začeli povezovati precej prej kot interesi delojemalcev. UNICE, evropsko vrhovno združenje industrije, se je oblikovalo hkrati z veljavnostjo rimskih pogodb leta 1958. Na strani sindikatov pa so potrebo po organizaciji zaznali šele na vrhovnem srečanju EGS leta 1969 v Haagu, kjer so se dogovorili o nadaljnjem razvoju skupnosti v gospodarsko in monetarno unijo.

Združenja podjetij in sindikati se med seboj razlikujejo po namenu združevanja: slednji zastopajo 'samo' interese delojemalcev, medtem ko so prvi zastopniki interesov delodajalcev in proizvajalcev. V mnogih nacionalnih sistemih združenj se ta okoliščina izraža v funkcionalni delitvi na organizacijsko samostojna združenja delodajalcev in industrijska združenja. Na evropski ravni so se interesi podjetij izoblikovali izključno kot gospodarska združenja, ki so odločno zavračala povezovanje s sindikati. To načelo je veljajo (in velja) predvsem za sektorska združenja in do sredine 80.let tudi za UNICE.¹² Za evropsko sindikalno združenje (ETUC), ki je bilo ustanovljeno leta 1973, je to pomenilo, da so potencialni pogajalski partnerji za sindikalne zadeve, sklicujoč se na svoj kompetenčni profil, razglasili, da za to niso pristojni. Izgradnja evropskega sistema industrijskih odnosov je bila zaradi nezainteresiranosti podjetij blokirana z vrsto ovir (Karlhofer/Talos 1996, 106-109):

- *Asimetrična prisotnost združenj*: gospodarska združenja, predvsem na ravni sektorjev, so spremljala integracijski proces od samega začetka. Organi skupnosti so bili (in so) v veliki meri odvisni od informacij, strokovnega znanja in komunikacijskih mrež teh transnacionalnih panožnih združenj, ki imajo zato v primerjavi z drugimi skupinami privilegirano položaj.

¹¹ Da dejansko prihaja do takega pojava (Kohler-Koch 1996, 203), potrjujejo interesne skupine. Tako se je leta 1994 formiralo – čeprav ni dolgo obstajalo in je bilo kmalu potem razpuščeno – združenje malih podjetnikov, ki je bilo posledica pobude komisije. Leta je vzpostavitev spodbujala in zagotovila finančna sredstva (intervju s Frankom Friedrichom, generalnim sekretarjem Eurochambres, 11. septembra 1995 v Bruslju).

¹² Unice je šele leta 1987 svoje članstvo ponudila tudi združenjem delodajalcev. Kratica se je obdržala in pomeni: Unija industrijskih in delodajalskih združenj Evrope.

- *Strukturalni primanjkljaj*: organizacijski poudarek evropskih združenj je tradicionalno na ravni panog – interesne skupine, ki se tam nahajajo, pa imajo popolno avtonomijo. Nadsektorska vrhovna združenja, kot sta UNICE in ETUC, so v primerjavi z nacionalnimi organizacijami tako kadrovske kot finančno v bistveno slabšem položaju.

- *Manjkajoči mandat*: UNICE in ETUC njuna matična združenja niso podelila mandata za sklepanje pogodbenih odnosov. Na ravni gospodarstva se je ta drža nacionalnih združenj pokrila s položajem UNICE, ki pa se za tak mandat ni potegoval zavestno. S strani sindikatov zelo zaželjena razširitev mandata zastopništva ETUC ni uspela zaradi heterogenosti ideoloških in strateških orientacij sodelujočih združenj. Politika je bila tu vedno omejena zgolj na najmanjši možni skupni imenovalec.

Čeprav se morda zdi neverjetno, da bi zaradi strukturnih slabosti in pomanjkanja predstavnštva v evropskem sistemu združenj na mesto prevladujočega zastopanja interesov stopil sistem *posredovanja* interesov, pa lahko ob podrobnem preučevanju razvoja v 90. letih vseeno opazimo viden preobrat. Zgoraj omenjene strukture povpraševanja, ki so jih ustvarili organi EU, so ta proces omogočile in tudi določile njegovo hitrost.

Stična točka razjasnitve nastajajočega evropskega sistema industrijskih odnosov je socialni dialog med velikimi vrhovnimi združenji: UNICE, CEEP in ETUC, ki se je pričel na srečanju v Val Duchessu (1985). Povabilo Jacquesa Delorsa k sodelovanju pri evropskem projektu, pa tudi ob podpisu EEA (1986) predvidena integracijska vzpodbuda v smeri gospodarske in monetarne unije, je UNICE spodbudilo za sodelovanje na tem - neobvezujočem - forumu. V 80. letih je bila sklenjena vrsta skupnih stališč splošnega in posebnega značaja, ki so se nanašala na vprašanja šolstva in poklicnega izobraževanja. Novo kakovostno stopnico je socialni dialog dosegel leta 1991 z dodatnim protokolom (ki je medtem že sestavni del pogodbe) k Maastrichtski pogodbi, s katerim je bilo sklenjeno vključevanje socialnih partnerjev v strukture odločanja v skupnosti (Falkner 1993, 87-92). Občudovanja vredna ni le sama ureditev, temveč tudi okoliščina, da je šlo pri tem za dogovor socialnih partnerjev, ki ga je bilo na vrhu v Maastrichtu potrebno le še prevzeti. Z leta 1992 ustanovljenim Social Dialogue Comitee so dosedanje ad-hoc skupine zamenjale formalne strukture dialoga.

Oceno učinkovitosti socialnega dialoga na Maastrichtski podlagi je zaradi kratkega obstoja foruma potrebno omejiti le na skiciranje razvojnih linij. Veliko stvari govori v prid tezi, da je socialni dialog prestal značaj arabske integracijskega projekta in je - navkljub predvsem pesimističnim napovedim - pridobil na pomembnosti. Preobrat je moč razbrati tako z outputa, kot tudi iz teženj po spremembi sistema združenj.

Output socialnega dialoga se je do sedaj predstavil bolj skromno: s samo dvema doseženima dogovoroma (starševski dopust, polovični delovni čas), ki sta bila dopolnjena s številnimi skupnimi stališči na ravni sektorjev. Glavne smernice EU, na primer glede ureditve evropskih obratnih svetov (1994) ali pa zmanjševanja delovne sile (1996), niso bile sklenjene na podlagi sprejemanja odločitev, ker socialni partnerji niso dosegli konsenza. Hkrati pa lahko ravno na primeru obrat-

nih svetov v EU, kljub njihovi navidezni neučinkovitosti, razberemo naraščajoči pomen socialnega dialoga. Razprava o tem je tekla že dobrih 20 let, pozicije so bile zacementirane in kompromisna rešitev se je obema stranema zdela nedosegljiva, ker so posamezna nacionalna združenja blokirala vsakršen dogovor. Po Maastrichtu so o tej temi v nadaljevanju razpravljali v okviru pomembnejšega socialnega dialoga in v skupnosti je postala predmet sistema odločanja. Komisija je potem, ko UNICE zaradi obzirnosti do posameznih združenj ni mogla dati soglasja, prevzela zakonsko iniciativo. Ni samo po sebi umevno, da takšen potek s strani delodajalcev ni bil dobrodošel, kajti tak postopek lahko interpretiramo kot razbremenitev akterja, ki zaradi svoje pripisane vloge (UNICE) ni bil sposoben delovati (Karlhofer/Talos 1996, 124 – 133; Dřlvik 1997, 11 – 18).

Impulzi preobrata, ki so izhajali iz pomembnejše vloge socialnega dialoga in so vplivali na sistem združenj, so bili opazni že v razpravi o priznavanju socialnih partnerjev s strani komisije. V ožjem smislu so bili nato kot socialni partnerji priznani UNICE, CEEP in ETUC.¹⁵ Ta razmejitev '1. lige' od drugih združenj, je pomembno okrepila avtoriteto znotraj samih združenj; predvsem znotraj UNICE in ETUC. Monopolni položaj UNICE je bil v 80. letih, ob nastopih *European round table* in *American Chamber of Commerce*, pod pritiskom. Zato so izrabili priložnost, da bi z ekskluzivno priključitvijo mehanizmu socialnega dialoga, ponovno pridobili na pomenu (Greenwood 1997, 104 – 109).

Pri ETUC so bile možnosti delovanja vedno omejene zaradi "razpoke med 'evropskim hotenjem' in 'nacionalno zmožnostjo'" (Platzer 1991, 60) in pomanjkanja nasprotnikov, ki bi se zanimali za pogodbene odnose. Na podlagi tega postane jasno, zakaj je ETUC v socialnem dialogu videla možnosti evropskega sistema pogajanj, ki bi vsaj v osnovi temeljil na konstelaciji akterjev, analogni nacionalnim delovnim odnosom, predstavlja pa za ETUC zunanjo organizacijsko pomoč, z uporabo katere si lahko utrdi legitimnost evropskega vrhovnega združenja in sposobnost delovanja učinkovitega akterja.

Kot sestavni del gospodarskih in socialnopolitičnih tokov odločanja, se je socialni dialog razvil v pomemben katalizator za formalizacijo odnosov med delom in kapitalom na evropski ravni. Sodelovanje na tem forumu je tudi za podjetja prednost, saj se jim tako ponudi priložnost vplivanja na nezaželen razvoj dogodkov.

Začetni strahovi, da bi se socialni dialog lahko izkazal kot 'mehanizem za zaviranje smernic EU', v okviru katerega bi lahko eden od sodelujočih akterjev, z zavestnim zavlačevanjem kvazi-pogajanj o nujnih problemih, komisiji preprečil ukrepanje, danes niso več točni. Od leta 1997 komisija vsako leto sestavi poročilo o uspehih in šibkih točkah socialnega dialoga. Z objavo prvega poročila je bila

¹⁵ Na seznam komisije so bile uvrščene 4 skupine: 1/organizacije, ki segajo preko meja branže (UNICE, CEEP, ETUC); 2/Organizacije, ki zastopajo določene kategorije zaposlenih in podjetnikov (med drugimi UEAPME); 3/posebne organizacije (eno: Eurochambers); 4/organizacije, razdeljene na sektorje, ki ne pripadajo nobeni zvezi (npr. COPA, Eurocommerce). Vseh priznanih združenj je 28 (Commission des Communautés Européennes: Communication concernant la mise en oeuvre du protocole sur la politique sociale présentée par la Commission au Conseil et au Parlement européen, Annexe 2. Com (93) 600 final, le 14 decembre 1993).

definirana tudi "določitev končnega datuma za posvetovanja na ravni posameznih primerov" kot nujen reformni ukrep za *procedere* (eironline, maj 97). S tem se je pokazal prožen vzorec delovanja tega mehanizma, kot je bil opisan zgoraj na nacionalni ravni: komisija si izbere problem, v grobem definira dejansko in idealno stanje in s točno določenimi termini povabi socialne partnerje, da na avtonomnih pogajanjih udeležijo zanje pomembne točke in rešitve. Če se pogajanja zavlečejo ali jih eden od akterjev blokira, prevzame primer ponovno komisija.

S to spremembo se strateško izboljša predvsem položaj delojemalcev, ki se bolj zanimajo za regulacijo. Spomladi leta 1998, ko se UNICE ni hotela pogajati o predlogu smernic o vseevropskem zasidranju informacijskih in posvetovalnih pravic delojemalcev, je ETUC združenju delodajalcev smernico z naslovom *Negotiation or legislation?* pomolila pod nos: "Če se delodajalci ne bodo hoteli pogajati, ETUC ne bo izgubljala časa in bo komisijo - ta je že izkazala pripravljenost za ukrepanje - pozvala k pripravi legislative." V tem primeru se pokaže tudi različna predispozicija UNICE, ki se je pripravljena pogajati samo "v senci zakona" (Dolvik 1997, 39), da bi s tem oslabila nezaželene posledice (Waddington et al. 1997, 486). Očitno je teza, po kateri je "kapital privilegiran, ker lahko doseže svoj namen z nedejavnostjo" (Streeck 1996, 91), v luči novejšega razvoja le še pogojno veljavna.

Zareze in učinki sprememb

Pristop, ki si lasti odgovornost za kompleksnost teme evropeizacija, smiselno izhaja iz nacionalnih, evropskih in globalnih *strukturnih* povezav ter iz spreminjajočih se odnosov med posameznimi ravnmi. Čeprav se je socialni dialog po Val Duchessu razvil bolj, kot je bilo pričakovati (Ross 1995, 387), bo nacionalna država do nadaljnjega ostala področje oblikovanja industrijskih odnosov (Streeck 1998). Vprašanje, kako daleč gre formalni prenos pristojnosti z ene na drugo raven, ni tako pomembno. Gre bolj za to, če in v kolikšnem obsegu je nacionalna raven (ob nedotaknjeni avtonomiji) navezana na koordinativne sposobnosti in sposobnosti evropskega pogajalskega sistema za reševanje problemov, ne da bi bila s tem povezana supranacionalna harmonizacija. Zaznati je tudi precejšnjo spremembo v tem smislu, da se je evropska raven etabrirala kot dodatna raven s komplementarnimi funkcijami in kot graditelj mostov, odbijač in spodbujevalec konvergence med različnimi nacionalnimi sistemi (Dolvik 1997, 67). Da lahko pravo EU prispeva k zvišanju socialpolitičnega nivoja tudi v državi s tradicionalno visokim standardom, kaže udeležanje smernic pri politiki zaposlovanja v vzhodnonemškem gradbeništvu, kjer so bili delodajalci, ki so odstopili od tarifne obveze, zavezani k plačilu zakonsko določenih minimalnih plač (Streeck 1998).

Tezo o "šibkih združenjih v EU" (primerjava: kritika pri Greenwoodu 1997, 265-269), ki je še pred nekaj leti prevladovala v raziskovalni dejavnosti, lahko ob koncu 90. let občutno zrelativiziramo. Združenja, ki so bila priznana kot socialni partnerji, se lahko sodelovanju pri socialnem dialogu zahvalijo za organizacijsko konsolidacijo in za večjo avtoriteto v odnosu do drugih združenj. Združenja imajo skupen interes - ne izgubiti tega privilegiranega statusa. Celotno stran delodajalcev oznanja

svoj interes za izgradnjo te institucije in ni nasprotovala ureditvi in soupravljanju *Evropskega centra za delovne odnose* s strani komisije.¹⁵

Bistveno daljnosežnejši so iz socialnega dialoga izhajajoči impulzi sprememb za stran delojemalcev, ne samo za ETUC, temveč tudi za nacionalne zveze sindikatov. Od 80. let naprej sindikati, ki so bili ob izgubi članov zaradi strukturnih sprememb delno oslabljeni (Leisink et al. 1996), poskušajo svojo krizo obvladati z obsežnim procesom modernizacije. Ukrepi se nanašajo predvsem na zmanjšanje števila poklicnih in pomožnih sindikatov s pomočjo fuzije, vzpostavitve učinkovitih organizacijskih struktur kot tudi na 'demoniranje' k sindikalizmu usmerjene konkurence. Prvič od začetkov sindikalnega gibanja, bo prilagoditveni potek zgodovinskih dimenzij kot je ta, politično-strateško spremljalo eno od evropskih vrhovnih združenj (ETUC) in znanstveno svetovalo s pomočjo izdelave *best - practice* analiz Evropskega sindikalnega inštituta.¹⁶ S tem se bo v postopku evropeizacije odprla možnost vsaj postopnega premagovanja organizacijske razpršenosti sindikalnih sistemov, ki velja za največjo oviro politike, ki naj bi premagovala meje (Visser/Ebbinghaus 1992). Leta 1997 sklenjeno pogodbo med nemškim in britanskim sindikatoma za kemijo, ki predvideva avtomatično dvojno članstvo za delovne migrante med obema državama (eironline, marec 97), še ne moremo oceniti, kaže pa razvoj v smeri novih oblik predstavnštva, ki se je prilagodilo spremenjenim organizacijskim pogojem.

Nadaljne impulze za prilagoditev v tem primeru lahko pričakujemo od komisijine Zelene knjige 1997. S tem, dosedaj najbolj obsežnim programom delovanja na temo organizacije dela, bodo "socialni partnerji in država pozvani, da si prizadevajo za izgradnjo partnerstva za razvoj novega okvira za modernizacijo." (Komisija 1997, 3). *Fleksibilno podjetje* in s tem povezana nujnost decentraliziranih obratnih pogajanj na temelju sektoralnih okvirnih pogodb, so obravnavani kot centralni naslovniki. S sistematičnim primerjanjem dosežkov nacionalnih sistemov (Benchmarking)¹⁶ želijo odkriti 'vzorne' politične sisteme. V ta namen so posamezne države izpostavljene pritisku, na podlagi takega položaja pa nato sklepajo o eksplicitnih ciljih (vzodbujanje zaposlovanja in stopnjevanje konkurenčnosti) in o specifičnih nacionalnih elementih posameznih sistemov na področju industrijskih odnosov.

¹⁵ Primerja intervju z generalnim sekretarjem Zygmundom Tyszkiewiczem v CEDEFOP, št. 3/1997 (<http://cedefop.gr/1/Cinfo397/C3Co2DE.html>).

¹⁶ Primerjava: z npr. prispevkom "The modernization debate viewed from a European angle" v: *Transfer*, 3/1997, 632 - 638).

¹⁷ "[...] benchmarking je formaliziran proces, pri katerem gre za primerjavo zaposlitvenih dosežkov vseh držav z namenom, da bi poudarili najboljše, da bi prepoznali najbolj učinkovite politike pri povečevanju učinkovitosti in zagotovili zaželjene učinke politik." (European Commission: *Commission Draft for the Joint Employment Report 1997*, rev. 8, Brussels, 30. september 1997, pp 5-6).

Perspektive

Na področju raziskovanja integracije in tudi analize evropskih industrijskih odnosov, se počasi uveljavlja mnenje, da ne bi posebej koristilo, če bi se spraševali, kateremu obstoječemu nacionalnemu sistemu bo nastajajoča evropska ureditev najbolj podobna. Vprašanje že zato ne bi bilo smiselno, ker bodo evropske institucije tudi v bodoče obstajale skupaj z nacionalnimi in svoje funkcije izpolnjevale v odnosu z njimi (Streeck 1998, 11). Zastavlja pa se vprašanje, če bomo ta evropski sistem označili kot pluralistični ali kot korporativistični. Na tezo o pluralizmu je pomembno vplival prispevek Streecka in Schmitterja (1991) *From National Corporatism to Transnational Pluralism*. Toda empirične študije kažejo, da bo ta teza le težko vzdržala: stopnja razdrobljenosti, npr. evropskega sistema združenj še ne pomeni nujno konkurence in pluralizma, ker se lahko različna združenja, kot to trdi Greenwood (1997, 156 – 159), tudi dopolnjujejo. Zdi se, da bo prej potrjeno pričakovanje Eisinga in Kohler-Kochove, "da bodo klientistični vzorci obstajali skupaj z neokorporativističnimi in pluralistično tekmovanje med skupinami pritiska skupaj s 'capture' mehanizmi" (1994, 184).

Pogled na zahodnoevropsko dogajanje razkrije očitno koincidenčno ponovno obujenih ali pa sploh prvokrat ustanovljenih korporativističnih oblik povezovanja na nacionalni ravni in prizadevanj za regulacijo na ravni EU. Obe smeri razvoja moramo razumeti v kontekstu notranjega trga in monetarne unije (Falkner 1997, 11), pri čemer si prizadevajo omejiti negativne učinke integracije.

Socialna dimenzija je v 90. letih postala, zaradi stalno visokega odstotka brezposelnih, tudi gospodarsko-politični relevantni dejavnik stabilnosti. S *Confidence Pact for Action on Employment in Europe*, ki je nastal leta 1996 na pobudo Jacquesa Santerja, so se prvič lotili tako supranacionalnih kot tudi nacionalnih akterjev ter tako pokazali tudi na social-politično povezavo obeh ravni. Regulativno razširjanje evropske integracije na delovne trge ob hkratnem spodbujanju gospodarske integracije pa kaže, da si pojma liberalizacije in (re-) regulacije ne nasprotujeta, da celo "liberalizacija zahteva tudi re-regulacijo, da bi posameznikom in skupnostim omogočila soočanje z negotovostmi prostega trga in stabilizirala njihovo družbeno eksistenco in spreminjajoč se gospodarski položaj." (Streeck 1998,8). S tem, ko so nacionalni sistemi postali del skupnega sistema, tečejo impulzi za prilagajanje sistema v obe smeri: od vrha navzdol (s.o.) in od spodaj navzgor. Slednji so od leta 1996 dokumentirani v menjavajočem se predsedovanju svetu. Irska (1996/II) se je zavzemala za bolj intenzivne odnose med socialnimi partnerji¹⁷, Luksemburg (1997/II) je novembra 1997 organiziral vrhovno srečanje o zaposlovanju. Avstrija (1998/II) je na konferenci ob prisotnosti vseh pristojnih strokovnih ministrov zastavila vprašanje, v kolikšni meri lahko kulture pogajanj posameznih držav prevladajo na transnacionalni ravni.¹⁸

¹⁷ "Government moves to link EU social partner" (*The Irish Times*, July 17, 1996).

¹⁸ Osredotočili so se na učinkovitosti korporativističnih sistemov. Med drugim so nameravali predstaviti avstrijsko socialno partnerstvo "kot primer sodelovanja socialnih partnerjev na različnih ravneh" (Zvezno ministrstvo za delo, zdravstvo in socialne zadeve, osnutek programa za mednarodno konferenco "Socialni dialog v Evropi", novembra 1998 na Dunaju).

Kljub vsem nepredvidljivostim, ki bodo spremljale socialni dialog in integracijski proces, pa ne moremo mimo dejstva, da se je socialni dialog v manj kot polovici stoletja razvil v mehanizem, ki se mu nihče ne more in noče ogniti. To lahko najbolje razberemo iz sodelovanja združenj socialnih partnerjev pri pripravi poti za razširitev EU na vzhod¹⁹ v okviru programa Phare: "Od leta 1993 naprej je PHARE začel sponzorirati programe socialnega dialoga z namenom, utrditi tripartitne strukture" (eironline, september 97)²⁰

Evropski sistem delavskih odnosov je še v nastajanju, zanj pa je značilna evoliucijska dinamika, katere vrhunec pa ne bo 'evro-korporativizem'; zanesljivo pa je tudi, da zaradi številnih prizadevanj reguliranja, tudi ni empiričnih dokazov za tezo o 'evro-pluralizmu'.

---

¹⁹ Primerja govor Padraiga Flynna pred predstavniki združenj v Varšavi (8. decembra 1997), v katerem je poudaril izgradnjo poljskega socialnega partnerstva in dejal: "kako pomembno vlogo lahko igra socialni dialog v modernizaciji nekega gospodarstva in koliko lahko socialni partnerji prispevajo k vzpostavitvi učinkovite in progresivne socialne zakonodaje." (dokumentirano v <http://europa.int/search97cgi/>).

²⁰ Za dosedanje izkušnje s Phare: Renate Langewiesche, Phare social dialogue programmes - some lessons from 18 month experience, v: *Transfer*, vol.3, no 2/1997.

Duška KNEŽEVIĆ

**POROČILO Z MEDNARODNE
KONFERENCE "KRIZA ALI STABILNOST
NA BALKANU";
WASHINGTON - DC, 23. april 1999**

Vojaško posredovanje sil NATA v Jugoslaviji in bližnje srečanje na vrhu ob petdeseti obletnici ustanovitve NATA sta motivirala predstavnike Ameriškega mirovnega inštituta USIP (*United States Institute of Peace*), da so sklicali mednarodno konferenco z naslovom *Kriza ali stabilnost na Balkanu: regionalne perspektive*. Datum, 23. april, je tako zaznamoval dve markantni srečanja v ameriški prestolnici; vrhunsko srečanje predstavnikov štiriinštridesetih držav v Kapitolu in medijsko nekoliko manj odmevno delovno družjenje nekaterih predstavnikov USIP in balkanske regije v hotelu Omni Shoreman.

Poglavitni cilj mednarodne konference je dr. Richard Solomon, predsednik USIP, na kratko predstavil v uvodnem nagovoru. Poudaril je, da je nujno izdelati politično strategijo za celotno balkansko regijo, s katero bo možno doseči ustalitev pokonfliktnih situacij. Mirovni inštitut naj bi pri tem igral dejavno vlogo kot že v primeru bosanske krize. Predsedujoči konference, Morton Abramowitz, je izpostavil tri tematske sklope kot okvirne iztočnice za razpravo. Povabljeni govorniki in prisotno občinstvo naj bi svoje poglede, možne rešitve in pripombe osredotočili predvsem na tale vprašanja: kako preprečiti širitev konflikta na Balkanu; kako Srbijo ponovno pripeljati v skupnost narodov; in kako naj bi ljudje na Balkanu živeli drug z drugim. Eksplicitno sklicevanje na Srbijo in ne Jugoslavijo ni bil lapsus predsedujočega. "Prihodnost Srbije: regionalna konfiguracija" je bil celo naslov drugega med skupno tremi paneli, ki so obetali odgovore na ambiciozno postavljena vprašanja; v okviru prvega so različne politične osebnosti z Balkana spregovorile o možni širitvi krize, tretji pa je bil namenjen oceni gradnje temeljev za stabilnost na širšem balkanskem območju.

Drugačno videnje krize na Balkanu, kot smo je sicer vajeni v dnevnikih medijskih pri-

kazih, je najprej predstavil častni gost konference, bolgarski predsednik, Petar Stojanov.¹ Sprva se je pomudil pri samih izrazih *Balkan* in *Evropa*. Vztrajal je, da bi mednarodna skupnost morala ločevati med geografskim in političnim pojmom *Balkana*, saj se pestrost politične sestave *Balkanskega polotoka* v očeh zahoda prepogosto površno staplja v že stereotipno enačenje vseh držav na *Balkanu* kot "*balkanskih*" v pejorativnem pomenu. Vendar je pri tem tudi sam zdrsnil v tovrstno kategorizacijo; ob zagotovilih, da *Bolgarija* ne sodi v *balkanski kotel*, se je skliceval celo na starega *Hesioda*, ki naj bi že v 7. stoletju pr. n. št. uporabil izraz *Evropa* za označevanje pokrajin južno od gorske verige *Balkan*, t.j. današnje *Grčije* in *Bolgarije*. Svoje videnje *Balkana* in *Evrope* je sklenil s trditvijo, da je to, s čimer se danes soočamo na *Balkanu*, predvsem "konflikt s posamično državo, ki ga je povzročil posamični diktator."

Stojanov je nadalje izrazil prepričanje, da bi morala mednarodna demokratična skupnost ukrepati na *Balkanu* "takoј zdaj, z jasno vizijo integracije držav jugovzhodne *Evrope* s sistemom vrednot evroatlantske skupnosti in življenjskim standardom njenih držav članic". V tem oziru ni nenavadno prizadevanje bolgarskega predsednika za uresničitev ideje "evropskega *Balkana*": "Miloševiću ne bi smeli dopustiti, da loči *Evropo* od *Balkana*, ampak bi morali uresničevati tako politiko na *Balkanu*, v kateri bi se Milošević znašel med *Evropo* in *Evropo*", se je glasila spretno formulirana misel Stojanova.

Na podlagi povedanega je predlagal konkretne cilje, ki naj bi jih izvajale tako države širše balkanske regije kot mednarodna skupnost:

- politika NATA na *Balkanu* mora vključevati strategijo integracije: prvič, podpirati poseben gospodarski program "Partnerstvo za blaginjo"; in drugič, zavzemati se za polnopravno članstvo *Bolgarije*, *Romunije* in *Makedonije* v NATU;
- regionalna politika držav jugovzhodne *Evrope* je sestavni del atlantske in evropske politike;
- izboljšati podobo jugovzhodne *Evrope* z bojem proti korupciji in organiziranemu

kriminalu, proti trgovini z orožjem in drogo ter ilegalnim imigracijam;

- varnost in stabilnost jugovzhodne Evrope je treba zagotoviti z razvijanjem njene infrastrukture; to pa je treba doseči z mobilizacijo tako lokalnih kot zunanjih virov;

- podpirati je treba geostrateški pomen jugovzhodne Evrope v prihodnosti, in sicer v smeri povezovanja s Kavkazom, proti Kaspiskemu morju in z nekdanjimi sovjetskimi republikami v Centralni Aziji.

Nazadnje je predsednik Stojanov položaj Bolgarije predstavil tudi skozi perspektivo kosovske krize. Bojazen, ki jo dnevno reproducirajo mediji, da se kriza na Kosovem lahko razširi na celotno balkansko regijo, kot se lahko požar med suhljadjo zelo hitro razširi na ves gozd, je ocenil kot pretirano. Vendar le v primeru, če bosta Evropa in Severnoatlantska skupnost prepoznali kosovski problem kot skupni evropski problem, in ne le problem držav na Balkanu, ter ga nemudoma začeli reševati v luči zgoraj formuliranih ciljev. Bolgarija in sosednje države današnje Jugoslavije lahko igrajo vlogo varnostnega pasu le v primeru, če bo integracija z Evropsko unijo in Severnoatlantsko zvezo uspešna in učinkovita.

Kaj menijo voditelji na Balkanu o možnosti širitve kosovske krize, je bila osrednja tema prvega panela. Romunski zunanji minister Andrei Plesu se je kot profesor filozofije vprašanja lotil nekoliko neobičajno. Govoril je o več možnostih razvoja krize, ki jih je razdelil na negativne in pozitivne posledice možne širitve kosovske krize na sosednje države. V prvo skupino je vključil dejavnike, ki že ogrožajo sosednje države: begunce; dnevne ekonomske izgube, ki jih občutijo sosednje države zaradi vojaškega posredovanja v Jugoslaviji; posredne ekonomske izgube; strah in občutek ogroženosti prebivalcev sosednjih držav ipd. Med bolj subtilne posledice krize je uvrstil naglo spremembo javnega mnenja v Romuniji; začetna podpora javnosti intervenciji NATA je po njegovem splahnela tudi zaradi nadaljevanja bombardiranja sosedov. Opaziti je celo povsem nasprotno reakcijo javnosti od začetne, naklonjene, ki jo zunanji minister Romunije ocenjuje kot "pojav močne sentimentalne identifikacije s Srbi". Med pozitiv-

ne posledice pa je Plesu uvrstil "zavest o krizi"; namreč, šele identificiranje vzrokov in možnih posledic krize lahko povzroči tudi širitev in intenziviranje iskanja primernih rešitev. S tem je opozoril na potrebo po izdelavi nekakšnega pokonfliktnega Marshallovega plana, ki bi bil lahko z nizom konkretnih ukrepov v oporo tudi državljanom današnje Jugoslavije. (Zunanji minister BiH Jadranko Prlić, je kot širitev krize označil vzpostavitev nove ločnice med Evropo in državami, ki so sestavljale nekdanjo Jugoslavijo. Bosanska izkušnja naj bi bila zgled tistim, ki še vedno razmišljajo o konceptih federacije ali konfederacije na tem področju. Kot edino realno pot preprečitve širitve krize je navedel možnost vzpostavitve varnostne strukture NATA na Kosovu in čimprejšnjo integracijo tega področja v Evropsko unijo. (Predsednik Albanije Rexhep Meidani, je kot poglobitnega krivca za širitev krize identificiral beograjski režim, ki da ogroža celotno večetnično skupnost na balkanskem področju. Po daljšem orisu kršitev človekovih pravic na Kosovu je sklenil, da se evropska stabilnost začenja prav na tem področju. Zato še nadalje podpira intervencijo NATA, bodisi letalske napade bodisi napad s kopenskimi silami, ki edina lahko zagotovita neobhodni zlom Miloševićevega režima. Ideja nove multikulture Evrope je, po mnenju predsednika Albanije, realna končna vizija razpleta krize na Balkanu, ne pa kaka Velika Albanija ali pa Velika Srbija. (Hrvaški zunanji minister Mate Granić je podobno kot bolgarski predsednik Stojanov poudaril vlogo Hrvaške na tem kriznem območju kot enega med stabilizatorji konflikta. K temu naj bi prispeval jasno začrtani cilj hrvaške državne politike, ki da je civilna demokratična država, temelječa na odprtem ekonomskem trgu in spoštovanju človekovih pravic. Ker po mnenju Granića, kot je posebej poudaril, za nastalo krizno situacijo na Balkanu ni krivo prehitro priznanje Slovenije, Hrvaške, Bosne in Hercegovine ter Makedonije s strani Evropske skupnosti, ampak Miloševićev režim, je nujno nadaljevati vojaške operacije NATA na tem področju, ki jih "Hrvaška močno podpira". (Zadnji govorec na prvem panelu je bil predstavniki Slovenije Mirko Cigler, vodja oddel-

ka za odnose z NATOM v slovenskem zunanjem ministrstvu. Podobno kot ostali govorniki, je tudi Mirko Cigler zagotavljal občinstvu, da Slovenija ni več "balkanska država", je pa zainteresirana za varnost na tem območju, ker je geografsko blizu kriznega dogajanja. Poprejšnjo mirno rešitev jugoslovanskega problema z "mehkim" razpadom, kot sta ga, na primer, izpeljali Češka in Slovaška, je po njegovem preprečil prav "srbski agresivni nacionalizem". Zato slovenska uradna politika podpira politične cilje mednarodne skupnosti in se zavzema za sojenje krivcem za vojne zločine pred haškim sodiščem. Nadalje je poudaril, da je nujno prepoznati potrebo po dejavni vključitvi Rusije v reševanje nastale krize in podpreti edino demokratično strukturo v Jugoslaviji, vlado Črne gore. Nazadnje je sklenil, da se bodo države, ki se nahajajo v sosesčini Jugoslavije, vključno s Slovenijo, še nadalje udeleževale v nastali krizni situaciji z ustrezno politiko sprejemanja beguncev; vendar bi bilo te nujno namestiti čim bližje Kosovski regiji.

Sklep, ki ga lahko naredimo na podlagi razprav prvega panela je ta, da države, ki mejijo na Jugoslavijo, nočejo biti prepoznane kot "balkanske" v pejorativnem smislu, ki se je, po besedah bolgarskega predsednika Stojanova, v političnem diskurzu še posebej utrdil prav v obdobju hladne vojne. Lastno politično orientacijo vidijo prej v skladu z normami in vrednotami Evropske unije in ne kake morebitne balkanske zveze.

Vabljeni govorniki drugega panela z naslovom Bodočnost Srbije: regionalne konfiguracije, so razpravljali predvsem o situaciji v Jugoslaviji ter Bosni in Hercegovini. Sonja Borko, predsednica helsinškega Komiteja za človekove pravice v Srbiji, je ocenjevala stanje ekonomsko-politične strukture v Srbiji v času od marca do aprila. Njena ocena stanja je taka: če lahko zatrdimo, da je od začetka operacij NATA ekonomsko stanje v Jugoslaviji popolnoma na tleh, tega ne bi mogli zatrditi za položaj Miloševićevega režima. Borkova je prepričana, da se je populizem po napadih NATA v Srbiji še okrepil. Med prebivalci Srbije naj bi bil močno prisoten "strah pred zaroto", ki ga režim uspešno širi skozi medije, češ da Srbija želi rešiti Evropo

pred ameriško invazijo, kar Borkova ocenjuje kot "vrnitev politike iz leta 1948". Po njeni presoji se srbska družba v tem trenutku ne more spreminjati od znotraj. Cenzura režima je preobsežna za kakršnekoli demokratične poskuse; Ministrstvo za informiranje naj bi namreč v celoti kontroliralo medije. Slednje je ilustrirala s številnimi podatki: od prepovedi izhajanja določenih alternativnih časopisov do uboja novinarja in urednika opozicijskega časopisa, ki naj bi služil kot grožnja z discipliniranjem drugih nerezimsko mislečih posameznikov. Nazadnje se je lotila tudi pomanjkljivosti sporazuma iz Rambouilleta, ki je povsem izključil problematiko t.i. simbolne srbske navezanosti na Kosovo. Prav simbolna teritorialna navezanost namreč predstavlja močan dejavnik reprodukcije srbskega "etnično" informiranega ideološkega stališča. Sonja Borko je na koncu svojega elaborata napovedala tri opcije izida kosovske krize: prvič, utrditev Miloševićevega režima; drugič, kaos; in tretjič, vzpostavitev pogojev za vrnitev beguncev na Kosovo ob prisotnosti kopenskih sil in z novim Marshallovim planom za celotno regijo.

Zorica Marić, svetovalka črnogorskega predsednika Djukanovića, je najprej predstavila situacijo v Jugoslaviji na osi Srbija-Črna gora. Čeprav se je večina črnogorskega prebivalstva na referendumu leta 1992 izrekla za Jugoslavijo, je po mnenju Marićeve od takrat do danes odnos med Srbijo in Črno goro na najnižji točki v celotni politični zgodovini. Prav tako je med srbsko in črnogorsko uradno politiko od leta 1995 opaziti močno razhajanje glede vprašanja nadaljne politične usmeritve Jugoslavije, ki se je zapletalo prav skozi različen odnos do Kosova na eni in do mednarodne skupnosti na drugi strani. V nasprotju z Miloševićevo politiko, si je črnogorsko vodstvo prizadevalo za uresničitev modela enakopravne integracije vseh "etničnih skupin" v Evropsko unijo. Napad sil NATA je pri prebivalstvu povzročil hud razcep; iluzije o "zahodnih vrednotah" so se z bombardiranjem izgubile. Za povprečnega človeka tako avtoritarni režim kot NATO predstavljata nevarnost. Zato je, po mnenju Marićeve, še toliko bolj nujno prepoznati in aktivirati demo-

kratične sile v Jugoslaviji ter jih čimprej integrirati v Evropsko unijo.

Predsednik socialnodemokratske stranke Bosne in Hercegovine Zlatko Lagumdžija, je v svojem govoru najprej poudaril, kako so vsi v času bosanske vojne zatrjevali, da bo skorajšnja demokratizacija Srbije in Hrvaške vplivala na demokratizacijo Bosne in Hercegovine. Danes je situacija obrnjena; uspešna demokratizacija Bosne in Hercegovine lahko pripelje do demokratizacije sosedje, Jugoslavije. Pri tem je poudaril, da bo to možno uresničiti le ob "spremljajoči podpori" mednarodne skupnosti: "Krizno situacijo moramo namreč oceniti najprej mi (lokalni akterji), mednarodna skupnost pa naj nam pri tem stoji le ob strani, in ne obratno." Prav tako naj bi bili lokalni akterji voditelji procesa rešitve iz krize. Ker je bila, po oceni Lagumdžije, vojna v Bosni in Hercegovini vojna za teritorije in ne vojna za etnične in religiozne pravice, miru ne bo moč doseči s preureditvijo teritorijev oziroma z redefiniranjem meja, temveč s primernim ovrednotenjem meja. Metaforo "Berlin tri", ki govori o novih standardih tretjega tisočletja, bo potemtakem možno uresničiti le z jasno definiranim političnim programom, z novim vodstvom, ki se bo podalo v proces uresničevanja novih vrednot.

Zadnji iz skupine govorcev drugega panela Richard Perle, stalni raziskovalec pri Ameriškem inštitutu za raziskovanje javne politike, je svoj nastop osredotočil predvsem na ugotavljanje napak nekdanje ameriške administracije v primeru reševanja razpada bivše Jugoslavije. Nekonzistentna politika zahoda na tem področju je rezultirala v dejstvo, da "situacije na Balkanu nismo razumeli". Dejstvo, da ni šlo preprosto za "balkanski gen za ubijanje", ampak za poskus doseči "multikulturalizem za vsako ceno", danes vsi plačujemo z bombardiranjem NATA, ki bo, po Perlovem mnenju, imelo hude posledice za celotno regijo.

Kako na Balkanu doseči integracijo z Evropsko unijo je bilo vprašanje, ki je oblikovalo tudi zadnji, tretji panel mednarodne konference. Predstavniki Gibanja za demokratično stranko Albanije Genc Ruli je orisal razvoj dogodkov v Albaniji od začetka krize na Kosovu. Posebej je izpostavil para-

doks političnega dogajanja, ki ga predstavlja na eni strani prizadevanje uradne politike za radikalne reforme, na drugi strani pa "nesposoben" političen razred, ki se neprestano sklicuje na te reforme: "Reformizem je zaenkrat napačno razumljen s strani neprofesionalnih levičarjev. Ali ne razumejo 'zahoda', ali pa ga hočejo razumeti po svoje, kar se kaže skozi čudno politiko eklektičnega navajanja gesel o svobodnem trgu." Nadalje je zatrjal, da politične stranke v Albaniji še vedno dominirajo nad produkcijo, konsumpcijo in javnim mnenjem, pri čemer so nevladne organizacije globoko podcenjene. Tranzicija od totalnega kolektivizma k totalnemu individualizmu je neprimerna in povzroča nestabilnost v državi. (Ivan Krastev, predsednik Centra za liberalne strategije v Sofiji, je pojasnil, zakaj je v Bolgariji, Makedoniji, Romuniji in Grčiji prišlo do nenadne spremembe javnega mnenja, ki je bilo še na začetku operacij NATA proameriško, sedaj pa je izrazito protiameriško. Po njegovem mnenju bi bilo napačno sklepati, da gre za kakršnokoli aktivacijo religioznih ali etničnih navezav s Srbi. Prej gre za aktivacijo nezaupanja in dvoma v "velike sile", za izkušnjo, ki je na tem področju že "zgodovinsko dejstvo". Prav tako je treba upoštevati bojazen ljudi, da so "napadena sosednja vrata". Po oceni Krasteva ne gre za pro-srbsko stališče, ampak prej za protizahodno reakcijo, ki se vsakodnevno utrjuje zaradi hudih ekonomskih izgub držav - sosed Jugoslavije. Poudaril je, da se zahod teh okoliščin premalo zaveda in da bi morali proponente zahodne politike prizadetim ljudem razložiti svojo vizijo, kajti: "nazadnje Bolgarija nima nobenega zagotovila, da bo sprejeta v evroatlantsko zvezo". V skladu s tem je predlagal sledeče: prvič, da NATO operacijo bombardiranja konča; drugič, da je nujno prepoznati države - sosedje kriznega območja kot legitimne partnerice NATA; tretjič, da je nujno podpirati demokratične sile na Kosovu in ne oboroževati KLA, in četrtič, da NATO potrebuje strategijo za celotni Balkan in ne le za akcijo na Balkanu. (Jakob Finci, predsednik Židovske skupnosti BiH, in Adrian Hastings, profesor Univerze v Leedsu, strokovnjak za BiH, sta govorila o spravi med ljudmi, ki je nujni pogoj

za uspešno integracijo tega področja v mednarodno skupnost. Po mnenju Jakoba Fincija bi lahko uspešno vlogo spravitvene- ga agensa odigrala prav religija; "Ljudem je treba dopovedati, da v BiH ni šlo za versko vojno, čeprav nam politiki to neprestano dopovedujejo, da bi opravičili razkosanje BiH." Po njegovem mnenju bi, med drugim, stabilnost celotne balkanske regije lahko dosegli le, če bodo vojni zločinci sojeni v Haagu in če bo določena komisija sposobna analizirati, kaj se je na Balkanu v resnici zgodilo.

Končno oceno konference, tako predstavitvenih govorov kot tudi razprav, ki so jim sledile, bi lahko po vsem povedanem sklenila takole:

Čeprav je bil poglobitveni namen konference identificirati konkretne rešitve krizne situacije na Balkanu, smo o tem slišali le malo. Morda bi kazalo v tem smislu poudariti sugestije tistih posameznikov, ki so javnost prepoznali za pomemben dejavnik stabilnosti, dejavnik, ki je pogosto prezrt v političnih razpravah.

Govorci so neredko poudarjali, da Srbov ni treba le poniževati, ampak da jih je nujno čim prej integrirati v širšo regijo, pri čemer ni nihče predlagal konkretnih sugestij, kako to narediti.

Kljub jasni viziji o prizadevanju vseh predstavnikov držav za čimprejšnjo integracijo v

EU, so mnogi poudarili, da sta nadaljna mednarodna intervencija in pomoč sicer nujni, vendar le kot spremljajoči in ne edini dejavnosti na Balkanu; zahod bi se moral konzultirati tudi z lokalnimi voditelji.

Čeprav so vsi govorniki izkazali naklonjenost NATU in se izrekli proti Miloševićevemu režimu, je po mnenju mnogih nujno premisliti, ali je predsednik Srbije sproduci- ral ali le aktiviral "balkansko norost".

Vlado Črne gore je treba čim prej prepo- znati za zavezniško demokratično silo v Jugoslaviji, ji pomagati in jo podpirati z natančno domišljeno strategijo.

Razkosanje Kosova ni realna opcija; taka odločitev bi lahko imela negativne posledice za celotno balkansko regijo.

Nazadnje si je treba prizadevati, da bo problem beguncev postal osrednji problem celotne Evropske unije in ne le balkanskih držav, zato tudi nujno izpolniti obljube iz Daytonskega sporazuma o vračanju begun- cev domov.

¹ Več o njegovi predstavitvi in na sploh o medna- rodni konferenci USIP si lahko ogledate na inter- netu:
http://www.usip.org/oc/BIB99/stoyanov_keynote.html.

Sergej FLERE

Todor Kuljić

Tito - sociološkoistorijska studija.

Beograd (Institut za političke studije, 1998), 394. str.

Zgodovinsko sociološke studije so za sociologijo pomembna zvrst, saj je sociologija nagnjena k strukturalnemu načinu analize družbe, pretežno neustreznemu za analizo družbenih sprememb in razvoja. Tito pa je pomemben zgodovinski in družboslovno relevanten pojav, ki bi lahko postal predmet resne in kompleksne sociološke, politološke in zgodovinskega analize, ne pa predmet kvazi-religiozne adoracije ali demonizacije.

Kako je bila njegova oblast sploh možna, še predvsem v tako dolgem časovnem obdobju? Kako jo predstaviti v socioloških in politoloških terminih? Kakšne zgodovinske primerjave so možne? V katero kulturno, zgodovinsko in politično tradicijo je pojav njegove oblasti ustrezno umestiti? Ali se je kaj drugega skrivalo za komunistično fasado njegove oblasti?

Dr. Todor Kuljić, profesor sociologije politike na Filozofski fakulteti v Beogradu, si zastavlja ta in druga vprašanja. Knjigo je napisal potem, ko je obdelal sociološko problematiko, v katero je možno pojav Titove oblasti umestiti: Teorije o totalitarizmu (1983) in Tipi osebne oblasti (1994).

Za knjige s takšnimi naslovi bi bilo morda pričakovati, da bo avtor podal uničujočo kritiko Titove oblasti. Bralcu pa je na voljo precej drugačna analiza, predvsem veliko bolj sociološko in zgodovinsko relativizirana. Pojav Titove oblasti je umeščen v razne determinizme: družbene, zgodovinske, nacionalne, ekonomske in druge.

Knjiga je razdeljena na 11 poglavij: "Med avtoritarnostjo in modernizacijo", "Tradicijske komponente balkanskega karizmatičnega vodje", "Knez Miloš, Nikola Pašić in Tito", "Tito do oblasti", "Tito in politična kultura boljše vizma", "Titova narodnostna politika", "Titova zunanja politika", "Struktura in funkcija Titove avtoritete, karizme in kulta", "Intelektualci o Titu", "Samorazumevanje in osebnostne poteze" in "Zgodovinski učinek". Kot je razvidno iz naslovov, avtor obsežno

obravnavava politično dejavnost Josipa Broza in analizira njegovo obdobje, vključno z obdobjem krize nasledstva, ki je trajala vse do razpada Jugoslavije. Potrebno je omeniti, da Kuljić, kot izhaja iz naslova 3. poglavja, umešča Tita predvsem v srbsko politično tradicijo in v tradicijo srbsko-hrvatskih političnih odnosov. Torej ne šteje, da bi bil Titov hrvaški narodnostni izvor kak pomemben dejavnik v njegovi oblasti. Sicer pa Kuljić kasneje temu namenja več pozornosti znotraj koncepcije o tem, da je Titova oblast spodbujala civilno oblikovanje nacij (ne pa etnično-genealoškega oblikovanja).

Kuljić precej široko in spoštljivo upošteva okoliščine, ki determinirajo Titovo oblast. Kultura boljše vizma se tukaj pojavlja kot objektivni dejavnik, ki jo Tito počasi in z zadržkom, v omejenem obsegu, spreminja. Avtor primerja Tita s Stalinom in npr. ugotavlja, da so Titove čistke, sicer funkcionalne v danem političnem sistemu, bile - v primerjavi s Stalinovimi "neteroristične".

Najpomembnejše vprašanje, s katerim se Kuljić spopada, je vprašanje karizme in kulta kot elementa vladavine. Čeprav Kuljić izhaja iz Webrovega in ne iz kakšnega laičnega razumevanja karizme, ima dokaj široko razumevanje le-te. Na podlagi razvrstitve tipov in dejavnikov politične karizme ugotavlja, da gre za osebno in ne uradno karizmo in da je karizma vsebinsko, po obliki in po obsega evoluirala (284). Titova karizma naj bi bila vsaj v delnem nasprotju s "klasičnimi" karizmami komunističnih vodij, ki da "niso obdarjeni s pogumom, plemenitostjo in politično genialnostjo, temveč vzgojeni s partijskim delom" (296). Sklicujoč se na zgodovinske vire trdi, da je do prvih poganjkov karizme prišlo že na začetku II. svetovne vojne v Bosni in Črni Gori, in sicer samodejno. Šlo je za vojaško karizmo poveljnika. Kasneje pa sta karizma in kult postala predmet usmerjanja in manipuliranja. Že 1945. leta je Djilas kot vodja agitpropa CK KPJ pisal terenskim funkcionarjem naj se "skromno" obeleži Titov rojstni dan. Vendar je Titova karizma v tistem času bila le odsev Stalinove. Šele po l. 1950 se Titova karizma osamosvoji. Najprej gre predvsem za državni in ne za ideološki kult. Pridobi pa tudi ideološke dimenzije značilne za "racionalis-

tična levičarska gibanja", kjer se vodja pojmuje kot zgodnje krščanski odrešitelj ponižanih in plebejskih množic. Takšna karizma "je zlasti značilna za gibanja, ki so si prizadevala uresničiti brezkonfliktno vizijo družbe in zbuditi nadejanja v blaginjo..." (308). K temu se sčasoma doda tudi komponenta njegove karizme, ki se nanaša na mednarodno dejavnost: "Tito kot mirotvorec". "V šestdesetih letih (Tito) preneha biti plebejski partijski vodja z reputacijo gverilskega anti-fašista in upirajočega se antistalinista. Postal je izkušen dejavni potujoči državnik z organizirano kamarilo in 'španskim ceremonialom'" (318).

Čeprav v tem času ne gre več za samodejen pojav, pa vendar Kuljić trdi, da je "Titova karizma imela vsekakor - v primerjavi s sočasnimi avtoritetami - bolj razvito množično podporo in da je bila nesorazmerno trajnejša in bolj spontana sledstvo je bilo opito z delovnimi uspehi in slavo svojega vodje na poteh miru...Večina ni čutila te ideologizacije kot prisile...Od konca šestdesetih let s krepitvijo krize so ti rituali postajali vse bolj trpki, slabei je elan iz petdesetih in evforična vera v skupnost, bratstvo-enotnost in boljši jutranjik" (319-20). Kasneje je prišlo do neverjetnega napihovanja karizme: Tito je postal "mladika stoletij", "naša vseukupna ljubezen", "njegovo ime izceljuje", "Tito je večni", "Zgodovina je njegov dolжник" itd. Razumljen je kot brezgrešen, vseprisoten, vsevideč, brezprizivno pravičen in vsemočen. Zlasti naj bi postal nadnacionalen, saj so bili nacionalni spopadi že prisotni.

Kaj se pa zgodi po smrti? To je sicer povedal že Weber. Pa vendar: "prihaja do vse bolj izrazite instrumentalizacije /karizme, ki/ (in) se predružači v orodje za zaščito najrazličnejših medsebojno protislovnih ciljev in interesov policentrične kadrovske uprave... po smrti karizmatičnega vodje preživi 'karizmatična aristokracija apostolov' brez telesne prisotnosti vodje" (322-323). Kuljić to primerja s situacijo po smrti Lenina, Aleksandra Makedonskega in Karla velikega (ibidem).

Kuljić si zastavlja tudi vprašanje o drugih funkcijah Titove karizme, o funkcijah, ki presegajo vladavino samo in se nanašajo na

spodbujanje ali zaviranje družbenih procesov. Seveda omenja splošni politično integrativni pomen karizme. Blizu laičnemu razumevanju je tudi ugotovitev, da je birokracija uporabljala Titovo karizmo za uresničevanje lastnih interesov. Poudarja pa pomen karizme tudi za procese, ki izgledajo oddaljeni. Predvsem gre za proces, ki je za sociologa morda najbolj vprašljiv: ali je jugoslovanski real-socializem, in Titov kult kot njegova prvina, zaviral ali spodbujal socialno modernizacijo. Kuljić je zelo previden, ko se spopada s tem vprašanjem. Poudarja družbeno giblivo in industrializacijo ter druge prvine modernizacije, ki jih je ta ureditev spodbujala, vendar pa tudi monokraciost politične ureditve in zlasti nerazvitost pravnega sistema (in Titovo nezaupanje v pravo kot mehanizem regulacije družbenih odnosov). "Ali bo Tito v zgodovini Balkana zabeležen kot avtoritarni posrednik razsvetljskega tipa zgodnjega Napoleona I ali kot konservativni krepitelj režima kakršen je bil Ludvik XIV? Veritas filia temporis" (326).

Kuljićeva knjiga je kljub uporabi socioloških in politoloških terminov zelo lahka za branje in izzivna. Marsikaj kar je znanega, je povezal v celoto, podkrepil s pričanji tedanjih funkcionarjev in zgodovinarjev, nasprotujočimi si mnenji intelektualcev in je obogatena s teoretičnimi pojmi in vpogledi. V času, ko je Tito predmet demonizacije, zlasti v okolju, kjer je knjiga pisana, pomeni pisati takšno berilo izraz intelektualnega poguma. Vendar je kar nekaj mest, kjer bi bila večja kritičnost dobrodošla. "Tito se je počasi osvobajal teh ukrepov (avtoritarnih komunističnih integrativnih sredstev)" (228). Bližje resnici pa je, da se sploh ni osvobajal tega, da so ta sredstva bila konstanta njegove vladavine (kljub neverjetnim organizacijskim posegom). To potezo njegove vladavine bi lahko pripisal Titovi boljševiski socializaciji, ki je ni mogel osvoboditi, pa tudi družbeni heterogenosti države (med objektivne dejavnike). Vendar morebitne razlike v ocenah ne zmanjšujejo analitične vrednosti knjige, ki ima visoko znanstveno raven.

Humberto R. Maturana
in Francisco J. Varela

Drevo spoznanja

The Tree of Knowledge - The Biological
Roots of Human Understanding
Studia Humanitatis, Ljubljana 1998,
261 strani

Štirinajst let po izidu izvirne, španske verzije Drevesa spoznanja - El arbor del conocimiento - je svojo izdajo, v prevodu Uroša Kalčiča, dobilo tudi slovensko bralstvo. Zbornik tekstov je oblikovno in vsebinsko povezan v zaključeno celoto, razdeljeno na deset poglavij. Dobra opora za razumevanje teksta je besednjak pojmov, ki sledi izčrpni spremni besedi Mirana Možine in Urbana Kordeša. Temelj knjige predstavljajo sadovi spoznanj iz dveh esejev Maturane in Varele: Biologija spoznavanja in Autopoiesis'. Ozadje knjige je v veliki meri biološko, vendar ne gre za delo s področja biologije, temveč za epistemološko in z evolucijskega vidika transdisciplinarno študijo.

S tem veliko prispevata k raziskovanju in ohranjanju kompleksnosti oz. k razbitju tega, kar je pojmovano kot 'redukcionizem znanstvenega mišljenja': poenostavljanje in cepljenje kompleksnih sistemov na kratke izseke vzročnih verig in popraviljanje le-tega z estetskim načinom mišljenja in delovanja. S tem sta se pridružila pomembnemu trendu v moderni znanosti - ti. sistemski znanosti, ki poskuša preseči razne oblike redukcionizmov, prisotnih v vseh vejah znanosti. Transdisciplinarna, kompleksna znanost pa pomeni: razumevanje detajlov, interdisciplinarnosti in razumevanje razumevanja samega. Kako torej ob množici vseh poenostavitvenih 'trikov' ohraniti zavest in spoštovanje do kompleksnosti živih sistemov, postaja tako temeljno vprašanje za novo paradigmo v znanosti.

Avtorja sta si pri svojem delu zastavila pre-senetljivo široko mejo in posegata tako na področje biologije, ekologije, fizike, kemije kot sociologije, psihologije, komunikologije in filozofije. V prvem poglavju, Spoznavanje, odpreta razpravo o načinu in odprtosti človekovega spoznavanja ter zagovarjata sta-

lišče, da subjektivni vidik spoznavanja nikakor ni zanemarljiv, temveč je lahko del ustvarjajočega sveta. Da je spoznavanje odvisno od ustroja tistega, ki spoznava, razkrijeta v Organizaciji živih bitij. Temu sledi, ob pomoči opisovanja razmnoževanja in dednosti, predstavitev živih bitij v vseh njihovih razsežnostih: tako bioloških kot socialnih. Preko življenja večceličarjev preideta na naravni tok, evolucijo, živih bitij in interakcijo le-teh z njihovim okoljem. To je osnova za razpravo o področju vedenja oz. o povezavi med organskim (biološkim) in socialnim (družbenim) polom. Tako predstavita socialne pojave med živimi bitji na doslej neobičajnih ravneh, saj posvetita enako pozornost tako žuželkam kot vretenčarjem in s tem dokažeta, da ti pojavi niso privilegij tistih, ki jih imamo navadno za bolj razvite. Kakšne vrste sistemi so torej živi sistemi, da lahko živijo, umrejo in - spoznavajo? Tik pred koncem se pomakneta na povsem človeško področje: nastanek jezika in celotnega družbenega konteksta, v katerem so se oblikovali pogoji za nastanek fenomena uma in samozavedanja: kaj vemo je tako neločljivo povezano s tem, kako vemo. Tako sklepno poglavje, po katerem nosi naslov sama knjiga, potrdi nalogo, ki sta si jo avtorja zadala: ob pomoči teorije spoznavanja razkriti, kako samo spoznavanje ustvarja razlago spoznavanja.

Resničnost in spoznavanje sta dela krožne strukture in nas vedno znova vodita na določen prostor v določenem času ali k določenemu človeku v poseben svet. Pri spoznavanju je vedno prisoten tudi spoznavajoči, kajti "vse, kar je povedano, je rekel nekdo". Tako vsakršno spoznavno doživetje nujno vključuje oseben način spoznavalca, ki je zakoreninjen v njegovem biološkem ustroju. Temu se ne more izogniti niti znanost, ki nam nenehno zatruje, da nas obkroža svet nespornih zaznav, podob, ki jih lahko v obliki reprezentacij shranimo v glavi. Znanstveno dojemanje resničnosti je dolgo temeljilo na objektivnem pogledu 'od zunaj', ki predpostavlja od dogodkov neodvisnega opazovalca in zdi se, da bi z opustitvijo tega pogleda omajali sam temelj znanstvenega diskurza. Toda že Kant je navedel, da se "duh spreminja, ko proučuje sa-

mega sebe", vpliv opazovanja na opazovano pa je potrdila tudi kvantna fizika. V preteklosti so tako sovplivanje spoznavanja in resničnosti razumeli kot nadležnost, Maturani in Vareli pa le-to služi kot epistemološka osnova. Svet se skozi proces spoznavanja vedno znova poraja in zato je znanstveni način spoznavanja z epistemološkega vidika enakovreden drugim načinom in nima po njunem mnenju nobene apriorne osnove za mesto razsočnosti realnega. Svoj svet ustvarja v skladu s svojimi pravili, prav tako, kot to na podlagi svojih pravil počneta umetnost ali religija. In nobeden od teh svetov ni bolj realen od drugega. Kdor pa lahko gleda na določene probleme hkrati skozi prizmo znanosti, religije in umetnosti, lahko zaobjame večjo kompleksnost, ki mu je posamezna perspektiva ne omogoča. Teorije kompleksnih sistemov oz. znanosti o kompleksnosti so med drugimi močno vplivale tudi

na sociologa Luhmana, velikega zagovornika transdisciplinarnega pristopa.

Spoznavanje zakonitosti človekovega spoznavanja tako pomeni odreči se veliki skušnjavi gotovosti objektivnih resnic in idej. Namesto gotovega sveta se poraja nov, postmoderni svet, ki je svet odnosov in relacij, torej brez osrednje oziroma stalne referenčne točke. Kot opazovalci samih sebe imamo možnost samouravnavanja lastne dejavnosti in ker imamo edinole ta svet, ki ga ustvarjamo skupaj z drugimi, smo zanj odgovorni. Čeprav tu ne gre za 'revolucionarno prevrednotenje vseh vrednot' pa nas avtorja vseeno poskušata spodbuditi k razmišljanju o naši lastni poziciji v svetu - ne opirajoč se pri tem na obstoj nekakšnega objektivnega sveta kot vzora vsega obstoječega, temveč na predpostavko relativnosti, v okviru katere je mogoče vse.

Marjan SVETLIČIČ, Andreja TRTNIK: Extending European Union: Is Enthusiasm Vanishing?*Teorija in praksa*, Ljubljana 1999, Vol. XXXVI, No. 2, pg. 181-202

It seems that enthusiasm over extending European Union is vanishing among the member-states, as well as among the candidates. The reasons are various; member-states are worried about the (budgetary) costs, while the candidates face many difficulties in the negotiation processes and are disappointed, since the primary illusions do not realise. This is a worrying situation, similar to the times of establishing European community for coal and steel, when political and security reasons prevailed. It would be useful today to carry out the study of consequences for the case the process of extending EU would not be realised. Extending EU would be useful for both sides, its costs are negligible in comparison with dividends of peace, costs of agricultural policy and long-term benefits. Extension is not a gift, as some believe, but a mean of political and security stabilisation of Europe, bringing Europe back on the world map as a 'superpower' and the mean of strengthening the Europe's competitive position. However, there is a legitimitative problem, since the list of candidates includes less developed countries, while the conditions of entrance are severe. Extending EU should be an instrument of development and not its consequence. It is unproductive to perform 'beauty contest' among the candidates, which would enter the EU first. The strengthening mutual co-operation would be more welcomed.

Key words: European Union, extension, benefits and costs of membership, employment, institutional reforms, security, financial consequences, dates of affiliation.

UDC: 327.51(4-15+73) NATO : 316.653(497.4) : 329 (497.4)

Marjan MALEŠIČ: Political Parties and Public Opinion: Perception of NATO*Teorija in praksa*, Ljubljana 1999, Vol. XXXVI, No. 2, pg. 203-217

Slovenian state is very enthusiastic about the eventual NATO membership, and it seems that the project, which is one of the most important national projects after achieving the independency od Slovenia, is supported by all parliamentary political parties and the public. However, the analyses shows that not all parliamentary political parties support the membership as firm as the first impression would suggest. In their public statements, political parties support the membership, but they all have different perceptions about, what kind of organisation NATO is, and what the membership brings. Political parties emphasize above all non-military and non-defence characteristics of the organisation, also the benefits of membership, while the responsibilities and obligations toward the Alliance and the international community are generally neglected. Public opinion polls show a relatively high and stable the public support for the membership of Slovenia in NATO but at the

---

same time the results suggest, that the considerably increased defence expenditures, as a consequence of eventual NATO membership, might shake the public support.

Key words: NATO, Slovenia, parliament, parliamentary political parties, public opinion

---

UDC: 342.8(497.4):329

Miro HAČEK: Local Elections in Slovenia - A Comparison 1994-1998

Teorija in praksa, Ljubljana 1999, Vol. XXXVI, No. 2, pg. 218-229

The article deals with the local elections in 1994 and 1998 in Slovenia, from a comparative perspective. The comparative analysis focuses especially on the organisation of political parties on the local level, to trace out the trends in election results from 1994 onwards. At the same time, the article presents an extensive data base, not only regarding the results of local elections but also regarding organisation of the political parties on the local level. The main finding is a noticeable shift toward the left, since the right-wing parties on the local level lost the share of electoral support, and at the same time left-wing parties gained the share of electoral support. The local elections in 1998 brought on new distribution of power, and at the same time the number of independent candidates increased. There is an obvious trend of strengthening the biggest political parties, mainly due to the good party organisation on the local level.

Key words: local elections, political parties, Slovenia, comparative analysis.

UDC 316.2

Peter STANKOVIČ: Praxis, Habitus and Field

Teorija in praksa, Ljubljana 1999, Vol. XXXVI, No. 2, pg. 230-242

Sociological theory of Pierre Bourdieu represents not only an amalgam of interesting and often even proving insights, but also one of the most important attempts for theoretical synthesis in contemporary sociology. As many other sociologists, Bourdieu also tries to overcome simplified and one-sided classical theories, which focused exclusively on social structures, or on human agency. In order to overcome this futile cleavage on two opposed meta-theoretical traditions, Bourdieu introduces a dynamic triad praxis-habitus-field. He hopes that this solution will allow to understand both sides of social dynamics in their intertwined essence. The article analyses the three notions and shows how Bourdieu has not achieved his goal: his solution adequately conceptualizes only the structural side of social reality (the field), while the other side, human agency (or praxis), remains basically only a dependent variable.

Key words: Pierre Bourdieu, sociological theory, theoretical synthesis, social structures, human agency, field, habitus, praxis, taste, social classes.

Tomaž KRPIČ: Personalistic Sociology**Teorija in praksa, Ljubljana 1999, Vol. XXXVI, No. 2, pg. 243-259**

In the article the works of two sociological classics are studied: the father of symbolic interactionism, G. H. Mead and the creator of phenomenologically oriented sociology of A. Schütz. In the first part of the article, the author focuses on the theory of social act. The key concepts, like vocal gesture and dialogue between I and me in self, are stipulated. In the second part, the article meant to explain few phenomenological concepts of Schütz's sociology. Author is interested in personal or social stock of knowledge and simple or complex distribution of social knowledge. At the end of article, the ideas of both authors are compared.

Key words: G. H. Mead, social act, gestures, A. Schutz, social understanding, knowledge, personalistic sociology.

UDC 316.42(520)

Bogomil FERFILA: Japanese Reforms**Teorija in praksa, Ljubljana 1999, Vol. XXXVI, No. 2, pg. 260-273**

There are two tendencies inherent in Japanese society - a part of changes is directed toward characteristics of Western societies and a part of changes still reflects Japanese uniqueness. Judging the changes (of every and not only) Japanese society from the perspective of convergence and divergence theory, seems to be useful - supposing that we are opened for the arguments of both sides. The benefit is in the fact that both sides emphasise a part of the characteristics, and when we recognise both sides, we can easier take up a point of view. However, we have to take into account that every theory, whether the convergence theory, which emphasises the role of market and competition or the divergence theory, which emphasises the role of institutions, reflects values, ideology and even methodological and disciplinary orientation and biases of their formers, followers and defenders. The importance of convergence theory is in the constant reminding of the great importance of the market competition and market logic in economy, as well as in the politics and other social areas. Today, a great deal of world-wide events, especially economical ones, cannot be understood with emphasising only institutions and neglecting market. On the other hand, the importance of divergence defenders, who claim that Japanese society is not changing essentially, is in calling attention to the lastingness and persistence of habits, policies, patterns of behaviour and agency. However, their weakness is in neglecting and underestimating market, competition power and market demands. It is hardly believable that initiated relations and long lasting convictions can change and be forgotten overnight.

Key words: reforms, convergence, divergence, Japan.

UDC: 316.736 (485-836)

Marina LUKŠIČ-HACIN: Processes of Re-socialisation and Ethnic Identity: The Case of Slovenians in Sweden**Teorija in praksa, Ljubljana 1999, Vol. XXXVI, No. 2, pg. 274-289**

Re-socialisation is the process of changing already formed identity, under various circumstances. The article focuses on the processes, caused by changing cultural environment in the case of migration. Changing identity, including ethnic identity, is seen also in the relationship, the individual has toward his/her original environment, toward new environment and toward the new state (whether he/she becomes naturalised). This is also the focus of author's analysis. What happened to those Slovenians who in the 1960's left their country (Yugoslavia) and immigrated to Sweden and stayed there? They have settled down there. This happened 35 years ago. They were a required labour force and were very warmly accepted by the Swedes. Slovene immigrants believe that the distance between Sweden and Slovenia is, in comparison with other immigrant communities, not so great. Moreover, the differences even decreased during the time. The analysis on progressing re-socialisation processes regarding ethnic identity, is done on the survey, carried out on the sample of Slovene immigrants in Sweden in 1995.

Key words: re-socialisation, identity, migration, Slovenians, Sweden, citizenship.**339**

UDC 329(437.1/2)**Ladislav CABADA: Developing Party System in Czech Republic****Teorija in praksa, Ljubljana 1999, Vol. XXXVI, No. 2, pg. 290-303**

In the last nine years, Czech republic faced some fundamental political changes, which influenced the shaping image of party system. Velvet revolution represented the end of one-party system and stimulated the emergence of ten political parties, which have been more or less successful at the polls. After the short period of perplexity, in which the pluralistic party system was jeopardised by its atomisation, the parliamentary elections in 1992 brought on consolidation. The stability of central right wing government, which was in power for more than five years, enabled concentration of left-wing opposition and thus simplification of the party system. This trend was confirmed also by the majority of electoral body, which rejected populism of anti-system parties. After untimely parliamentary elections in June 1998, two biggest parties of opposed orientations made an oppositional agreement, which represents a new political element.

Key words: Czech Republic, party-system, pluralism, oppositional agreement.

NOVEJŠE KNJIGE ZALOŽBE STUDIA HUMANITATIS

B. Anderson, Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma.

To delo je danes obvezna referenca v preučevanju narodov in nacionalizmov. Značilna širina, ki v obravnavano tematiko uvaja na videz tuje ali vsaj za razlago nacionalnega fenomena neobičajne prijeme in pojave, omogoča avtorju, da vzpostavi in argumentira pojem naroda kot "zamišljene skupnosti", skupnosti, ki je za ljudi plod njihove domišljije, za katero pa so pripravljene "tudi umirati".

Prevod Alja Brglez Uranjek, spremna beseda Jože Vogrinc

223 str.; cena: 3000 SIT

H. R. Maturana & F. J. Varela, Drevo spoznanja. Biološke korenine človekovega razumevanja.

Knjiga je naletela na velik odmev na različnih področjih znanosti. Kljub temu, da je ozadje knjige biološko, ne gre za biološko, marveč epistemološko in evolucijsko transdisciplinarno študijo. Avtorja pokažeta, da spoznavanje ni možno brez strukturnega spoja živega (spoznavajočega) sistema z okoljem, v katerem živi. Življenjsko pot živega sistema vidita kot zgodovino vzajemnega spreminjanja strukture sistema in medija, dokler živi sistem ne umre.

Prevod Uroš Kalčič, spremna beseda Miran Možina in Urban Kordeš

261 str.; cena: 4500 SIT

R. Sieder, Socialna zgodovina družine

Delo govori predvsem o avstrijskih in južno nemških razmerjih, a se v njih tudi Slovenci zlahka prepoznamo. Gre za tehtno in relevantno tematiko, ki je v domači knjižni in raziskovalni produkciji precej nezasedena, zato spodbuja k raziskovanju. Verjetno drži misel iz ocene Alenke Puhar: "Na Slovenskem seveda skoraj vsi živimo v nekakšnih družinah, ko pa gre za strokovni interes in za predstavljanje dogajanj, ki se oblikujejo na tej podlagi, pa so družine ženska, bolj ženska, najbolj ženska zadeva."

Prevod Seta Knop, spremna beseda Majda Črnič Istenič

384 str.; cena: 3500 SIT

R. Williams, Navadna kultura. Izbrani spisi

Avtor je začetnik teoretske tradicije, znane kot cultural studies. Izbrani spisi so prirejani posebej za slovensko publiko, saj postavljajo v ospredje Williamsovo poudarjanje, da kulture ne gre ločevati na elitno in masovno, marveč je to navadna razsežnost vsakdanjega življenja vsakogar v družbi. Jedro knjige je spis *Kultura*, ki v historično materialistični perspektivi gradi sociologijo kulture skozi tvorbo konceptov in problematike, s pomočjo katerih je mogoče analizirati kulturne oblike, institucije, kulturne formacije.

Prevod Borut Cajnko, spremna beseda Jože Vogrinc

314 str.; cena: 3500 SIT

K. R. Popper, Logika znanstvenega odkritja

Avtor razdeluje problematike rasti znanstvenega spoznanja in ostaja zvest znanstvenemu realizmu, prepričanju, da resnica objektivno obstaja in da se ji znanost počasi približuje. Čeprav je nezanimljiv del družboslovcev po Popperjevih kriterijih sovražnik odprte družbe, družboslovje na splošno ravna v skladu z načelom kritičnega ovračanja hipotez in nadomeščanja nevzdržnih hipotez z manj nevzdržnimi. Zato se družboslovje ne razlikuje izrazito od naravoslovja in v tem smislu ima Popper prav, ko verjame, da je metoda znanosti enotna.

Prevod Darja Kroflič, spremna beseda Bojan Borstner

386 str.; cena: 4000 SIT

N. Chomsky, Somrak demokracije

Avtorja tokrat predstavlja izbor prodornih analitičnih kritičnih razprav, ki bi jih pogojno lahko uvrstili v polje politične filozofije ali družbeno-politične teoretske refleksije, vsekakor torej na področje, ki avtorja zlasti v zadnjem obdobju (svoj znanstveni interes je v šestdesetih in sedemdesetih letih namenjal znanosti o jeziku) enako močno zaposluje in ga enako suvereno obvlada kot lingvistiko. Izbor besedil zajema časovni razpon od 1969 skozi osemdeseta in zgodnja devetdeseta, ko preučevane teme sledijo političnim dogajanjem, analitični spoprijem z njimi pa daleč preseže dogodek in avtorjevo kritično refleksijo vzpostavlja kot teoretsko avtoriteto.

Prevod Zdenka Erbežnik, spremna beseda Rudi Rizman in Nikolai Jeffs

386 str.; cena: 3500 SIT

M. Klein, Zavist in hvaležnost. Izbrani spisi.

Teorija Melanie Klein (avtorica je zaslovela predvsem zaradi razhajanja s Sigmundom in Anno Freud) v psihologiji in psihoanalizi sicer velja za kontroverzno, vendar je težko spodbijati njeno temeljno opažanje, da so primitivni, infantilni agresivni vzgibi navzoči v delovanju posameznika in institucij. Manj je pozorna na morebitno funkcijo, ki jo imajo ti vzgibi pri reproduciranju oblastvenih razmerij (po njenem je prej narobe: obstoječa oblastvena razmerja so njihova posledica), toda po branju tega dela se nam bosta razsvetljenstvo in racionalizem pokazala kot povsem utopična projekta.

Prevod Polona Mesec, spremna beseda Bogdan Lešnik

624 str.; cena: 4500 SIT

F. de Saussure, Predavanja iz splošnega jezikoslovja

Knjiga sodi med najbolj vplivna dela 20. stoletja in je referenca modernega, zlasti strukturalnega jezikoslovja. Predavanja so izšla leta 1916 in so dolgo ostala predvsem v prostoru polemično poznavalske slasti jezikoslovcev. Preko meja znanosti o jeziku so de Saussurjevi nauki segli ob srečanju lingvistike z antropologijo – oziroma Romana Jakobsona z Claudom Levi–Straussom. Pojem strukture iz Predavanj je postajal čedalje učinkovitejše konceptualno orodje v humanističnih in družbenih vedah; nevprijetno je njegovo historično prvenstvo pri oblikovanju strukturalizma, prav tako pa je priznan njegov vpliv na raznovrstne raziskovalne prijeme in epistemološke modele.

Prevod Boštjan Turk, spremna beseda Dubravko Škiljan in Boštjan Turk.

304 str.; cena: 4000 SIT

zbirka APES:

D. Petrovec, Kazen brez zločina. Prispevek k ideologijam kaznovanja.

Delo podaja razvoj kaznovalne ideologije v zadnjih petdesetih letih, ko je kontrast med absolutno in utilitaristično teorijo in prakso najmočnejši. Avtor, ki se sicer opredeli za utilitaristično kaznovanje, piše o posamičnih prispevkih k eni ali drugi kaznovalni ideologiji. Opozarja na razvrednotenje absolutnih teorij in na pogoste zlorabe utilitarizma. Ne nazadnje je bil v spreminjanje človeka po idealni podobi družbenega okolja vpet cel znanstveni sistem, zlasti psihiatrija, ki je znal razvrednotiti, celo psihiatrično eliminirati dozdevno premotečega posameznika.

241 str.; cena: 1800 SIT

T. Mastnak, Evropa: med evolucijo in evtanazijo

Avtor analizira konstituiranje Evrope kot politične skupnosti, ki je ekskluzivistična. Evropsko združevanje ni agresivno le do "zunanjih sovražnikov", ampak je naravnano tudi proti državi in nacionalni suverenosti; tokratno evropsko povezovanje ni izjema. Sklep je pesimističen: slovensko vključevanje v Evropsko unijo prinaša konec slovenske državnosti. Namen knjige je, po ugotovitvi Petra Kovačiča Peršina, prispevati k utemeljevanju razmer za kritiko evropske zavesti.

160 str.; cena: 1800 SIT

Zavod za založniško dejavnost, Beethovnova 2, Ljubljana

tel.: + 38661 1250 475, fax.: + 38661 1250 360

E-mail: studia.humanitatis@guest.arnes.si

Rokopisi

Članki. Besedila pošiljajte na 3,5-palčni disketi v ASCII kodi ali v programu WW ter v treh iztiskanih izvodih. Zaradi anonimnega recenziranja naj bodo imena avtorjev le na posebni naslovni strani pod naslovom prispevka, skupaj s strokovnim nazivom in krajem zaposlitve, s polnimi naslovi avtorjev, s telefonsko številko ter z izjavo, da predloženo besedilo še ni bilo objavljeno oz. ni v pripravi za tisk.

Dolžina besedil. Znanstveni in strokovni prispevki naj bodo v obsegu 15-20 strani (1800 znakov na stran ali 30 vrst s 60 znaki); pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 10 strani; recenzije do 5 strani.

Naslovi. Naslovi morajo biti jasni in povedni. Glavni naslovi naj nimajo več kot sto znakov. Besedila z več kot deset tisoč znaki morajo vključevati mednaslove. Mednaslovi prvega reda so pisani v posebno vrsto; od besedila pred mednaslovom in po njem jih loči prazna vrsta. Mednaslovi drugega reda so pisani kot prvi stavek v odstavku in pisani krepko; od besedila jih loči pika.

Povzetki. Izvirni članki morajo biti opremljeni s slovenskim in angleškim povzetkom v obsegu 500 znakov (10 vrstic) in ključnimi pojmi v slovenskem in angleškem jeziku.

Table in slike morajo biti izdelane kot priloge (ne vključene v besedilo) z izčrpnimi naslovi, v rokopisu pa naj bo okvirno označeno mesto, kamor sodijo.

Recenziranje

Uredništvo uporablja za vse članke obojestransko anonimni recenzentski postopek. Članke recenzirata dva recenzenta. Uredništvo lahko brez zunanjega recenziranja zavrne objavo neustreznega članka.

Reference, opombe in citati

Reference v besedilu. Osnovna oblika reference v besedilu je (Novak 1994). Za navajanje strani uporabite (Novak 1994, 7-8). Če je več avtorjev citiranega besedila, navedite vse (Novak, Kolenc in Anderson 1993, 67). Za citiranje več referenc hkrati uporabite podpičje (Novak 1994; Kosec 1932; Kosec 1934a; Kosec 1934b).

Opombe. Opombe so v besedilu označene z zaporednimi številkami od začetka do konca besedila, nadpisanimi na ustreznem mestu v rokopisu, in po enakem vrstnem redu razvrščene pod besedilom. Opombe uporabljajte tudi za neobičajne vire.

Opomba o avtorju in zahvale vključujejo informacije o organizacijski povezanosti avtorja (avtorjev), ki so relevantne za obravnavano problematiko, o finančnih in drugih pomočeh pri pripravi članka.

Seznam referenc iz besedila sledi opombam in je urejen po abecednem redu priimkov avtorjev.

Reference knjig in prispevkov v zbornikih:

Novak, Janez. 1982. Naslov knjige: Morebitni podnaslov. Kraj: Založba.

Novak, Janez in Peter Kodre. 1967. Naslov knjige. Kraj: Založba

Novak, Janez. 1993. Naslov prispevka. V P. Koder (ur.), Naslov zbornika, 123-145. Kraj: Založba.

Reference člankov:

Novak, Janez. 1991. Naslov članka. Ime revije, 2, 265-287.

FRUITAL

v sodelovanju z naravo

MACY

SVEŽINA POLNEGA OKUSA ...

MARJAN SVETLIČIČ, ANDREJA TRTNIK
ŠIRITEV EVROPSKE UNIJE: ALI NAVDUŠENJE HLAPI?
MARJAN MALEŠIČ
POLITIČNE STRANKE IN JAVNO MNENJE:
ZAZNAVA NATA
MIRO HAČEK
LOKALNE VOLITVE V SLOVENIJI - PRIMERJAVA 1994-1998
TOMAŽ KRPIČ
PERSONALISTIČNA SOCIOLOGIJA
BOGOMIL FERFILA
JAPONSKE REFORME
MARINA LUKŠIČ-HACIN
PROCESI RESOCIALIZACIJE IN ETNIČNA IDENTITETA
LADISLAV CABADA
RAZVOJ STRANKARSKEGA SISTEMA NA ČEŠKEM

FERDINAND KARLHOFER
NACIONALNI KORPORATIVIZEM
IN SOCIALNI DIALOG V EU

